

Troens Tall

*Sekularisering i Norge - En sekundær analyse av
'The International Social Survey Program' sine
religionsundersøkelser fra 1991, 1998 og 2008*

Sivert Skålvoll Urstad

Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

UNIVERSITETET I OSLO

15.11.2010

© Sivert Skålvoll Urstad

År: 2010

Tittel: Troens tall

Forfatter: Sivert Skålvoll Urstad

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Takk!

Den første takken går til min hovedveileder Torben Hviid-Nielsen. Takk for at du gav støtte og gode råd i en turbulent tid, viste entusiasme for prosjektet, og fikk meg til å fortsette. En takk til min bilveileder Pål Ketil Botvar, for all hjelp, grundig gjennomlesning, og som ordnet skriveplass i et fantastisk fagmiljø. Til alle dere på Stiftelsen Kirkeforskning (Kifo): tusen takk for et flott år! Hans Stifoss-Hansen var så snill og lånte meg sitt kontor, og Ulla Schmidt lot meg bli - selv på overtid. Helene Roshauw ved "Norsk samfunnsvitenskapelig Datatjeneste", må også takkes for all hjelp med tilgang på datamaterialet ^{1 2}.

Jeg skylder en takk til min 'intellektuelle storebror', Morten Hultgren, som har mye av skylden for at jeg begynte å studere. Mine venner og medstudenter Olav Malkomsen, Simon M. Andersen og Dag Yngve Dahle, lyste opp studietiden med gode samtaler og diskusjoner. En stor takk rettes til Heidi Gundertjern, som har vært en stor støtte under oppgaveprosessen.

Mine kjære foreldre, Ellen og Stein, har alltid støttet og oppmuntret meg. Fra skiftenøkkel til kulepenn, og tok seg tid til å korrekturlese denne oppgaven. Takk for at dere alltid er der for meg.

Sist, men ikke minst, vil jeg takke min kjæreste Hilde Undheim, som hele tiden viste forståelse og støtte til mitt prosjekt. Finnes det et snev av verdi i denne oppgaven, er det takket være henne.

Boken 'Religion i dagens Norge' (Botvar and Schmidt 2010) ble utgitt ved innspurten til masteroppgaven. Boken har overlappende tema og benytter samme datamaterialet. Det må derfor presiseres at denne masteroppgaven ble laget med egne, selvstendige analyser, som ikke er hentet-/gjengitt-/inspirert av/fra den boken.

Sivert Skålvoll Urstad, november 2010

¹ (En del av) De data som er benyttet her er hentet fra Undersøkelser om religion 1991, 1998 og 2008, norsk del av International Social Survey Programme (ISSP). Data er tilrettelagt og stilt til disposisjon i anonymisert form av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS (NSD). Verken ISSP eller NSD er ansvarlige for analysene av dataene eller de tolkninger som er gjort her.

² (En del av) De data som er benyttet her er hentet fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS' (NSD) "Spørreundersøkelse om verdier, natur og miljø, 2000, norsk del av ISSP". Undersøkelsen er finansiert av Norges forskningsråd (NFR). Data er samlet inn av Norsk Gallup Institutt AS og er tilrettelagt og stilt til disposisjon i anonymisert form av NSD. Verken NFR, Norsk Gallup Institutt AS eller NSD er ansvarlig for analysen av dataene, eller de tolkninger som er gjort her.

Sammendrag

Denne oppgaven omhandler temaet sekularisering i Norge. Sekulariseringsbegrepet er et av de mest omdiskuterte innen religionssosiologi, og det finnes ikke en enkelt teori, men mange forskjellige som fokuserer på ulike aspekter. Peter Luchau skriver at de nordiske landene er enten de mest eller minst sekulære i verden, alt etter som man definerer begrepet. Dette viser at begrepet er problematisk. Siden sekulariseringsbegrepet er så flertydig, blir tilnæringsvalget i oppgaven *eksplorerende*. Det er ikke hypoteser som skal testes, men først vise hvordan majoritetsreligionen har endret seg, og dernest hvordan dette kan forklares. Oppgavens problemstilling består av to deler: 1) *Hva indikerer dataene om norsk religiøsitet?* 2) *Hvordan er dette i samsvar med teorier om sekularisering?*

Datamaterialet i oppgaven er ”International Social Survey Programme”(ISSP)- sine religionsundersøkelser i Norge, samt deres undersøkelser om natur og miljø fra 1993 og 2000. I tillegg refereres det til tall hentet fra Otto Hauglins kapittel ”Kristentro i kontekst” i boken *Norske meninger 1946-93* (Alstad 1993). Dette åpner opp fortolkningsmulighetene siden tidsdimensjonen utvides. ISSP-undersøkelsene har noen utfordringer knyttet til seg, siden svarprosenten er dalende. Dette vil kunne medføre skjevheter i tendensene, som ikke nødvendigvis gir utslag ved analytiske tester. Når dataene fremdeles brukes, er det da med en viss forbehold. De er noen av de mest omfattende når det kommer til religiøsitet, men vil kunne gi et skjevt bilde av den.

I kapittel tre presenteres to hovedforståelser av religionsbegrepet. Disse er sentrale for å forstå hvordan fortolkning av religion og religiøsitet kan påvirke forskningsresultater. Dernest gis det en forklaring på hvordan religion og religiøsitetsbegrepet anvendes i oppgaven. For å kunne forstå utviklingen av religion og religiøsitet i den norske konteksten, vil kapittel fire brukes til å skissere historiske faktorer for religiøs utvikling. Kapitlet er ikke en redegjørelse av Norges religionshistorie *per se*, men må ses som en oversikt av bestemmelser som har preget det norske religiøse landskap. Kristendommen har vært en dominerende religion i Norge i 1000 år, og denne bakgrunnen må tas i betraktning når en ser på tendenser hos majoriteten.

Kapittel fem viser hvordan tro har utviklet seg de siste tiår. Den overordnede tendensen peker i retning av sekularisering i tradisjonell forstand, siden alle trosforestillinger mister oppslutning. Nivået av tro er dog fremdeles høy. ”Vet ikke-verdien” synker gjennomgående

ved ISSP-undersøkelsene. Dette kan være en indikator på skjevhet i materialet. Nivåene kan dermed være for høye eller for lave. Kapitlet viser at tro og praksis opererer på ulike nivå. Dette antyder at religiøsitet kan ses på minst to nivåer. En sosial som omhandler markeringer av overgangsriter; og en individuell, som omhandler individers tro.

I kapittel seks, ses det på hvorvidt tradisjonelle bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, utdanning, bosted og inntekt kan forklare tendensene. Analysene viser at kvinner tror mer enn menn, personer med lavere utdanning og lavere inntekt tror mer enn dem med høy utdanning og høy inntekt. Bakgrunnsvariablene kan forklare noe av tendensen, men de er begrensede. I kapittel syv ses det på tematikken 'religion og vitenskap', siden dette er kjernen til sekulariseringsteorier. Her vises hvordan holdninger til vitenskap har utviklet seg. Det er generell høy tiltro til vitenskap, men de som tror på Gud viser høyere skepsis til vitenskap og evolusjonsteori. Dette bekrefter på et vis at religion og vitenskap kan være motstridende, men at forskjellen ikke er overveldende.

I kapittel åtte, presenteres teorier som kan forklare utviklingen av religiøs tro, med bakgrunn i empirien. Jeg bruker Karl Dobbelaeres treinndeling av sekulariseringsbegrepet, for å systematisere hvordan sekularisering kan foregå på tre ulike nivåer: Organisatorisk, samfunnsmessig og individuell sekularisering. Hovedvekten bli på sekularisering på samfunns- og individnivå. Sekularisering på samfunnsnivå kan forklare hvordan religion fjernes fra samfunnets ulike sfærer, og blir en sektor i seg selv. Religion mister dermed innflytelse på ulike deler av samfunnet. Sekularisering på individnivå kan forklare at personer mister sin tro; men også at en privatisering av religion, kan føre til at nye uttrykk dukker opp. Pluralisering og både fremskynde sekularisering, men også skape nye former for religiøse former. Begrepene vikarierende religion og minnekjeder, kan bidra til å forstå hvordan det kan være forskjeller mellom jevnlig religiøs aktivitet og bruk av religiøse institusjoner til ulike overgangsriter.

Det er ikke tvil om at religiøs endring har skjedd i Norge, og at sekularisering er et begrep som kan forklare endringen. Begrepet kan imidlertid nyanseres ved å skille ut hva som sekulariseres, og hvordan det kan forklares.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Bakgrunn	1
1.2	Tema og tilnærming	3
1.3	Problemstilling	4
1.4	Avgrensninger/begrepsklargjøring.....	4
1.5	Oppgavens oppbygging.....	5
2	Data og Metode	7
2.1	Valg av data.....	7
2.2	The International Social Survey Program	8
2.2.1	Representativitet.....	8
2.3	Potensielle skjevheter	9
2.3.1	Effekter av ideologi.....	10
2.3.2	Intervjuerffekt:	10
2.3.3	Alderseffekt.....	10
2.4	Bruk av data	11
2.5	Variablene i oppgaven.....	12
2.6	Metode.....	14
2.6.1	Signifikanstesting.....	15
2.7	Oppsummering	16
3	En sosiolog møter religion	19
3.1	Funksjonelle religionsdefinisjoner	19
3.2	Substansielle religionsdefinisjoner.....	21
3.3	Oppgavens bruk av religionsbegrepet	22
4	Den norske konteksten	23
4.1	Stat og religion	23
4.1.1	Institusjonell kontroll	23
4.1.2	Kontrollen svekkes.....	25
4.1.3	Utfordringer i en ny tid.....	27
4.2	Økt mangfold.....	29
4.2.1	Den norske kirke - medlemmer og praksis.....	30
4.3	Oppsummering	32

5	Tendenser i tro.....	33
5.1	Tro på Gud	34
5.1.1	Utvikling av gudstro.....	36
5.2	Trosforestillinger	38
5.2.1	Tro på liv etter døden:	38
5.2.2	Tro på himmelen	39
5.2.3	Tro på helvete.....	40
5.2.4	Tro på religiøse mirakler	41
5.2.5	Egenvurdering av religiøsitetetsgrad.....	42
5.3	Tro og aktivitet:.....	44
5.4	Tendensene oppsummert.....	46
5.4.1	Troens fall	46
5.4.2	Endring i innhold.....	47
5.4.3	Nivåer av religiøsitet	49
5.4.4	Ikke-religiøse.....	50
5.4.5	Problemet med kategorisering.....	51
5.4.6	Usikkerhet på retur?	52
6	Sosiale bakgrunnsvariabler	55
6.1	Bakgrunnsvariablene	56
6.1.1	Kjønn:.....	56
6.1.2	Alder:.....	56
6.1.3	Utdannelse:.....	57
6.1.4	Bosted:.....	57
6.1.5	Inntektsnivå:	58
6.2	Gudstro	59
6.3	Liv etter døden	65
6.4	Tro på himmelen	68
6.5	Tro på helvete.....	71
6.6	Tro på mirakler.....	74
6.7	Religiøs/ikke-religiøs	77
6.8	Bakgrunnsvariablene oppsummert.....	80
6.9	Hva kan forklares ut fra bakgrunnsvariablene?.....	81
7	Religion og vitenskap.....	85

7.1	Syn på moderne vitenskap.....	85
7.2	Vitenskap, tro og følelser:	87
7.3	Evolusjon.....	88
7.4	Tro og vitenskap:.....	89
7.4.1	Moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn:.....	90
7.4.2	Vi stoler for lite på tro og følelser	91
7.5	Evolusjonsteori.....	92
7.6	Oppsummering religion og vitenskap.	93
8	Empiri i lys av teoretiske forståelser	97
8.1	Hva indikerer dataene om norsk religiøsitet?.....	97
8.1.1	Statskirkens posisjon svekkes, men dominerer fremdeles	98
8.1.2	Fall i tro, men nivået er fremdeles høyt	98
8.1.3	Endringer i innhold?.....	99
8.1.4	Nivåer av religiøsitet	99
8.1.5	Sosiale bakgrunnsvariabler	100
8.1.6	Religion og vitenskap.....	100
8.2	Hvordan kan oppgavens funn belyses med teorier om sekularisering?	101
8.2.1	Sekularisering på samfunnsnivå.....	102
8.2.2	Sekularisering på organisasjonsnivå	104
8.2.3	Sekularisering på individnivå.....	104
8.2.4	Vikarierende religion og minnekjeder?	109
8.3	Et utsyn.....	111
	Litteraturliste	113

Figuroversikt

Figur 4.2 Praksis i Den norske kirke 1965 - 2008.....	30
Figur 5.1 Gudstro 1991 - 2008.....	35
Figur 5.1.2 Tro på Gud 1965 – 2008.....	36
Figur 5.2.1 Tro på liv etter døden 1965 - 2008.	39
Figur 5.2.2 Tro på himmelen. 1984 - 2008	40
Figur 5.2.3 Tro på helvete 1984 - 2008.....	41
Figur 5.2.4 Tro på religiøse mirakler 1991 - 2008	42
Figur 5.2.5 Egenrapportert religiøsitet 1991 - 2008.....	43
Figur 5.3.1 Deltagelse på religiøse møter 1991 - 2008	45
Figur 5.3.2 Tro og aktivitet 1991 - 2008.....	46
Figur 7.1. Moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn 1993 - 2008.....	86
Figur 7.2. Stoler for lite på tro og følelser, og mye på vitenskap 1998 - 2008:.....	87
Figur 7.3 Tror at mennesket har utviklet seg fra tidligere dyrearter 1993 - 2000.....	88

Tabelloversikt

Tabell 6.2.1, Gudstro 1991-2008	59
Tabell 6.2.2 Kohortmatrise, gudstro.....	60
Tabell 6.2.3 Kohortmatrise, tror ikke på Gud men en høyere makt:.....	62
Tabell 6.2.4 Kohortmatrise, ikke-troende	63
Tabell 6.3.1 Tro på liv etter døden i prosent 1991 - 2008.....	65
Tabell 6.3.2 Kohortmatrise, tror på liv etter døden.....	66
Tabell 6.4.1 Tro på himmelen 1991 - 2008.....	68
Tabell 6.4.2 Kohortmatrise, tro på himmelen.	69
Tabell 6.5.1 Tro på helvete 1991 - 2008	71
Tabell 6.5.2 Kohortmatrise, tro på helvete.....	72
Tabell 6.6.1 Tro på religiøse mirakler og undere 1991 - 2008.....	74
Tabell 6.6.2. Kohortmatrise, tro på religiøse mirakler undere	75
Tabell 6.7.1 Egenrapportert religiøsitet 1991 - 2008	77
Tabell 6.7.2 Kohortmatrise, religiøse.....	78
Tabell 6.7.3 Kohortmatrise, ikke-religiøse.....	79
Tabell 7.4.1Moderne vitenskap og gudstro 1998 - 2008.....	90
Tabell 7.4.2 Vitenskapstro og gudstro 1998 - 2008	91
Tabell 7.4.3 gudstro og evolusjon 1993 - 2000.....	92

1 Innledning

”Enhver uttalelse om religion er kontroversiell, fordi religion er kontroversiell i seg selv”. Sitatet er hentet fra en venn, i en av våre tallrike diskusjoner om temaet religion. Utsagnet har blitt værende hos meg: hva er det med religion som får frem så sterke reaksjoner?

Samfunnets dynamikk, og hvordan dette spiller inn på religion og enkeltmenneskers religiøsitet, er gjenstand for mange sosiologiske diskusjoner. Tiden som sosiologistudent ved Universitetet i Oslo, har derimot gitt meg inntrykk av at religionsforskning er noe andre fagfelt tar seg av. Religion eller religionssosiologi har ikke blitt viet særlig oppmerksomhet, med mindre fokuset er på konflikt eller ulikhet. Når konkurrerende virkelighetsoppfatninger eksponeres i media, registrerer jeg at fokuset ofte dreies mot diskrepanser i verdier, bunnet i religiøse og ’sekulære’ forestillinger. Religion blir noe ”de andre” har, eller som understreker en økende øst-vest-problematikk. I en kronikk i Aftenposten, hevder Mohammad Usman Rana at Norge degraderer troende mennesker (Rana 2008). Er det slik at Norge er sekulært, og at det ikke finnes gudstro i Norge?

1.1 Bakgrunn

I *”Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd”* (1995), beskrev Max Weber en teori han kalte ”avfortrylling” (Entzauberung der Welt). Utgangspunktet for teorien var fremveksten av det moderne samfunn, og hvilke konsekvenser dette ville få for religion og det overnaturlige. Kort fortalt mente Max Weber at fremveksten av det moderne samfunn, og utviklingen av en rasjonell vitenskap, ville fortrenge religion og religiøsitet (Weber 1995: 75-76). Med moderniseringen som kjerneprosess, ville religion skyves ut av det rasjonelle og inn i det ikke-rasjonelle. Religion ville dermed erstattes av et vitenskapelig, rasjonelt kosmos.

As intellectualism suppresses belief in magic, the world’s processes become disenchanted, lose their magical significance, and henceforth simply ”are” and ”happen”, but no longer signify anything. (Weber 1993: 125)

Bakgrunnen for Webers tese, og et fellestrekk ved ”sosiologiens klassikere”, var overgangen fra det førmoderne til det moderne samfunn. Industrisamfunnets fremvekst, og den teknologiske nyskapningen, medførte radikale endringer i de vestlige samfunn. Under disse omveltningene skjedde det noe med Gud-menneske-forholdet som var nytt: Guds selvfølgelighet ble satt under tvil.

Dette skjæringspunktet mellom religion og det moderne, ble kjernen til *sekulariseringsteorier*. Teori og forskningsresultater fra tidlig, til midten av 1900-tallet, ble tolket i den forstand, at modernisering førte til sekularisering (Berger 2001). Medlemstall i trossamfunn dalte, og religion mistet innflytelse i ulike sektorer i samfunnet.

One of the most obvious ways in which secularization has affected the man in the street, is as a "crises of credibility" in religion. Put differently, secularization has resulted in a widespread collapse of the plausibility of traditional religious definitions of reality (Berger 1969: 127)

Tidlig bruk av sekulariseringsbegrepet ble nærmest synonymt med å beskrive religiøst fall. Mot slutten av 1900-tallet ble derimot den kausale koblingen mellom modernisering og religiøs tilbakegang, bestridt. Hva som sekulariseres, og hvordan dette skjer, er blitt et omfattende diskusjonsområde.

Det er ikke lenger mange som fastholder at modernisering nødvendigvis fører til religiøs nedgang. Spørsmålene har i økende grad blitt rettet inn mot *hva* som sekulariseres, og *hvordan* dette skjer. Det finnes altså ikke en enkelt teori om sekularisering, men ulike bidrag som fokuserer på forskjellige aspekter ved religion og religiøsitet. Der noen tar utgangspunkt i religionsutøvelse i det offentlige rom, vektlegger andre medlemskap i trossamfunn, eller gudstro. "Et av de mest påfallende trekk i moderne sosiologi, er fraværet av en klar definisjon av begrepet sekularisering[...]" (Henriksen 2001: 252).

Den manglende enigheten rundt sekulariseringsbegrepet, kan dermed gi utslag i fortolkningene av religiøs utvikling. Peter Lüchau skriver:

Depending on how one interprets the concept of secularization the Scandinavian countries, Denmark, Norway and Sweden, are either the three most secularized countries in the world or among the least secularized (Lüchau 2010: 177).

I den forbindelse kan man spørre seg hvorvidt Norge er sekulært eller ikke. De skandinaviske landene blir ofte trukket fram for å påpeke lav grad av religiøsitet (Zuckerman 2008), men på den andre siden, var 79 prosent av befolkningen medlemmer av Den norske kirke, ved inngangen av 2010 (Den norske kirke 2010c). Kan man hevde at Norge sekulært da?

1.2 Tema og tilnærming

Tema for denne masteroppgaven er sekularisering i Norge. Jeg har lenge vært opptatt av teoretiske tilnærminger til religion og religiøsitet i dagens samfunn. Samtidig kan det være hensiktsmessig å ”løfte blikket”, for å kunne si noe generelt om religion og religiøs utvikling.

Dette blir ingen standardisert, eller konvensjonell, masteroppgave. Jeg tar ikke utgangspunkt i en bestemt teori for å dedusere den, eller se effekter av en prosess på et gitt fenomen. Det er heller ikke en ren teoretisk drøfting, hvor ulike sosialfilosofiske bidrag settes opp mot hverandre. Det jeg har er, på den ene siden et datamateriale som omhandler religion og religiøsitet i Norge. Dette gir en mulighet til å se hvordan religiøs tro, da i tradisjonell forstand, har utviklet seg siden 1991 frem til 2008. I tillegg finnes det eldre kilder som anvendes for å sette dette inn i en lengre utvikling. På den andre siden har jeg et av de mest kontroversielle begrepene til å forklare religiøs endring: *sekularisering*. Jeg ønsker derfor å snu en konvensjonell tilnærmingen på hodet. Jeg vil begynne med en gjennomgang av den norske kontekst, for deretter å se hvordan teorier kan belyse de funn som gjøres.

Datamaterialet i oppgaven består av ”Internasjonal Social Survey Programme”(ISSP)- sine undersøkelser om religion i Norge, samt deres undersøkelser om natur og miljø fra 1993 og 2000. Religionsundersøkelsene brukes til å se hvordan tro har utviklet seg fra 1991 frem til 2008. Undersøkelsene om natur og miljø, skal vise hvordan holdninger til vitenskap har utviklet seg, og hvordan tro og ikke-tro, kan spille inn på vitenskapstro. Derutover har jeg tall fra Den norske kirke, som medlemstall, og andel av befolkningen som benytter seg av denne til å markere ulike overgangsriter, som dåp, konfirmasjon, bryllup og gravferd.

For å kunne se utviklingen i et lengre tidsperspektiv, brukes tall hentet fra Otto Hauglins kapittel ”Kristentro i kontekst” fra boken *Norske meninger 1946-93*³ (Alstad 1993). Dette åpner opp for en bredere fortolkning av religiøs utvikling, siden enkelte trosspørsmål leses ut i fra en lengre tidsdimensjon enn religionsundersøkelsene dekker. Denne oppgaven blir ikke en ren kvantitativ oppgave, men må sees som et forsøk på å vise hvordan teori og empiri kan henge sammen. Tilnærmingen kan sies å være *eksplorerende*, da det i første omgang ikke er hypoteser som skal testes. Jeg skal se hvorvidt, eller hvordan, majoritetsreligion har endret seg, dernest hvordan en kan forklare endringen.

³ har blitt forsøkt å få tilgang til de dataene som er oppgitt i Hauglins kapittel, men etter å ha kontaktet referansene, ble det oppgitt at de ikke lenger er å oppdrive.

1.3 Problemstilling

Oppgavens problemstilling består av to deler: 1) *Hva indikerer dataene om norsk religiøsitet?*
2) *Hvordan samsvarer dette med teorier om sekularisering?*

1.4 Avgrensninger/begrepsklargjøring

Når fokuset i oppgaven rettes mot religion og religiøsitet i Norge, vil forståelse av dette i stor grad være koblet til det kristne språk og dens bestanddeler (Hauglin 1993: 309 - 311). Norge opprettholder statskirkeordningen, og flesteparten av befolkninger er medlemmer av denne. Dette vil ikke si at alle er troende, men jeg vil hevde at det er grunn til å operere med en terminologi som *majoritetsreligion*. Selv om man ikke er en aktiv kirkegjenger, eller troende, vil kristendommen etter all sannsynlighet ha blitt formidlet, enten via primære eller sekundære sosialiseringsinstitusjoner. Språklig forståelse vil dermed i stor grad kunne knyttes til kristne konnotasjoner. Dette må sees som en typologi, og generalisering, ikke normativ begrepsbruk. Jeg fremholder at religion og dets språk på mange områder er manifestert i kulturen. Majoriteten besitter denne ved sitt begrepsreservoar. Enten man anser seg religiøs, eller tar aktiv avstand fra det, vil de fleste ha en felles forståelsesramme eller hverdagsformening, om hva religion betyr.

Jeg skal ikke avlevere en rapport av surveyene, men diskutere hva de indikerer og hvordan resultatene kan fortolkes. Variabelvalget gjøres ut i fra teoretiske, og pragmatiske grunner. Variablene må fange opp tradisjonelle trosdimensjoner eller trosforestillinger, samt finnes i datamaterialet. De velges ut for å kunne gi en indikasjon over utviklingen av tro hos majoriteten i Norge. Datamaterialet består av en rekke alternative trosspørsmål og holdningsspørsmål, men det er først og fremst majoritetens tro som skal undersøkes her. Alternativ religiøsitet, eller nyreligiøsitet, er et interessant studiesubjekt som har fått mye oppmerksomhet, men jeg mener det er grunn til å fokusere på majoritetsreligion. Som Pål Repstad skriver: "alternativ religiøsitet eksisterer, men dominerer knapt" (Repstad 2000: 44). Det kan raskt bli en tendens til å fokusere på det eksotiske, uten å kunne trekke lengre linjer. Noen av de alternative trosspørsmålene i ISSP-materialet er kun stilt ved et tidspunkt, så hvorvidt disse trosforestillingene representerer en ny trend blir bare spekulasjoner. Det man kan være klar over er, at alternativ religiøsitet eller nyreligiøsitet, har fått økt oppmerksomhet

både i media og innen forskerverdenen generelt. Dette trenger dog ikke bety at fenomenet er nytt eller dominerende.

1.5 Oppgavens oppbygging

I kapittel to, gjennomgår jeg datamaterialet som brukes i oppgaven. Her belyses hvorfor ISSP-undersøkelsene er brukt, samt potensielle problemer knyttet til disse. Jeg tar også i bruk eldre kilder for å utvide tidsdimensjonen, og dette redegjøres for her. Datamaterialet har visse utfordringer knyttet til seg, og disse må fremheves fordi de kan være utslagsgivende ved observasjonene.

I kapittel tre presenterer jeg to hovedforståelser av religionsbegrepet. Disse er sentrale for å forstå hvordan fortolkning av religiøsitet kan påvirke forskningsresultatene og analysene av disse.

I kapittel fire viser jeg sentrale historiske faktorer, for å forstå religiøs utvikling i Norge. Dette er ikke en redegjørelse av Norges religionshistorie som sådan, men viser den dominerende posisjonen til statskirken, og dermed protestantismen. Det viser også hvordan det institusjonelle nivået i økende grad har mistet kontroll over individuell religiøsitet. Dette har muliggjort religionsfrihet, og åpnet for pluralisme. Kapitlet er sentralt for å skissere hvordan religion, religiøsitet og den norske historie har hengt sammen.

Kapittel fem brukes til å illustrere hvordan de ulike trosforestillinger har utviklet seg over det tidsrommet undersøkelsene dekker. Utviklingen presenteres grafisk, og kommenteres hver for seg. Avslutningsvis vil de overordnede tendensene trekkes frem og kommenteres.

Innen sosiologien har man ofte vært interessert i å undersøke hvordan ulike bakgrunnsvariabler kan være med på å forklare endringer eller stabilitet i samfunnet. I kapittel seks, bruker jeg derfor dataene fra ISSP-undersøkelsene, til å se hvorvidt tradisjonelle bakgrunnsvariabler som kjønn, alder, utdanning, bosted og inntekt kan forklare tendensene i tro.

I kapittel syv kommer jeg inn på tematikken 'religion og vitenskap'. Dette temaområde kan sies å være kjernen til sekulariseringsteorier. Jeg ønsker å se hvordan holdninger til vitenskap har utviklet seg. Siden religion og vitenskap lenge har blitt ansett som to antagoniserende krefter, er det interessant å se hvorvidt ulike former for gudstro kan virke inn på

vitenskapssyn. I kapitlet vises et generelt holdningsspørsmål, samt to variabler som kan gå mer i kjernen av konflikten: tro og følelser, og evolusjon.

I kapittel åtte, presenterer jeg så teorier om sekularisering. På bakgrunn av de empiriske funnene, vil jeg vise hvordan disse teoriene kan brukes for å belyse de empiriske funnene.

2 Data og Metode

I dette kapitlet forklares valg av datamateriale, og hvordan materialet brukes. Datamaterialet har visse utfordringer heftet til seg, og det vil derfor bli gitt noen potensielle skjevheter som *kan* føre til feilaktige observasjoner. Derneft vil det følge en kort gjennomgang av de analytiske teknikker som anvendes i oppgaven. Avslutningsvis diskuteres gyldigheten av materialet, og i hvilken forstand dette kan gi utslag på oppgavens tematikk.

2.1 Valg av data

Tilgjengelige data som beskriver religiøsitet i Norge, er begrenset. Vil en i tillegg ha et tidsperspektiv, blir dette ytterligere komplisert. For å få tilgang til data for masteroppgaven, ble flere byråer som driver med statistiske undersøkelser kontaktet: TNS Gallup, Synovate (Tidligere MMI), Nielsen (tidligere Norges markeddatabase a/s) og Statistisk sentralbyrå (SSB). Ofte var beskjeden at individ-data om religiøsitet, ikke var å oppdrive i deres database(r). Dataene hadde enten aldri vært registrert, eller var foreldet og var ikke å oppdrive.

Av data som var tilgjengelig, ble noen valgt bort på grunn av manglende variabler, eller at det ikke var mulig å sette dem i et tidsperspektiv. Verdiundersøkelsene har enkelte variabler om tro, men den siste fra 2007, har ikke med spørsmål om gudstro eller ulike trosforestillinger. Undersøkelser fra Europeiske Samfunnsundersøkelsene (ESS), har med variabler om religion, men i hovedsak religiøs møtedeltagelse, og ikke spesifikke trosforestillinger eller gudstro.

Empirigrunnlaget for masteroppgaven falt derfor på den norske delen av 'The International Social Survey Program' (ISSP) sine religionsundersøkelser. Deres data fanger opp flere trosspørsmål, og i tillegg gir de oversikt over en tidsperiode. Undersøkelsene dreier seg i hovedsak om religion, men tar også for seg befolkningens holdning til moral-etiske spørsmål, samt holdning til vitenskapen og alternative behandlingsformer. Siden tidsperspektivet er sentralt i denne oppgaven, blir ikke spørsmål om alternativ religiøsitet brukt. Det finnes enkelte variabler som skal fange opp mer østlige tradisjoner i undersøkelsen fra 1998, men disse er ikke med i de øvrige undersøkelsene. Variabler som omhandler åndelighet, er med i 2008, men ikke i tidligere år. Hver av religionsundersøkelsene dekker altså ulike temaområder og religiøsitet, men har likevel et batteri av spørsmål som er identiske, som gjør dem ideelle til bruk i denne oppgaven.

I tillegg til religionsundersøkelsene, vil ISSP sine undersøkelser om natur og miljø fra 1993 og 2000 bli brukt. Disse tas med for å se på holdninger til vitenskapsspørsmål. De spørsmålene som brukes, kan sies å belyse kjernen i sekulariseringsteorier, nemlig tro og vitenskap.

Et av formålene med masteroppgaven var å kunne gi et bilde av religiøs utvikling over tid. Derfor var det også ønskelig å finne materiale som viser utviklingen av religiøsitet i Norge før 1991. I boken, *"Norske Meninger 1943-93"* (Alstad 1993), har Otto Hauglin skrevet et kapittel som heter, *"Religion og kirke"* (Hauglin 1993). Kapitlet skisserer religiøs utvikling i Norge fra midten, til slutten av 1900-tallet. Materialet er basert på trosspørsmål samt religiøs aktivitet, hentet fra ulike kilder. Analysene hans er i første omgang deskriptive.

"Årbok fra Den norske kirke" (Westermoen 1999), brukes til å vise utviklingen av praksis og medlemskap i Den norske kirke. Dette utfyller utviklingsdimensjonen, siden det gir innblikk i praksis kontra tro.

2.2 The International Social Survey Program

The International Social Survey Program (ISSP) is a continuing, annual program of cross-national collaboration. It brings together pre-existing, social science projects and coordinates research goals, thereby adding a cross-national perspective to the individual, national studies (ISSP 2008)

ISSP består av 43 land, og har flere pågående undersøkelser. Norge er medlem gjennom Norsk Samfunnsvitenskapelige Datatjeneste (NSD). Det forskningsspørsmålene skal forsøke å fange opp, er temaer som er relevante og meningsfulle for alle landene som er involvert, og kan formuleres relativt likt på tvers av dem (ISSP 2008). I tillegg er et av hovedmålene å kartlegge endringer over tid. For de norske undersøkelsene, har det blitt satt sammen en forskergruppe, som har fått muligheten til å formulere spørsmål som skal fange opp forhold i Norge.

2.2.1 Representativitet

Slik som dataene foreligger, er det først og fremst majoritetens forhold og holdninger til religion og trosspørsmål, som blir fanget opp.

Islam (ikke oppgitt i 1991, 0,5 % i 1998 og 0,9 % i 2008), Jødedommen (ikke oppgitt), eller katolisismen (0,6 % 1991, 0,4 % 1998, 0,7 % i 2008) utgjør en så marginal andel av

respondentene, at det er umulig å kunne si noe substansielt om gruppenes trosdimensjoner eller utvikling, ut fra datamaterialet. I tillegg utgjør de en så liten andel, at de ikke vil kunne medføre store skjevheter ved trosspørsmålene.

Undersøkelsene fra 1991 og 1998, hadde hver et bruttoutvalg på 2500 respondenter, mens 2008 hadde 2700. Disse skulle være representative for den norske befolkningen. Innsamling skjedde med selvrapportering sendt per post. I tilfeller der man ikke fikk svar, ble det sendt påminnelsesbrev etter en uke, purring med utsendelse av nytt spørreskjema etter tre uker, og ny purring tre uker etter det nye skjemaet (Bøyum 1991: 6). Utvalgene er av respondenter i alderen 18 til 79 år i undersøkelsene fra 1998 og 2008, mens i 1991: 16 til 79 år.

Nettoutvalget fra 1991 var på 1506 personer, som tilsvarer en svarprosent på 60,2 %. I undersøkelsen fra 1998 var nettoutvalget 1532, som tilvarer en svarprosent på 61,3% (NSD 2009a). Svarprosenten fra 2008 er svært lav: 39,7 %, med et nettoutvalg på 1078 respondenter. Dette kan medføre problemer ved dataene.

For Religion 2008 har en test utført ved NSD vist at et datasett vektet etter kjønn, alder og utdannelse ikke gir signifikante forskjeller i svarfordelingene sammenlignet med et uvektet datasett. På bakgrunn av denne testen og at skjevhetene i utvalget ikke ser ut til å være større enn det vi har sett i tidligere undersøkelser, vil ikke NSD anbefale at datasettet vektes (NSD 2009b)

Konsekvensene av den lave svarprosenten i 2008, ser ikke ut til å slå ut, når en kontrollerer for tradisjonelle bakgrunnsvariabler. Den lave svarprosenten kan likevel ha et potensial for å gi skjevheter, som kan medføre feilaktige observasjoner. Hvis frafallet har en skjevhet, vil dette påvirke konklusjonsvaliditeten ved observasjonene (Skog 2007: 100-101).

2.3 Potensielle skjevheter

Det vil alltid knyttes usikkerhet til spørsmålsformuleringer og innsamlingsmetoder. Når en svarprosent faller under 50 %, er det på sin plass å stille spørsmålet: hvem er det som faktisk har svart? Jeg ønsker med dette avsnittet å presentere ulike effekter som kan føre til skjevheter ved datamaterialet fra ISSP. Poenget med å vise de mulige svakhetene, er å gjøre leseren klar over at de potensielt finnes. Utgangspunktet for undersøkelsene, er å kunne si noe om religiøsitet på befolkningsnivå. Når det er et betydelig frafall av respondenter, innebærer dette at de resultatene en sitter igjen med, er svært usikre. Dermed er de ikke nødvendigvis gyldige som utsnitt av befolkningen. Selv om tradisjonelle bakgrunnsvariabler ikke viser

signifikante avvik, vil det likevel alltid være knyttet en usikkerhet til resultatene som legges frem.

2.3.1 Effekter av ideologi

En potensiell skjevhet ved datamaterialet, kan knyttes til selve temaområdet for undersøkelsene: *religion*. Personer som ikke har interesse for, som ikke har tatt stilling til spørsmålet eller ikke ser relevansen av undersøkelsen, kan dermed falle bort. Religion og religiøsitet kan sies å være temaer som vil kunne engasjere. Syn på abort, homofili og vitenskap er blant områder som ofte knyttes til religion, og som skaper debatt. Dette kan bidra til en overrepresentasjon av personer som har tatt stilling til temaet, eller som har meninger rundt dette. Resultatet kan bli en polarisering, som fører til at tvilerne blir 'marginalisert'. I sin ytterste konsekvens vil nivået av troende bli langt høyere, eller lavere, enn man ellers ville fått. Selv om en ikke finner en polarisering, vil likevel et frafall av personer som ellers ville svart, "vet ikke", eller "verken eller", gi et høyere, eller lavere nivå.

2.3.2 Intervjuerffekt:

Hvordan dataene samles inn, kan være med på å knytte usikkerhet til resultatene. Ottar Hellevik (2004) beskriver et tilfelle hvor andelen personer som trodde på Gud varierte i stor grad ved to ulike undersøkelser. I det ene tilfellet ble det brukt personintervju, mens det andre benyttet seg av selvutfyllingsskjema. Det var langt høyere prosentandel troende når undersøkelsen ble foretatt av en intervjuer. I tillegg var usikkerhetsprosenten langt høyere ved selvutfylling, ved at "vet ikke"-verdien var større. Dette kan være indikasjoner på en såkalt *intervjuerffekt*. Måten dataene er samlet inn, på vil gi ulike resultat. Hellevik konkluderer med at selvutfylling gir det beste bildet på nivået av religiøsitet i befolkningen (Hellevik 2004: 15). Jeg synes dog man skal være forsiktig med å tillegge 'sannhet' ved en form fremfor en annen. Det en kan merke seg er, at måten dataene blir samlet inn på, kan gi ulike effekter når det gjelder religiøsitet, og at dette kan bli lavere ved selvrapportering.

2.3.3 Alderseffekt

Når man tenker på alderseffekt, så er det gjerne i forbindelse med at atferd og holdninger kan endres med alder. Eldre mennesker kan potensielt falle fra på grunn av sykdom eller lignende. Dette vil kunne medføre at de som har svart er de mest "oppegående". Personer som er

immobile, eller på en eller annen måte ikke har lik mulighet til å delta, vil kunne falle bort. Av de yngre respondentene, kan det tenkes at de mest pliktoppfyllende, er de som deltar på slike undersøkelser. Disse effektene vil igjen kunne gjenspeile seg i nivåene i datamaterialet, ved at en mister bredden av respondenter i disse gruppene.

2.4 Bruk av data

Databruken i oppgaven blir såkalt *secondary use of data* (Glenn 2005: 14) - altså bruk av foreliggende empiri. Dette innebærer pragmatiske utfordringer, siden materialet allerede er utformet. Variabelvalget blir begrenset til det som eksisterer i materialet, og som kan si noe om majoritetens tro. Variablene vil kunne gi informasjon om religiøs utvikling i Norge, og det er dette som vektlegges.

Datamaterialet blir i første omgang anvendt for å vise de lengre linjer i utviklingen av religiøsitet. Dette gjøres grafisk ved å vise utviklingen for ulike trosforestillinger. I datasettene fra ISSP og kapitlet til Hauglin (1993), finnes det noen trosforestillinger som er like. Disse settes inn i en figur, som viser utviklingen av tro over en lengre tidsperiode. Dette er ikke helt uproblematisk. Spørsmålene er ikke identisk utformet, og innsamlingsmetoden(e) kan være ulik(e). Dett kan føre til at tidslinjene som presenteres, kan gi for høye eller for lave nivåer. Måten data blir samlet inn på, om det er skjemaer som sendes i posten eller personintervju, kan som sagt, påvirke resultatene. Når resultater fra ulike kilder settes sammen, vil dette kunne gi et skjevt bilde på utviklingen.

Dette til tross, gir kombinasjonen av data en unik mulighet til å si noe om en lengre utvikling. I figurene markeres derfor empirien fra Hauglin (1993) med en stiplet linje, mens de fra ISSP, har en heltrukket linje.

For å vise hvordan tro fordeler seg på ulike bakgrunnsvariabler, gjøres det tabellanalyser. Tabellene settes opp for å se hvordan ulike verdier i bakgrunnsvariablene, viser oppslutning rundt trosforestillingene. I tillegg lages kohorttabeller for hver trosforestilling. Dette vil utdype aldersvariablene, siden det er ulikt antall år mellom hver undersøkelse (Hellevik 2009: 435ff). Jeg viser også hvordan ulike former av gudstro stiller seg til holdninger til vitenskap. Dette gjøres ved å vise tabeller for hver vitenskapsvariabel, hvor de ulike gudstro-verdiene prosentueres. Man kan da sammenligne forskjeller mellom trosforestillingene og holdninger til vitenskap, samt endringer over tid.

2.5 Variablene i oppgaven

Variablene i oppgaven er valgt ut for å kunne si noen om utviklingen av majoritetsreligion. Dette er tradisjonelle variabler som fanger opp enkelte dimensjoner i protestantismen. I tillegg er det gjort et utvalg av variabler, som kan si noe om holdninger til vitenskap, tro og vitenskap samt evolusjon. Jeg vil presentere de ulike variablene her, men de vil bli utdypet senere i oppgaven, da under de respektive kapitlene hvor de brukes. Hvordan variablene anvendes, og omkategoriseres, vil også bli belyst senere i oppgaven.

Avhengige variabler

Trosvariabler:

Gudstro: Gudstro i undersøkelsene fra ISSP, omfatter ulike alternativer, der respondentene ble bedt om å krysse av hva som var nærmest deres egen selvforståelse.

Svaralternativene var 1) Jeg tror ikke på Gud; 2) Jeg vet ikke om Gud finnes, og jeg tror ikke det er noen måte en kan finne det ut på; 3) Jeg tror ikke på noen personlig Gud, men en høyere makt av et eller annet slag; 4) Jeg tror nok på Gud enkelte ganger, men andre ganger gjøre jeg det ikke; 5) Selv om jeg er i tvil, føler jeg at jeg tror på Gud; 6) Jeg vet at Gud virkelig finnes, og det er jeg ikke i tvil om.

I variablene gjengitt i Hauglin (1993) var spørsmålsformuleringen: ”Tror De på Gud”, med svaralternativer: 1) Ja; 2) Nei; 3) Vet ikke.

Trosforestillinger: Dette består av en rekke variabler som omfatter liv etter døden, himmelen, helvete, religiøse mirakler eller undere.

I ISSP-undersøkelsene ble respondentene bedt om å krysse av det som var nærmest deres trosforståelse: 1) Ja, absolutt; 2) Ja, antakelig; 3) Verken eller; 4) Nei, antakelig ikke; 5) Nei, absolutt ikke; 6) Vet ikke

I variablene gjengitt av Hauglin (1993), var svaralternativene, ja; nei; vet ikke.

Religiøs aktivitet: Religiøs aktivitet blir betegnet ut i fra deltagelse i religiøse møter, utenom dåp, begravelse, konfirmasjon, bryllup eller helligdagstjenester.

Variabelen var med i ISSP-undersøkelsene, og hadde følgende verdier: 1) Aldri; 2) Sjeldnere enn flere ganger per år; 3) Flere ganger i året; 4) Ca 1 gang pr. Måned; 5) 2-3 ganger pr. Måned; 6) Minst en gang pr. Uke.

Egendefinert religiøsitet: Denne variabelen omfatter respondentenes egendefinerte religiøsitetsgrad. Fra veldig sterkt ikke-religiøs, til veldig sterkt religiøs, blir respondentene bedt om å krysse av hva som er nærmest deres egen oppfattelse.

Variabelen var kun med i ISSP-undersøkelsene, og hadde verdiene: 1) Veldig sterk ikke-religiøs; 2) Sterk ikke-religiøs; 3) Litt ikke-religiøs; 4) Verken eller; 5) Litt religiøs; 6) Sterk religiøs; 7) Veldig sterk religiøs; 8) Vet ikke

Vitenskapsvariabler:

Syn på moderne vitenskap: I denne variabelen blir respondentene bedt om å ta stilling til følgende utsagn. ”Alt i alt er moderne vitenskap til mer skade enn gagn”. Respondentene blir bedt om å oppgi i hvilken grad de er enige eller uenige i uttalelsen.

Verdiene var: 1) Sterkt uenig; 2) Uenig; 3) Verken eller; 4) Enig; 5) Sterkt enig; 6) Vet ikke.

Vitenskap versus tro og følelser: Denne variabelen skal fange opp hvorvidt respondentene synes tillit til vitenskap går på bekostning av tro og følelser: ”Vi stoler for lite på tro og følelser og for mye på vitenskap”. Også denne variabelen blir respondentene bedt om å oppgi i hvilken grad de er enige eller uenige i uttalelsen.

Verdiene var: 1) Sterkt uenig; 2) Uenig; 3) Verken eller; 4) Enig; 5) Sterkt enig; 6) Vet ikke.

Evolusjonsteori: Den siste vitenskapsvariabelen er kun med i ISSP-undersøkelsene om natur og miljø fra 1993 og 2000. Her ble respondentene bedt om å ta stilling til ”Mennesket har utviklet seg fra tidligere dyrearter”.

Verdiene var: 1) Helt sikkert sant; 2) Antagelig sant; 3) Verken eller 4) Antakelig ikke sant; 5) Helt sikkert ikke sant; 6) Vet ikke.

Uavhengige variabler

De uavhengige variablene består av en rekke sosiale kategorier. Disse omfatter: *kjønn, aldersgrupper, utdanning, bosted og bruttoinntekt*.

I kapittel syv, ”religion og vitenskap”, vil *gudstro-variabelen* være en uavhengig variabel, siden jeg skal vise hvordan denne gir utslag på holdninger til vitenskap.

2.6 Metode

Gjentatt tverrsnittsundersøkelser – eller tidsseriestudier, som her skal anvendes - benyttes for å se etter endringer på befolkningsnivå, eller gruppenivå. Tidsserier består i å stille ulike utvalg de samme spørsmålene til ulike utvalg som er sammenlignbare (Hellevik 2009: 435). Det gir ingen mulighet for å si noe om *bruttoendringer*: for eksempel hvorvidt individer som før anså seg som religiøse, nå rapporterer at de er ikke-religiøse eller i tvil. For å sikkert kunne si noe om en bruttoendinger, måtte vi ha fulgt de samme individene over tid ved panelstudier eller lignende. Dette er ikke tilfellet ved ISSP-undersøkelsene. Disse er tverrsnittsundersøkelser, hvor det er forsøkt å si noe om en gruppe, nemlig den norske befolkningen, og deres religiøsitet. Ved bruk av tverrsnittsundersøkelser, vil en fange opp *nettoendringer*: endringen i religiøsitet og meninger på gruppenivå, her først befolkningen, så ulike sosiale kategorier (Hellevik 1995: 54).

- i) For å se om trosforestillinger endres gjennom undersøkelsene, gjøres det grafiske fremstillinger av variablene, slik de fordeler seg på de ulike trosspørsmålene.
- ii) Deretter lages det tabeller, hvor trosspørsmålene blir prosentuert ut i fra verdiene i bakgrunnsvariablene. På denne måten kan man se hvorvidt prosentandelene troende har endret seg for verdiene i bakgrunnsvariablene, og hvorledes disse viser ulik oppslutning seg i mellom.
- iii) For å undersøke ulike effekter av alder, generasjon eller tidsånd; gjøres det en kohortanalyse. Dermed kan en følge utviklingen av de aldersmessige prosentene over tid. I tilfeller hvor det er like mange år mellom hver undersøkelse, kan man sette opp standardiserte kohortmatriser, der alder og tidspunkt settes opp for å undersøke den avhengige variabelen. Dette er dog ikke tilfellet her, hvor det er syv år mellom første og andre undersøkelse, mens det er ti år mellom den andre og siste. I slike tilfeller må man sette opp to matriser for hver

avhengige variabel: en der hver kohort kan bli sporet gjennom tid, ved å se på tvers av en rad. Og en som ligner en standard kohortmatrise som viser utviklingen ved alder og tidspunkt, lik en standard kohortmatrise (Glenn 1977: 46; Hellevik 2009: 435). Aldersgruppene vil inngå i en større tabell sammen med de øvrige sosiale bakgrunnsvariablene, mens kohortmatrisen lages separat. Det er en vanlig prosedyre at celler med under 20 observasjoner ikke tas med i tabeller. Jeg velger likevel å ta de med, men markerer alle prosenttall som baseres på under 20 observasjoner med å sette en klamme "()" rundt tallet.

I kapittel syv, "religion og vitenskap" gjøres det også enkle tabellanalyser, for å se hvorvidt ulike trosformer har oppslutning til utsagn om vitenskap. På samme måte som trosspørsmålene, vil det her komme frem, hvorvidt holdninger til vitenskap, er ulik for gudstro-verdiene.

2.6.1 Signifikanstesting.

Signifikanstesting er en statistisk teknikk som brukes for å kunne si, med en viss grad av sikkerhet, at de observasjoner som gjøres ikke skyldes tilfeldigheter. Sagt på en annen måte, brukes signifikanstester til å se om observasjonene er generaliserbare til hele befolkningen, og ikke bare utvalget. I denne sammenhengen, hvor jeg undersøker tendenser i tro, ønsker jeg å se om endringene som vises, er et resultat av tilfeldigheter, eller om de er reelle endringer på populasjonsnivå – da for majoriteten i Norge.

Når en videre skal si noe om endringer mellom ulike utvalg, eller testing av ulike utvalg, må en ta hensyn til flere ting. Siden det er knyttet usikkerhet til enhver observasjon, må endringene kunne være av en viss størrelse for at en kan med sikkerhet si, at endringene er signifikante; kontra et resultat av tilfeldighetenes spill.

Det vil således knyttes usikkerheter rundt de tall som presenteres, altså utvalgsresultatet. Det vil alltid være en spredning rundt de statistiske mål, og signifikanstesting dreier seg om å kunne si i hvor stor grad denne spredningen er et utslag av tilfeldigheter, eller ikke.

Vanligvis utføres signifikanstesting ved å teste, deduktivt, enkelte hypoteser. I denne oppgaven anvendes, som sagt, en eksplorerende tilnærming, og det er derfor ikke hypoteser som skal testes *per se*; men hvorvidt endringene er signifikante, eller reelle.

Signifikansnivå

Signifikansnivå betegner en grense eller et nivå, som man setter for å kunne si, med en visst grad av sikkerhet, at de observasjoner som er gjort, er reelle på befolkningen. Som oftest settes grensen, eller significansnivået, til 95 %. Dette vil si, at man godtar en fem prosent sannsynlighet for at den konklusjonen som gjøres ut i fra observasjonene, kan være feilaktig. Sagt på en annen måte, så bestemmer significansnivået den feilmarginen man er villig til å godta (Ringdal 2001: 291).

Alle utregningene som er gjort i denne oppgaven, blir utført i significanstestingsprogrammet ”Zigne significans”⁴, designet av Bernt Aardal og Frode Berglund. Det blir foretatt en tosidig test, med et 5 prosents significansnivå.

2.7 Oppsummering

I dette kapitlet har det blitt presentert hvordan datamaterialet anvendes i oppgaven. Derneft ulike utfordringer som må tas i betraktning, når man snakker om religiøs utvikling.

Dataene som brukes fra ISSP-undersøkelsene, har potensielle problemer med hensyn til gyldighet. Disse er de mest anerkjente og omfattende dataene om norsk religiøsitet, men jeg mener de må brukes med en visst skepsis – da spesielt undersøkelsen fra 2008. Et såkalt ’verste tilfellet’, vil være at skjevhetene drar i samme retning. Selv om dette er lite sannsynlig, må en likevel være klar over de svakheter som kan finnes i dataene, og at de kan medføre feilaktige resultater. Når det er sagt og dataene fremdeles brukes, vil de kunne gi en pekepinn på utviklingen av religiøsitet. Significanstesten brukes vanligvis for å undersøke hvorvidt observasjonene ved datasettet kan overføres til befolkningsnivå. Significanstesting brukes også her, men ved undersøkelsene fra 2008, refererer jeg til respondentene, ikke befolkningen. Signifikante endringer vil markeres i tabellene med stjerne *, og/eller merket med **fet** skrift hvis endringen er signifikant fra første til siste undersøkelse. Jeg kommenter trender som er tydelige, selv om de ikke er signifikante. Jeg vil imidlertid gjøre leseren klar over hvilke endringer som er signifikante eller ikke. Ved alle variabler, utelates ”system missing”. System missing er manglende observasjoner i datamaterialet, og jeg vil ikke spekulere i om de skyldes at respondentene ikke har tatt stilling til spørsmålet, om de ikke

⁴ <http://home.online.no/~b-aardal/zigne.htm>

ønsket å svare, eller om det ikke er blitt registrert. Prosentandelene regnes altså ut uten at disse er tatt med. Antallet (n) som har svart på de ulike variablene, vil bli oppgitt.

Selv om det vil være usikkerhet til dataene, så er ISSP-undersøkelsene om religion blant de mest egnede til å si noe om religion i Norge. Jeg vil vise forsiktighet med å uttale endringer på befolkningsnivå, og heller poengtere at disse finnes blant respondentene som har svart på undersøkelsene.

I de nye og gamle undersøkelsene, er det anvendt ulike innsamlingsmetoder. Undersøkelsene gjengitt av Hauglin (1993) har det i noen tilfeller blitt utført personintervju per telefon, mens ISSP-undersøkelsene har benyttet selvrapporteringsskjema. Ved å sette undersøkelsene sammen, kan man risikere å vise feilaktive nivåer. Jeg mener likevel at de vil gi indikasjoner på en riktig tendens.

3 En sosiolog møter religion

I en studie om religion og religiøsitet, er det naturlig å gjøre seg noen tanker rundt selve religionsbegrepet. Når sosiologi møter religion, er det ikke først og fremst for å si hvor sann eller usann en religion er. I begynnelsen av *The sociology religion* (1993), skriver Max Weber: "*The essence of religion is not even our concern, as we make it our task to study the conditions and effects of a particular type of social behaviour*" (Weber 1993: 1). Peter Berger hevder videre at sosiologien er *metodologisk ateistisk*: den skal først og fremst studere den sosiale konteksten og dets konsekvenser, ikke fremme en 'sannhet' eller 'usannhet' (Furseth og Repstad 2003: 238).

Studerer man religion, ligger det likevel en definisjon til grunn, enten den er implisitt eller eksplisitt. I dagliglivet har mange en formening om hva religion er, men når man skal gjøre noe empirisk, eller teoretisk, må det gjøres en eksplisitering av hva som gjennomgås. Hva religion *er*, er ikke gitt i seg selv.

Tradisjonelt kategoriseres religionsdefinisjoner inn i *funksjonelle*- og *substansielle religionsdefinisjoner* (Furseth and Repstad 2003: 28-34, Gilhus and Mikaelsson 2007: 140).

Avslutningsvis i dette kapittel, ønsker jeg å forklare hvordan religion anvendes i denne masteroppgaven. Hvorledes man definerer religion får konsekvenser for hvordan religiøsitet undersøkes, enten dette gjelder enkeltmenneskers religiøsitet eller religion på samfunnsnivå.

3.1 Funksjonelle religionsdefinisjoner

Funksjonelle religionsdefinisjoner vektlegger, som navnet tilsier, funksjonen av religion, både for menneskene og samfunnet generelt. Innenfor disse tradisjonene er det vide og snevre tilnærminger. Hovedelementer er likevel at religion, ut i fra funksjonelle definisjoner, anses å fylle de mest basale behovene i samfunnet, som solidaritet, verdikonsensus og integrering (Furseth 1990: 12). Religion skaper et troskollektiv, et fellesskap som forener og utfyller funksjonene som skaper mening og sosial orden (Davie 2007: 30).

Sosiologien Émilie Durkheim (1858-1917), kan sies å ha en funksjonalistisk tilnærming til religion, når han forklarer hvordan religion oppfyller samfunnets mest basale funksjoner. I boken *The elementary forms of religious life* (Durkheim 1915), tar han for seg det religiøse

livet blant urbefolkningen i Australia. Han undersøkte hvordan religion fungerte som samfunnets moralske autoritet, og hvordan religiøse ritualer fungerte som en mekanisme for dannelsen av solidaritet. Durkheim mener at religiøse ritualer fremmer samhold, ved at de produserer sosial nærhet, felles fokus og verdikonsensus (Davie 2007: 30). All religion bunner i det samme, uansett hvilken religion det er snakk om, hvilken kontekst denne praktiseres (Furseth and Repstad 2003: 46-48).

Durkheims bruk av religionsbegrepet innebærer riktignok et skille mellom det sakrale og profane - det naturlige og overnaturlige - som kan sies å ligge under en substansiell definisjon av religion:

A religion is a unified system of beliefs and practices relative to sacred things, that is to say, things set apart and forbidden beliefs and practices which unite into one single moral community called a Church, all those who adhere to them”(Durkheim 1976: 46)

På den annen side inneholder det sakrale en *funksjon* som det profane ikke gjør på samme måte. Det binder og sammenholder det kollektive rundt hellige objekt (Davie 2007: 30). Det er til syvende og sist det samfunnet en lever i, som tilbes ved deltagelse i religiøse ritualer (Durkheim 1915: 467;475).

Når fokuset rettes mot det funksjonelle ved religion, kan dette være med på å utvide religionsbegrepet (Gilhus and Mikaelsson 2007: 140 - 141). Videre funksjonelle definisjoner gjør at det ikke uten videre settes klare skiller mellom det som er, eller ikke er, religion. ”Religious beleifs are certainly not true in any scientific sense, but their social function does not depend on them being true (Kingsley Davis sitert i Gilje 1996: 105).

I ”*The invisible religion*” (1967), skriver Thomas Luckmann at ”[Religion is]...the capacity of the human organism to transcend its biological nature through the construction of objective, morally binding and all-embracing universes of meaning” (Luckmann 1967: 48). Religion ut i fra hans definisjon, er den menneskelige organismens overskridelse av sin natur. Luckmann opererer med en vid religionsdefinisjon, hvor religion i samfunnet er nærmest konstant, siden all menings- og identitetsskapning betegnes som religion (Furseth and Repstad 2003: 33). I boken ”*The invisible religion*” kommer Luckmann med en kritikk av religionsforskning, der religiøsitet angis kun ut fra møtedeltagelse og medlemstall. Han mener dette blir for snevert, og fanger dermed ikke opp menneskers religiøsitet. Religion dreier seg om dannelsen av mening og identitet, ikke bare deltagelse. Luckmanns religionsdefinisjon kan sies å være

relativt abstrakt. Fordelen med en slik vid definisjon er at den kan fange opp flere typer - og former for religion. Dette er særlig gjeldende med tanke på alternative retninger som faller utenfor det tradisjonelle språk. En ulempe kan være at man ikke skiller ut livssynsretninger som baserer seg på en filosofi, eller ideologi, eksempelvis Human-Etisk forbund⁵.

I den videste bruken av funksjonelle definisjoner, kan man ende opp med å si at alle mennesker har en form for religion, siden alle mennesker er opptatt av å skape mening og tilhørighet. Dette kan skape problemer for empiriske tilnærminger. I den ytterste konsekvens kan man her tillegge individer en kategorisering som de ikke selv erkjenner. I tillegg blir det ikke tydelig nok hva som er religiøsitet, og hva som er ikke-religiøsitet. Dermed blir begrepene vanskelige å avgrense, ikke minst å operasjonalisere.

3.2 Substansielle religionsdefinisjoner

Substansielle religionsdefinisjoner setter fokus på selve religionsinnholdet: det som er felles, eller kjernen for religionene. Det opereres således med en gestalt, en form for hva som skal anses å være substansen til religion, kontra det verdslige. Hva kjernen skal bestå av, varierer med teoretikere, og det finnes snevre og vide definisjoner, også innenfor substansielle religionsdefinisjonene.

En snever religionsdefinisjon vil kunne være: 'religion er en tro på en Gud'. Dette begrepet ekskluderer alle trosformer som ikke opererer med en Gud, eller det guddommelige. Uttalelser om en befolknings religiøsitet, basert på medlemstall eller møtedeltagelse alene, kan sies å ta utgangspunkt i en snever religionsdefinisjon.

En litt videre versjon finnes i Peter Bergers klassiske verk *The sacred canopy* ([1967] 1969). Der opererer han med følgende definisjon: "[...] I have tried here to operate with a substantive definition of religion of the positioning of a sacred cosmos" (Berger 1969: 177). Han definerer religion ut i fra tro på "et hellig kosmos". Andre teoretikere vektlegger heller det transcendent, da begrepet "hellig" i stor grad kan sies å være flertydig (Botvar 2009: 42-43). Det transcendent er noe oversanselig, overnaturlig, eller "det andre", som refererer til noe overempirisk, uten at det består av en bestemt størrelse eller dimensjon.

⁵ Human-Etisk forbund: http://www.human.no/templates/Page_118.aspx Lest 20.07.2010

En fordel med substansielle definisjoner er at de er lettere å studere empirisk, siden de tar utgangspunkt i noe relativt konkret. Et problem kan imidlertid være grensedragningen. Setter man snevre skiller, står en i fare for å være reduksjonistisk. Utgangspunkt i egne erfaringer og språk, vil ikke automatisk være overførbart til andre kulturer og tradisjoner. Religioner som henter inspirasjon fra østlige, eller andre ikke-vestlige forståelser samt livssynsformer, kan dermed skape utfordringer for snevre definisjoner (Gilje 1996: 91).

3.3 Oppgavens bruk av religionsbegrepet

I denne oppgaven er trosforestillinger det første som skal undersøkes, ved hjelp av statistikk. Jeg vil ønske å bruke en substansiell religionsforståelse, der troen på noe oversanselig er sentralt. Denne definisjonen innebærer en grensedragning, hvor det som skal defineres som sakralt, skilles fra det 'andre'. Jeg fokuserer mest på trosdimensjoner, og dernest praksis.

Dette gjør jeg av to årsaker: i) innen protestantismen er fokuset i større grad rettet inn mot individets forhold til Gud, der frelse er noe individet skal selv stå til ansvar for; ii) i katolisismen er religiøsitet i større grad knyttet til aktivitet som skriftemål og andre sakramenter. Frelse kan oppnås gjennom en kombinasjon av tro og praksis.

Begrepene religion og religiøsitet kan i tillegg skilles fra hverandre ved å hevde, at religion er tilknyttet noe institusjonelt, mens religiøsitet knyttes til individuell tro og praksis (Botvar 2009: 42-43). Når religiøsitet omtales ut fra variablene som er valgt ut, omfatter de stort sett tradisjonell tro i Norge, hovedsakelig trosforestillinger ut fra kristendommen. Andre former for religiøsitet vil bli omtalt, men hovedvekten av analysene vil være basert på tradisjonelle trosforestillinger.

4 Den norske konteksten

Dette kapitlet har to funksjoner. Den *første* er å vise hvordan religion har dype røtter i Norge, og hvorledes lovendringer har preget religion og religiøsitet. Den norske kirke er sentral i denne sammenheng, og utfordringer den har hatt, trekkes inn. Religion i Norge har i flere hundre år vært knyttet til staten. Ulike endringer den senere tiden, har likevel gjort at enkeltmenneskers religiøsitet i større grad har blitt løsrevet fra institusjonell kontroll, og muliggjort pluralisering.

Den *andre* funksjonen er å vise hvordan utviklingen av medlemstall, samt vise praksis i Den norske kirke de siste tiår. Dette vil gi et bilde på hvordan kultur i Norge fremdeles er knyttet til Den norske kirke, til tross for den minkende institusjonelle kontrollen. Selv om den økende graden av religionsfrihet og pluralisering, er Den norske kirke fremdeles en dominerende religiøs institusjon. Majoriteten av befolkningen er medlemmer av statskirken, og de fleste benytter seg av denne til å markere ulike overgangsriter. Dette vil gi grunnlaget for den videre diskusjonen om sekularisering i Norge.

Når det er sagt, må det gjøres noen avgrensninger. Norges religionshistorie er omfattende. Ikke minst det religionspolitiske. Det som trekkes frem her, er enkelte institusjonelle endringer, som kan anses viktige for fremveksten av alternativer til kirken, og muliggjøring av religiøs pluralisering. Pluralisering betyr ikke bare at andre religiøse tradisjoner kan vokse frem, men også at ikke-religiøsitet kan eksistere som alternativ (Taylor 2007).

Det meste av materialet i dette kapitlet er hentet fra deler av *Norges religionshistorie* (Amundsen and Pollan 2005); Norges offentlige utredninger(NU): 2006: 2, *Staten og Den norske kirke: høringsuttalelse fra Det teologiske Menighetsfakultet* (NOU 2006); og internettportalen for Den norske kirke (www.kirken.no). Medlemstall og praksis i Den norske kirke er hentet fra *Årbok for Den norske kirke* 1992 og 1999.

4.1 Stat og religion

4.1.1 Institusjonell kontroll

Når fokus rettes mot norsk religiøsitet, kan man ikke komme utenom at Norge har vært en 'kristen nasjon' i nærmere 1000 år. Det er funnet spor etter kristen innflytelse tilbake til 800-

tallet, selv om kristningen av Norge var en prosess som trolig tok et par hundre år, før religionen var allmenn kjent.

Frem til reformasjonen var kirken i Norge knyttet til det romersk-katolske-kirkefellesskap. Ved reformasjonen i 1537, oppløste Danmark-Norge forbindelsen til Roma, og innførte evangeliske-luthersk lære (NOU 2006: 22). De statelige organer som tidligere styrte kirken, ble underlagt kongen, og katolske biskoper ble gradvis erstattet med protestantiske. Fram til reformasjonen tilhørte halvparten av all jord kirken, men etter reformasjonen ble dette overført til staten. Det skjedde dermed et skifte i makt, fra kirken til monarken (Den norske kirke 2010e). Selv om kirken mistet materiell makt i samfunnet, fortsatte den å være en dominerende kulturell instans. Ved den første kirkelov, opprettet Kong Christian III et skille mellom kirkens og kongens ordinans. Loven stadfestet at kongen satte rammer for kirkens virke, mens kirkens lærere, det vil si biskopene og prestene, skulle ta seg av troens indre saker (Den norske kirke 2010e).

Utover 1600-tallet ble den evangelisk-lutherske lære rådende, all annen religionsutøvelse ble forbudt, en såkalt ”ortodoks periode” (Amundsen 2005: 213). I 1660 ble eneveldet innført i Danmark-Norge. Ved kongeloven av 1665 ble kirkens autoritet overført til kongen og statskirken var et faktum. Den ideologiske basen bestod i at kongen var av Guds nåde (*rex dei gratia*). Kongemakten ble ansett som et embede stiftet av Gud, og kongens makt og legitimitet ble absolutt. Christian IV, ble omtalt som forkjemper for fromhet, ”fromhet styrker rikene”, og innførte regler for hvordan man skulle leve etter *Guds ord*. Brudd på loven medførte straff, kalt kirketukt (Amundsen 2005: 217-219).

I løpet av 1700-tallet ble religiøsitet i Danmark-Norge preget av strømninger fra Tyskland, da i form av pietismen. I Europa hadde det vokst frem reaksjoner på den institusjonelle kristendommen. En tysk-luthersk teolog, Phillip Jacop Spener, formet i 1675, skriften *Pia desideria*. I skriften frontet han at tro i større grad skulle være individualistisk, fordi han mente det var krav om personlig omvendelse og et religiøst liv. Speners kritikk var rettet mot det institusjonelle og det kollektivistiske trossystemet. Han ville vekke det personlige religiøse engasjement. Det spesielle i den dansk-norske sammenheng, er at pietismen kom som et pålegg ovenifra, og blir ofte referert til som *statspietismen* (Den norske kirke 2010d). Reformene ble gjort for å impregnere folket med den kristne lære. I 1732 ble det innført en universitetsreform, som skulle bedre kunnskapsnivået til prestene. Kristenliv skulle bli borgerplikt, og i 1735 innførte kongen tvungen kirkegang på helligdagene. I 1736 ble det

videre innført tvungen konfirmasjonsplikt (Skjevesland 2010), og et krav om at alle 7-åringer skulle lære seg å lese. Dette var for å fremme religionsundervisningen. Norges første skolereform ble innført i 1739, allmueskolen, hvor elevene skulle få undervisning i blant annet bibelkunnskap og Luthers lille katekisme (Krogh 1997). Konventikkelplakaten var en lov som ble opprettet i 1741. Loven innebar et forbud mot at lekfolk kunne holde religiøse møter på egenhånd ved ”oppbyggelige religiøse sammenkomster”. Forkynnelse ble forbeholdt de offisielle forvalterne av religionen, i betydning embedsmennene (Skjevesland 2010). Dette skulle være et ledd i å dempe radikale pietistiske stemmer, som vokste ut over 1700-tallet. Loven innebar at kirken forbeholdt seg kontroll over hvordan kristendommen skulle læres bort, og praktiseres.

I Grunnloven fra 1814, står det at ” den luthersk-evangeliske religion” skal være den norske stats offisielle religion. Dette gjelder fremdeles. Denne skulle danne grunnlaget for personers frelse, men også basisen for det, det etiske og moralske samfunnet skulle bygge på (Stensvold 2005: 408). Nasjonsbyggingen innebar blant annet å sikre Norge som en nasjon, med en ”enhetlig kultur og identitet” (NOU 2006: 25). Per i dag er Norge et av få land som fremdeles opprettholder en kobling mellom stat og kirke, gjennom statskirkeordningen. Men dette er, og har lenge vært, gjenstand for politiske debatter. Kirken styres ikke av en sekulær stat, men av et statsoverhode, kongen, som er forpliktet av den evangelisk-lutherske tro.

4.1.2 Kontrollen svekkes

Religionshistorikeren Anne Stensvold fremhever tre lovendringer som har hatt stor betydning for religionsutviklingen i Norge (Stensvold 2005: 409-413). Endringene har medført at kirken i økende grad har mistet formell kontroll over enkeltmenneskers religiøsitet.

Opphevelsen av *konventikkelplakaten*, er den første lovendringen Stensvold trekker frem. Den opprinnelige loven av 1741 forbød personer å holde religiøse møter eller forsamlinger, uten sogneprestens godkjennelse. Opphevelsen av loven i 1842, innebar at forkynnelse ble tillatt for alle, ikke bare prestene (Stensvold 2005: 409). Dette kan ses som en nedtoning av religiøse autoriteters posisjon i forhold til religion og religiøs praktisering. Dette innebar at lekmenn kunne utøve religiøs forkynnelse og lære, uten den institusjonelle ramme, som før var obligatorisk.

Den andre lovendringen hun trekker frem, er Stortingets vedtak om ny kriminallov av 1842. Lovendringen gjorde det frivillig å gå i kirken eller motta nattverd. Frelse ble en sak mellom individet og Gud, og skulle ikke forvaltet av staten (Stensvold 2005: 410). Religion ble skilt ut som en egen sfære, kontra det verdslige. Ulike etiske og moralske spørsmål ble ikke lenger begrunnet ut i fra Bibelen, men ”det vert i staden lagt vekt på ein samfunnsmessig kontrakt som regulerte livet mellom borgarar” (Haga 2006: URL). Det fjernet den lovmessige institusjonelle tvang fra enkeltmenneskers religiøsitet. Lovendringen kan sees som et tegn på, eller skritt i retning av sekularisering, fordi det religiøse skilles fra det sekulære. Det kan i tillegg sees på som begynnende sektorisering, hvor kirkens autoritet snevres inn til å gjelde den religiøse sfære, ikke som et altomfattende organ.

Dissenterloven av 1845, er den tredje lovendringen som trekkes frem. Loven gjorde det mulig for nordmenn over 19 år å melde seg ut av statskirken. Det ble også mulighet til å danne nye menigheter, samt ”etablering av utenlandske kristne trossamfunn”, dog under visse restriksjoner (Stensvold 2005: 410). Statskirkemonopolet ble brutt, men opprettelsen av nye trossamfunn gjaldt kun for kristne til å etablere seg. Dette gav åpning for et mer pluralistisk samfunn. Loven styrket tanken om religionsfrihet, og gjorde det lovlig for andre utenlandske kristne trossamfunn til å etablere seg i Norge (Stensvold 2005: 410). Den videre lovendringen av 1897 gjorde det også mulig for ikke-kristne organisasjoner å etablere seg i Norge (Norges offentlige utredninger 2006: 25).

I tillegg til de tre lovendringene Stensvold trekker frem, kan man også se på hvordan kirken etter hvert mistet kontroll over undervisningen i skolen. Mot slutten av 1800-tallet tok staten i økende grad over styringen, og ved opprettelsen av folkeskoleloven av 1889, ble ideen om allmenndannelse mer sentralt. Lovendringen førte til at det ble opprettet undervisning i historie, geografi og naturfag i tillegg til kristendomsfag. Prestenes formelle rolle i undervisningen ble innskrenket til kristendomsundervisning. Det markerer hvordan kirken mister formell kontroll i skolene, selv om kristendomsundervisningen fremdeles fungerte som dåpsopplæring.

Lovendringene kan ses i retning av økende sekularisering, eller svekkelse av Den norske kirkes posisjon i samfunnet. Endringene økte graden av religionsfrihet, og gav potensialet for økt religiøs pluralisme. Disse tillot lekfolk større spillerom i den religiøse sfære, og muliggjorde at andre kristne bevegelser kunne bli dannet. Eksempler kan være

vekkelsesbevegelsen og indremisjonen. Tross interne stridigheter i kirken og økende grad pluralisering, beholdt statskirken sin rådende posisjon.

4.1.3 utfordringer i en ny tid

Forholdet mellom stat og kirke, er stadig et relevant tema. Statskirkedebatten har lenge vært gjenstand for politiske diskusjoner, og utover på 1900-tallet har det kommet stadig nye utfordringer. Mange av disse er bunnet i strømninger fra det voksende moderne samfunn, der tradisjoner kommer i konflikt med tanker i tiden.

Norges medlemskap i FN av 1948, bød på utfordringer. Statskirkeordningen var i konflikt med FNs paragraf om religionsfrihet. En endring ville innebære en grunnlovsendring, som krever et 2/3 flertall for å bli vedtatt (Stensvold 2005: 394). Lovendringen ble nedstemt.

Religionsparagrafen ble derimot forandret i 1964, ved markeringen av Grunnlovens 150-års jubileum (Stensvold 2005: 395). Stortinget vedtok enstemmig at § 2 skulle endres til ”*Alle Indvaanere av Riget have fri Religionsutøvelse*” (Stensvold 2005: 395, NOU 2006: 29). Statskirkeordningen ble opprettholdt, men ga rom for større grad av individuell religionsfrihet. Paragrafen markerer også hvordan statens interne anliggender blir berørt av overnasjonale organer og lovgivninger (Skjevesland 2010).

Etter andre verdenskrig ble det fokus på religionsundervisningen i skolen. I 1969 ble båndet mellom kristendomsundervisningen og Den norske kirke løst opp. Kristendomsundervisningen ble ikke lengre kirkens dåpsopplæring. I tillegg ble forkynnende undervisning forbudt (Human-Etisk forbund 2005). Ved innføring av 9-årig skolegang, enhetsskolen, kunne man få fritak fra kristendoms-kunnskap og bli undervist i ”livssynskunnskap”.

I 1981, ble det innført likt tilskudd til religiøse organisasjoner: ”Lov om tilskott til livssynssamfunn” av 14. Mai 1981 (tilskuddsloven). Dette la videre grunnlag for pluralisering, siden loven likestilte livssynssamfunn med Den norske kirke: ”Tilskottet skal vere så stort at det etter måten svarar om lag til det som staten har budsjettert til Den norske kyrkja og skal reknast ut etter kor mange som høyrer til samfunnet” (tilskuddsloven 1981).

Stat-kirke-forholdet har skapt flere politiske debatter, men kirkens egen politikk og holdninger har også blitt diskutert. Økende modernisering har ført til at kirkens

tradisjonsbundne orienteringer, har blitt presset (Schmidt 2010: 29). Kvinnesaken, abortsaken og homofilisaken, er eksempler der kirkens holdninger og politikk, har skapt splid. Dette både innad og utad i kirken.

I 1961 ble Ingrid Bjerkås ansatt som landets første kvinnelige prest i Den norske kirke (Stensvold 2005: 397). Selv om presteembeter i prinsippet ble åpnet for kvinner fra 1938, kunne de ikke ansettes hvis de var uønsket av menigheten. En erklæring ble gitt av seks biskoper, der de eksplisitt tok avstand fra kvinner i prestatjeneste. De refererte til både Bibelen, men også til kirkens tradisjon, og nektet å samarbeide med kvinnelige prester (Norderval 2010). Rosemarie Køhn ble utnevnt som den første kvinnelige biskop i 1993. Dette skapte også debatt. I tillegg til lavkirkelig motstand, var det også protester innad i kirken. Prester, som ikke kunne godta Køhns embete, fikk lov til komme under en mannlig biskop i stedet (Stensvold 2005: 397). Dette har gitt mye publisitet i media, og kirkens tradisjoner har blitt presset av librals strømninger fra samfunnet.

I 1975 kom loven en ny *abortlov*, som økte graden av selvbestemmelse. Biskop Per Lønning sa opp sitt embete, og i 1978 ble et hyrdebrev lest opp ved alle landets prekestoler. Her stod det at abortloven var i strid med Guds ord (Stensvold 2005: 398).

Homofilidebatten har stilt kirken ovenfor store utfordringer. Kirken har ført en konservativ linje, og har møtt mye motstand i den offentlige debatt. En utredning fra 1977 skrev om homofili som en sykdom, hvor homofil praksis var synd (Stensvold 2005: 400). Saken har gjennomgått mange vedtak og forslag siden 1992, da biskop i Oslo, Sigurd Osberg leverte et brev til bispemøtet, der han ønsket å ta opp homofil legning og praksis (Den norske kirke 2010a). I Skrivende stund er det nedsatt en ”Kirkelig utredning om ekteskap og samliv”, som skal ferdigstilles 1. Oktober 2011.

Normer og holdninger knyttet til seksualitet og samlivsformer har vært i stor endring, og mye av dette er også gjenspeilet i lovendringer. Bispemøtet har oppnevnt et utvalg til å utrede en rekke spørsmål knyttet til forståelsen av ekteskapet som institusjon, og andre samlivsetiske og ordningsmessige spørsmål (Den norske kirke 2010b)

Religionsundervisningen i skolen har på flere måter skapt debatter de senere år. Personer med bakgrunn fra ikke-kristne land, samt økt religiøst mangfold, har gitt utfordringer for religionsundervisningen i skolen. Spørsmål er hva som skal læres bort, og vektleggingen av ulike trosformer. Ved skolereformen L97, ble livssyns- og kristendomsundervisning slått

sammen. Et av hovedpoengene var at alle elevene skulle få felles opplæring, og hvor ”kunnskaps-, kultur- og verdigrunnlag framheves” (NOU 2000 : 34). Faget skulle reflektere hvordan kristen tro har vært dominerende i nærmere 1000 år, men også gi oversikt over andre tros- og livssynsretninger, samt filosofi. Dette skapte en rekke reaksjoner fra ulike hold, og faget har vært gjennom ulike revisjoner og utredninger. Utfordringene dreier seg om hva som skal vektlegges i faget, og hvordan formidlingen skal skje består. I tillegg har det blitt diskutert hvorvidt religionsfaget, er i strid med overnasjonale organer, som FNs menneskerettskomisjon.

Den norske kirke har hatt en særstilling i norsk samfunnsliv. Lovendringer og en ny samfunnsmessig dynamikk og kompleksitet, skaper utfordringer for institusjonen. Det gjelder ikke bare forholdet stat-kirke, men også kirkens egen praksis og verdier.

4.2 Økt mangfold

Jeg har brukt mye av dette kapitlet til å beskrive Den norske kirke som en sentral institusjon i norsk religiøs kontekst. Religionsfrihet og økt religiøs pluralisering har åpnet opp den tidligere statlige religionskontrollen, og gitt muligheter for andre religiøse grupperinger, å etablere seg. Fra 1970-tallet og utover, har innvandring fra ikke-kristne land, gitt et økt religiøst mangfold. Ulike religiøse tradisjoner har blitt tatt med fra ulike deler av verden (Stensvold 2005: 474). Alternative religiøse retninger har også fått økt oppmerksomhet, både i media og akademia.

Tall fra SSB (2009), gir innblikk i antallet registrerte medlemmer av ikke-kristne trossamfunn. Ved inngangen av 2009 var det 92744 medlemmer av islamske trossamfunn. Buddhistiske samfunn var registrert med 12252, hinduistiske 5238 og sikhistiske 2713 medlemmer. Registrerte medlemmer av jødiske trossamfunn var 803. Av kristne trossamfunn utenfor Den norske kirke, var den romersk-katolske kirken størst med 57400 medlemmer i 2009. Medlemmer innenfor pinsebevegelsen var på det tidspunktet 39600. Til sammen var det 234772 personer som var medlemmer i kristne trossamfunn utenfor Den norske kirke (SSB 2009).

I tillegg til religiøse trossamfunn, finnes det en veletablert, ikke-religiøs livssynsorganisasjon: *Human-etisk forbund*. Forbundet er en livssynsorganisasjon som ikke bygger på religiøse overbevisninger: ”Humanismen er uten forestillinger om guder eller andre overnaturlige

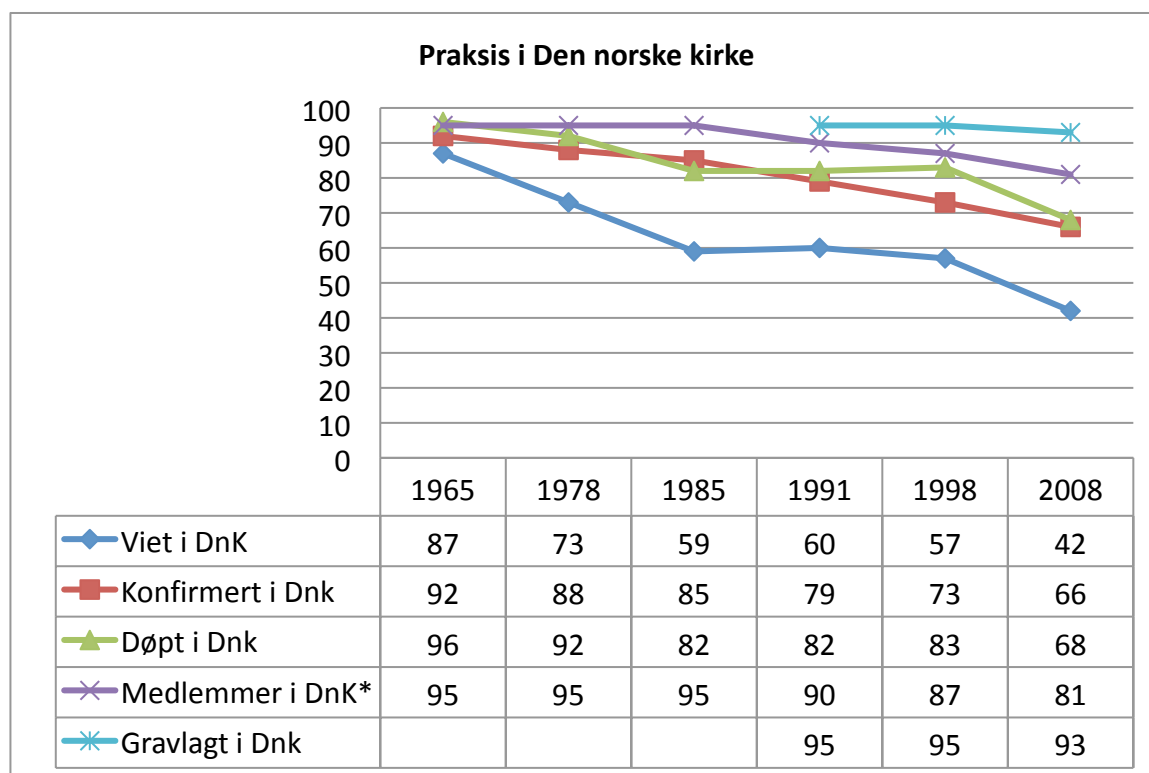
makter, men understreker verdien av respekt for andre menneskers livssynsvalg og toleranse for innholdet i deres livssyn” (Human-etisk forbund 2009: URL). Det spesielle med organisasjonen, er ikke bare deres livssynsgrunnlag, men også størrelsen den har opparbeidet seg. I følge deres nettsider består organisasjonen av 77000 medlemmer, som er langt høyere enn tilsvarende organisasjoner i øvrige skandinaviske land (Lüchau 2010: 183). Av ikke-religiøse livssynssamfunn i Norge, utgjør denne gruppen 99 prosent (SSB 2009).

Til tross for økende religiøs pluralisme, minkende grad av institusjonell kontroll og religionsfrihet, var 79,2 % av den norske befolkningen medlemmer av Den norske kirke, ved inngangen av 2010 (Den norske kirke 2010c: URL). Andelen medlemmer av befolkningen er stadig høy, men det har vært en tilbakegang de senere år.

4.2.1 Den norske kirke - medlemmer og praksis

De senere år har det vært flere utmeldte enn innmeldte i Den norske kirke. Figuren nedenfor viser både medlemstall og praksis de siste tiår. Tallene er hentet fra *Årbok fra Den norske kirke*, 1992 og 1998, samt Den norske kirkes internettportal.

Figur 4.2 Praksis i Den norske kirke. 1965-2008

”Medlemmer Dnk” er prosentandelen av statsborgere som var medlemmer av Den norske kirke på det oppgitte tidspunkt. Før 1998 fantes det ikke et nøyaktig tall på antall medlemmer i Den norske kirke, så andelen ble beregnet ut i fra folketellinger i forhold til antall inn- og utmeldte. Denne kan derfor være noe unøyaktig, men gir likevel en pekepinne på en omtrentlig andel.

- ”Døpt Dnk” viser prosentandelen av fødte som ble døpt i Den norske kirke ved tidspunktene
- ”Konfirmer Dnk” viser prosentandelen av 15-åringer som ble konfirmert i Den norske kirke ved tidspunktene.
- ”Vigslet i Dnk” viser prosentandelen giftede ut i fra den totale andelen gifte ved tidspunktene.
- ”Gravlagt Dnk” viser prosentandelen som er gravlagt i Den norske kirke ut fra totalen dødsfall, ved tidspunktene.

Ut i fra tabellen kan vi slutte at prosentandelen medlemmer fra 1965 til 2008 er fallende. Noe av årsaken kan tilskrives økende grad av ikke-kristne innvandrere. At antallet innmelte er lavere enn utmeldte, kan også forklare nedgangen.

Av kirkelige handlinger, er andelen mennesker som er gravlagt i Den norske kirke, størst. Den har vært på omtrentlig 95 prosent, men hadde en svak tilbakegang i 2008. Andelen som er døpt i Den norske kirke, har falt fra 1965 tallet. I 1965 lå andelen døpte over av 90 prosent, men i 2008 sank denne til 68 prosent. Andelen konfirmerte 15-åringer faller også fra 1965 til 2008. Nedgangen fra 1995 til 2008 er på 28 prosentpoeng, fra 96 til 68 prosent.

Av kirkelige handlinger har vigsler lavest andel. I 1965 utgjorde dette på 87 prosent, mens i 2008 var det nede i 42 prosent. Et fall på 45 prosentpoeng. Dette er altså den handlingen som har størst fall, og lavest andel av de øvrige handlingene. Dette kan igjen skyldes økt innvandring, men også at en økning borgelige vigsler. Av 25125 vigsler som ble inngått i 2008, var 8271 av disse borgerlige, mens 1186 ble inngått i trossamfunn utenfor den norske kirken (SSB 2008).

Totalt sett var det en tilbakegang i andel kirkelige handlinger utført i Den norske kirke fra 1965 - 2008. Unntaket er andelen som ble gravlagt. Der var det ikke særlig endring.

4.3 Oppsummering

Det første man kan utlede fra dette kapitlet, er hvordan kristendommen ved statskirken har hatt stor innflytelse i Norge. Gjennom ulike reformer og lovendringer, er det åpnet opp for større grad av pluralisering og religionsfrihet. Selv om statskirken opprettholdes, har andre religiøse organisasjoner nå krav på lik behandling som statskirken, når det gjelder økonomisk støtte: ”Tilskudd til tros- og livssynssamfunn skal sikre økonomisk lik behandling mellom Den norske kirke og tros- og livssynssamfunnene utenfor Den norske kirke, ved at disse får en tilsvarende bevilgning pr. medlem som statskirken” (Kulturdepartementet 2010: URL).

Tross løsrivingen av det institusjonelle, og muligheten for pluralisme, er andelen medlemmer i statskirken fremdeles høy. I tillegg er oppslutningen rundt ulike rituelle markeringer høy, selv om tabellene viser en nedadgående trend.

Av kirkelige handlinger, så er begravelse i Den norske kirke den med størst andel. Dernest følger dåp og konfirmasjon. Noe av nedgangen skyldes nok åpning for andre trossamfunn, samt borgelige alternativer. Ut i fra disse tallene, kan man likevel si, at Den norske kirke har en dominerende posisjon når det gjelder majoritetens religiøse markeringer.

Den minkende graden av institusjonell styring av religionsutøvelse, og økende pluralisering, har skapt utfordring for kirken. Kristendommen trenger ikke nødvendigvis være knyttet til statskirken, men den lange historien og den nære koplingen mellom borgerne og Den norske kirke, gjør den til en sentral skikkelse for majoriteten.

”Believing without belonging” er et begrep fra Grace Davie bruker for å diskutere religionens plass og fremtid i Storbritannia (Davie 1990). Hun mener at mangel på medlemskap ikke er det samme som manglende tro. Selv om andel kirkegjengere har gått sterkt ned, finner hun fremdeles mange med dypliggende tro og aspirasjoner i Storbritannia (Davie 2002: 8). På nordiske forhold har dette begrepet blitt snudd på hodet ved å si ”belonging without believing” (Botvar 2001: 187). Dette for å påpeke at den høye andelen medlemmer i statskirken ikke trenger å bety at alle er troende. Dermed blir det interessant å se hvordan utviklingen av tro har vært i Norge den samme perioden.

5 Tendenser i tro

I det forrige kapitlet skisserte jeg hvordan kristendommen har vært dominerende i Norge over lang tid, men også hvordan kirkens kontroll gradvis ble svekket. Medlemstall og rituell praksis i Den norske kirke har dalt de senere år, men er fremdeles høy. Det jeg ønsker å gjøre i dette kapitlet, er først å vise utviklingen av ulike trosforestillinger over tid. Den protestantiske lære vektlegger i større grad trosaspektet, enn praksis, og vil være mer relevant i den norske sammenheng. Det andre jeg vil vise, er hvordan nivåer av tro og praksis har utviklet seg. Dette gir innblikk i hvordan utviklingen av religion og religiøsitet har endret seg, siden man får med flere dimensjoner av religiøsitet.

Religiøsitet baseres på trosforestillinger som kan sies å være sentrale for majoriteten, samt religiøs møtedeltagelse. Variablene som anvendes er *gudstro*, samt tro på: *liv etter døden*, *himmelen*, *helvete*, *mirakler* og *religiøs møtedeltagelse*. Jeg tar også med en variabel der respondentene ble bedt om å ta stilling til sin egen grad av religiøsitet. Mot slutten av kapitlet viser jeg tallene fra Den norske kirke sammen med tro og praksis, fra 1991 til 2008. Disse ulike dimensjonene illustrerer at sekularisering kan leses på ulike nivåer.

I tillegg til utviklingen av tro, viser jeg hvordan andelen ”ikke-troende”, og ”ikke-religiøse” har endret seg. Disse er også relevante i en sekulariseringssammenheng, fordi de viser en annen utviklingsdimensjon enn de troende. ’Vet ikke’ tas også med som verdi. Utvikling for respondenter som svarer, ”vet ikke”, viser hvordan det er et mulig å hevde at flere tar stilling til spørsmål rundt tro. På en annen side kan verdien indikere at datamaterialet har potensial til skjevheter.

Datagrunnlaget fra ISSP gir mulighet til å si noe om utvikling fra 1991 til 2008, men tallene fra Otto Hauglins kapittel (1993), går tilbake til 1965. De eldre dataene åpner opp for å vise utviklingen i et lengre tidsintervall, og gir større muligheter for fortolkning. Tidsintervallet 1991 til 2008 vil kunne vise noen tendenser, men disse gir begrenset innsyn i troens utvikling. Hvis sekularisering er et relevant begrep i den norske sammenheng, er det derfor nyttig å skissere lengre linjer. Figurene er laget slik at de er sammenlignbare.

5.1 Tro på Gud

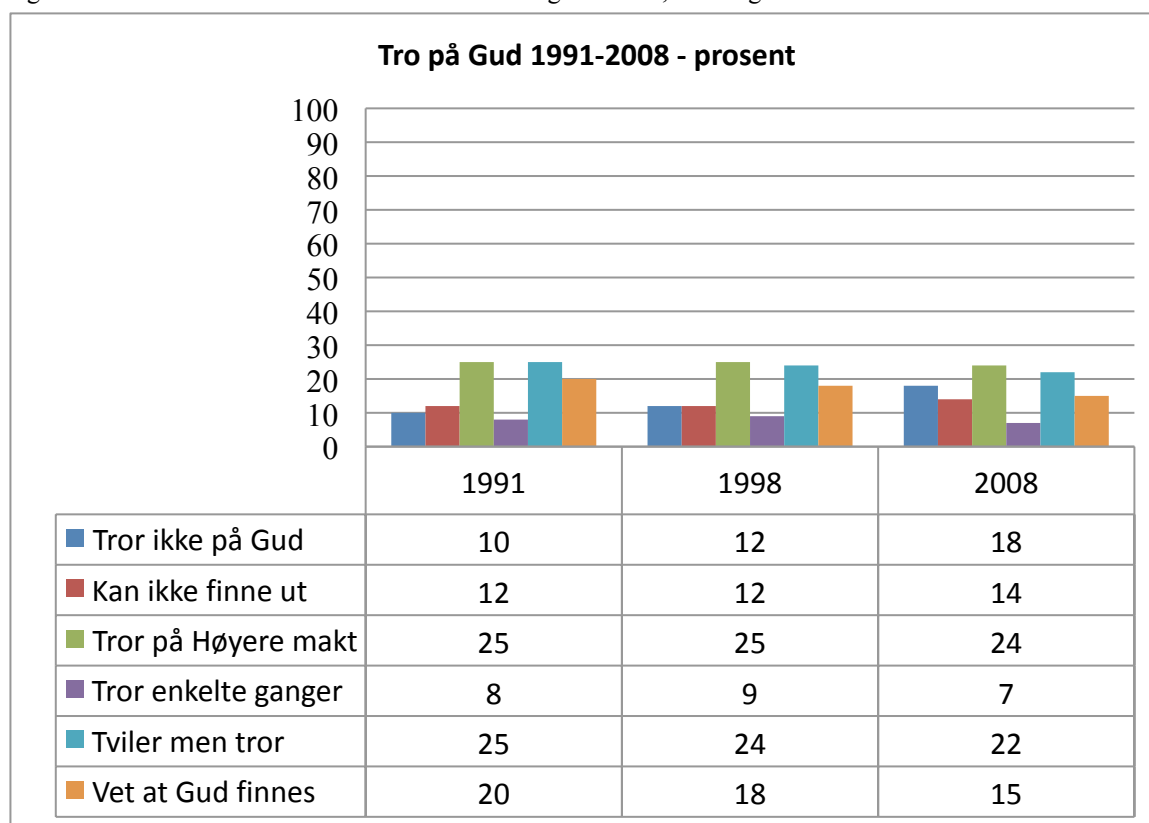
Et klassisk mål på folks religiøsitet, er gudstro. Gudstro, eller troen på Gud, er en grunnleggende komponent i kristendommen, og kan anses som en sentral variabel når en skal undersøke religiøs endring i Norge. Det å tro på en Gud trenger ikke være synonymt med den kristne Gud, men i den norske sammenheng, vil det kunne sies å ha sterke konnotasjoner til kristendommen. Dette kan begrunnes med at nærmere 80 prosent av befolkning er medlemmer av statskirken, og at kristendommen har vært en dominerende religion i så mange år.

Gudstro-variabelen i ISSP-undersøkelsene har en noe annerledes kategorisering enn konvensjonelle ja/nei/vet ikke-variabler. Respondentene ble i undersøkelsene bedt om å ta stilling til ulike utsagn om gudstro, for deretter å markere hvilke av dem som passer best, eller tilnærmet best, når det gjelder deres egen gudstro.

Svaralternativene i ISSP-undersøkelsene:

- i) *jeg tror ikke på Gud*
- ii) *Jeg vet ikke om det finnes noen Gud, og jeg tror ikke det er noen måte en kan finne det ut på*
- iii) *Jeg tror ikke på noen personlig Gud, men tror det finnes en høyere makt av et eller annet slag*
- iv) *Jeg tror nok på Gud enkelte ganger, men andre ganger gjør jeg det ikke*
- v) *Selv om jeg er i tvil, føler jeg at jeg tror på Gud*
- vi) *Jeg vet at Gud virkelig finnes, og det er jeg ikke i tvil om.*

Figur 5.1 Gudstro fra ISSP-undersøkelsene om religion. 1991, 1998 og 2008. Prosent avrundet

Ser man på frekvensfordelingene, er det ved ytterpunktene de største endringene har skjedd. Det er en markant økning av respondenter som ikke tror på Gud, mens en nedgang som sier at de vet Gud finnes. Det er derimot relativt stabilt blant tvilere, og dem som tror på en høyere makt av noe slag. I 1991 var det statistisk signifikant flere som sa de visste at Gud fantes, enn andelen som sa de ikke trodde på Gud. 2008 var ikke forskjellen stor, og heller ikke statistisk signifikant. Det man kan si ut i fra dette tidsintervallet, er at det er en nedgang i troende, samt en økning av ikke-troende.

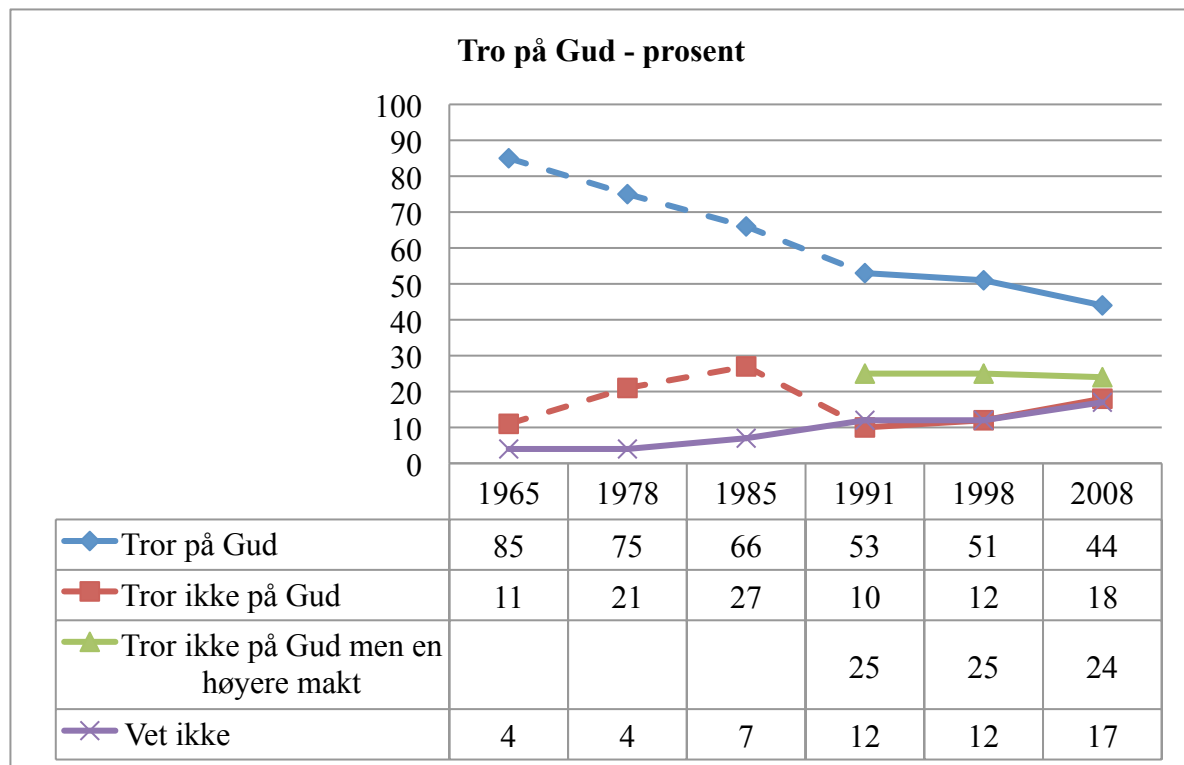
ISSP-undersøkelsenes gudstro-variabel er omfattende, og rommer mange verdier. Fordelen med denne variabelen er at den fanger opp nyanser, samt en trosform som ikke fanges opp ved konvensjonell inndeling: de som "ikke tror på Gud, men en høyere makt av et eller annet slag". Denne verdien er også interessant i en diskusjon om religiøs endring. Det man ikke kan si noe om, er hvorvidt observasjonene er et nytt fenomen, eller ikke. Omtrent en av fire tror ikke på Gud, men en høyere makt, ved alle undersøkelsene. Dette er relativt høyt, men om dette er et nytt fenomen, er usikkert. Dersom dette alternativet hadde blitt gitt tidligere, kunne resultatet blitt annerledes. Det man kan kommentere, er at det finnes variasjoner av gudstro, og disse fanges ikke opp med ja/nei- kategorier.

5.1.1 Utvikling av gudstro

I undersøkelser fra 1965, 1978 og 1985⁶ ble spørsmålet: ”Tror De på Gud” stilt (Otto Hauglin i Alstad 1993: 309-314). Svaralternativene ved de refererte undersøkelsene var: ’Ja’, ’nei’ og ’vet ikke’.

Setter man ISSP-undersøkelsene sammen med tallene hentet fra Haugin (1993), kan man si noe om utviklingen av gudstro i et lengre tidsperspektiv. Dette er dog ikke helt uproblematisk. Variablene er ikke sammenlignbare, når en ser på utførelse av spørsmål eller svaralternativer. Hadde spørsmålet blitt stilt på samme måte ved alle undersøkelsene, ville resultatene mest sannsynlig blitt annerledes. Det som er sammenlignbart ved dem er, at de tar stilling til troen på Gud i en eller annen forstand. Derfor setter jeg opp en figur som viser utviklingen av gudstro, i den grad dette lar seg gjøre. Gudstro-variabelen fra ISSP-undersøkelsene reduseres derfor ned til fire verdier i) de som sier de tror på Gud, selv om de er i tvil; ii) de som sier de ikke tror på Gud; og iii) de som ikke tror på Gud, men en høyere makt av noe slag iv) De som svarer at de ikke vet om Gud finnes. De tidligere refererte undersøkelsene er markert med en stiplet linje, mens tallene fra ISSP-undersøkelsene markeres med heltrukket linje:

Figur 5.1.2 tro på Gud, 1965 – 2008. Prosent avrundet

⁶ Ble utført av Norsk Gallup Institutt a/s (NGI), gjengitt i Hauglins kapittel i Norske Meninger 1946-93, Bjørn Alsted(red).

I 1965 svarte 85 prosent bekreftende på at de trodde på Gud. I 1978 var dette 75 prosent, mens i 1985 var det 66 prosent. Altså en klar nedgang for troende i denne tidsperioden. I 1991 svarte 53 prosent at de trodde på Gud, i 1998 51 prosent og i 2008 44 prosent.

Gitt visse forbehold, viser fremstillingen at gudstro har hatt en nedgående trend siden 1965. Nedgangen er betydelig. Fra første til siste undersøkelse, har andelen respondenter som svarer bekreftende på om de tror på Gud, nesten blitt halvert. Det er derfor med god grunn at man kan hevde, at gudstro har hatt en signifikant nedgang de siste tiår. Andelen troende daler i alle undersøkelsene, men ser man kun på ISSP-undersøkelsene, er nedgangen mindre enn de gjengitt i Hauglin (1993).

I samtlige undersøkelser er det flere som sier de tror på Gud, enn de som ikke tror. Fallet i gudstro var større fra 1965 til 1985, med 19 prosentpoeng, enn fra 1991 til 2008, med 9 prosentpoeng.

De som svarer ”nei” på om de tror på Gud hadde en økning på 16 prosentpoeng fra 1965 til 1985. Fra 1991 til 2008 økte andelen som svarte, ”Jeg tror ikke på Gud” med 8 prosentpoeng, fra 10 til 18 prosent. Figuren sett under ett gir et varierende svar når det gjelder denne verdien, men noe av dette kan skyldes kategoriseringen.

Prosentandelen respondenter som svarte, ”vet ikke”, lå mellom 4 og 7 prosent fra 1965 til 1985. Fra 1991 til 2008 var nivået for tilsvarende svarkategori høyere. Fra 12 prosent i 1991 til 17 prosent i 2008. Som man ser, er spørsmålsformuleringen også her ulik. Svaralternativet for, ”vet ikke”-verdien i ISSP-undersøkelsene kan muligens fange opp agnostikere, siden den siste del av formuleringen, ”...og jeg tror ikke det er noen måte en kan finne det ut på”; innebærer en negasjon av å kunne vite noe om Gud og det transcendent (Søderling 2004). I ISSP-undersøkelsene er det omtrent like mange som svarer, ”vet ikke”, som de sier de er ”ikke-troende”.

I 2008 var det flere respondenter som sa de trodde på en høyere makt, enn dem som svarte de ikke tror på Gud. Totalt er andelen troende i Norge fremdeles høy. Spørsmålet er da hvordan man skal tolke, eller kategorisere tro. Slår man sammen gudstro og tro på en høyere makt, er andelen troende 68 prosent. Kategorisering, og definering vil dermed spille inn på nivået av gudstro.

Dette vil videre kommenteres nedenfor.

5.2 Trosforestillinger

Trosforestillingene hentet fra ISSP-undersøkelsene har alle verdiene:

- Ja, absolutt; Ja, antakelig; verken eller; nei, antakelig ikke; nei, absolutt ikke; vet ikke

I denne oppgaven omkodes variablene slik at de som svarer 'ja' slås sammen. De som svarer "nei", slås sammen, og de som svarer "vet ikke" samt "verken eller", slås sammen. "System missing" utelates. Resultatet blir en tredelt variabel: de som tror, ikke tror og vet ikke. Fordelen med denne kategoriseringen er at tendensene tydeliggjøres, mens nyansene faller bort.

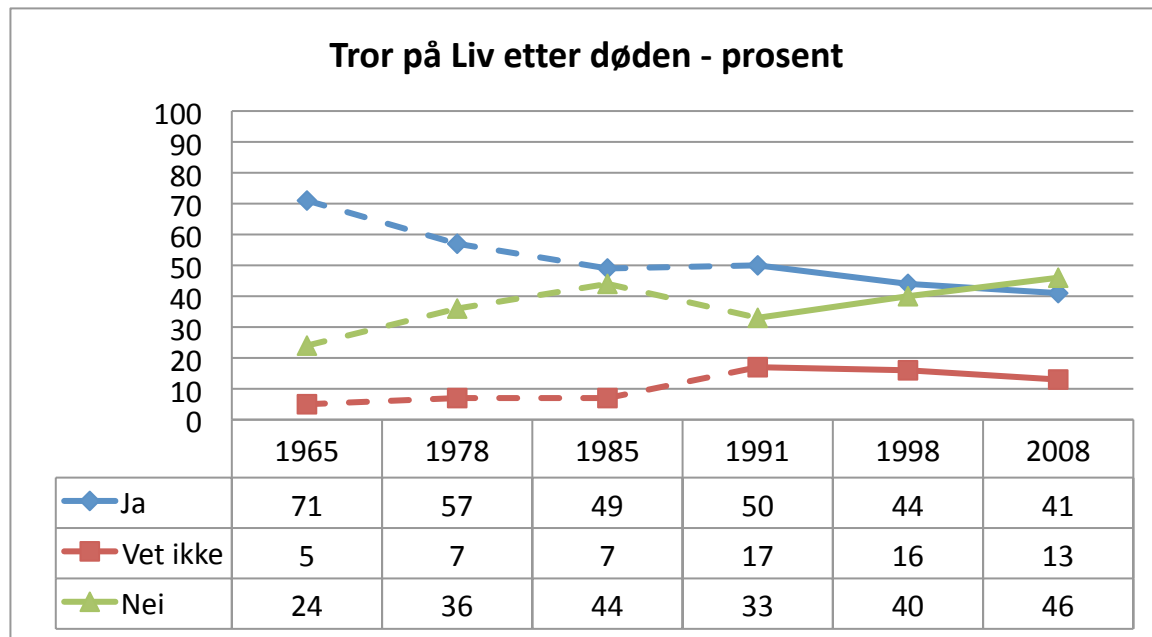
Verdiene i undersøkelsene hentet fra Hauglin (1993), er "Ja", "nei", og "vet ikke".

5.2.1 Tro på liv etter døden:

Tro på et liv etter døden er for mange en viktig bestanddel i deres tro. Tro på en eksistens etter døden forekommer i ulike religioner, som i kristendommen, islam og jødedommen, dog med forskjellige fortolkninger og tilnærminger. Troen på et liv etter døden springer ut i fra en tanke om kroppens og sjelens atskillelse, en ny form for eksistens, en fortsettelse av ens bevissthet, av en selv, etter døden har inntruffet. Hva som 'skjer' med bevisstheten, eller vår menneskelige kjerne, er blant de spørsmålene vitenskapen ikke gir svar på. Religionen kan tilby svar eller en trygghet om bevissthetens fortsettende eksistens: "[...]the one thing thought cannot grasp is its own non-existence" (Bauman 1992: 14). Med andre ord også en sentral variabel for å vise religiøs endring.

Undersøkelsene fra Hauglin (1993: 312-317), er markert med stiplet linje, mens heltrukne linjer viser tallene fra ISSP-undersøkelsene. Spørsmålet fra undersøkelsene gjengitt av Hauglin var: "Tror De på et liv etter dette", mens ISSP-undersøkelsene var "tror du på: et liv etter døden". Formuleringen er ikke identisk, men begge spørsmålene fanger opp samme trosartikkel.

Figur 5.2.1: Tro på liv etter døden 1965 - 2008.

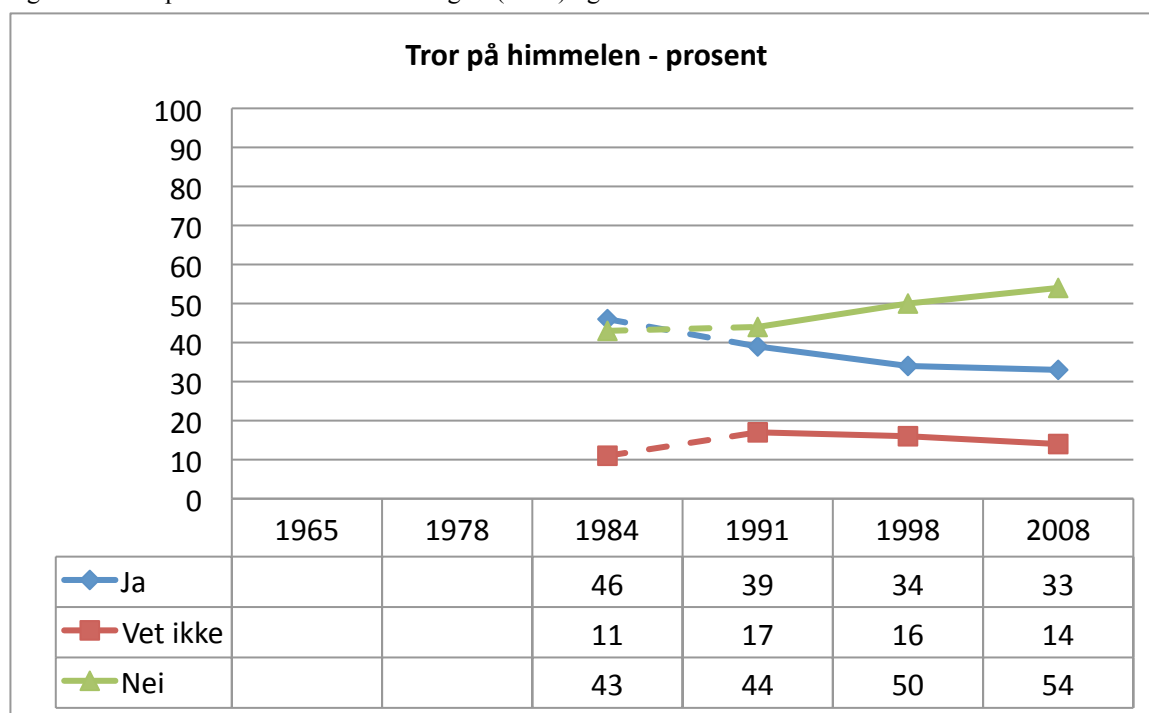
Figuren viser at fra 1965 til 1985 var det et nedgang i tro på ”et liv etter dette(døden)”. Fallet var på 22 prosentpoeng. Det er også et fall fra 1991 til 2008, men dette er på 9 prosentpoeng. Ser en hele tidsperioden under ett, har det skjedd en tilbakegang i tro på liv etter døden, men fallet jevner seg ut. I 2008 er det noe flere respondenter som sier de ikke tror på liv etter døden, enn dem som tror. Forskjellen er dog ikke statistisk signifikant. En ser at de som ikke vet, hadde en økning fra 1965 til 1991. Fra 1991 til 2008 derimot, er det et gjennomgående fall. Tilbakegangen er signifikant.

I statistikken for tro på liv etter døden, i forhold til gudstro, har tilbakegangen vært adskillelig mindre. I 1965 var det lavere andel respondenter som trodde på liv etter døden, enn Gud, mens dette var relativt likt i 2008. Det var stadig noen flere respondenter som trodde på Gud i 2008, men forskjellen var ikke statistisk signifikant.

5.2.2 Tro på himmelen

Tro på 'himmelen' er sentral i kristendommen. Det finnes ulike tolkninger av himmelen, men de fleste dreier seg om at himmelen er den ultimative belønning for et liv levd etter Guds ord. Himmelen markerer en transcendent virkelighet, og er et skille fra den skapte verden, et sted hvor det guddommelige holder til (Russel 2002).

Figur 5.2.2 tro på himmelen. Tall fra Hauglin (1993) og ISSP-undersøkelsene. Prosent avrundet

Overordnet er det er en gjennomgående nedgang i tro på himmelen. Prosentandelen troende har en signifikant nedgang fra 1991 til 2008. Det er færre som svarer 'vet ikke' på spørsmålet i 2008, enn i 1991. I 2008 var det flere som sa de ikke trodde på himmelen, enn de som sa de trodde. Fallet i tro er på 7 prosentpoeng fra 1984 til 1991, mens det knapt nok er noen forskjell fra 1998 til 2008. Selv om det har vært et fall i tro, så kan det se ut som dette jevnes ut også her.

Man kan også merke seg at andelen respondenter som tror på himmelen, er færre enn de som tror på Gud, eller et liv etter døden.

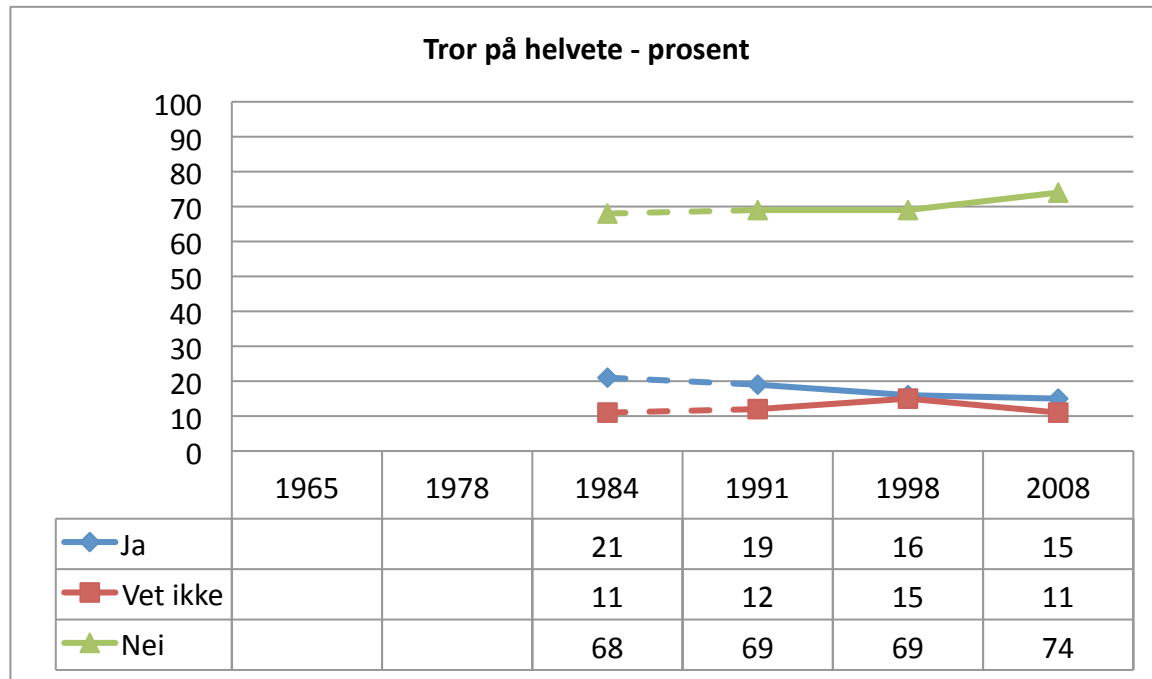
5.2.3 Tro på helvete

Helvete har også vært en bestanddel i den kristne tro, dog atskillig mer debattert innad i kirken, enn de forutgående trosforestillinger. Et eksempel i Norge er "helvetesdebatten" på 50-tallet (Stensvold 2005: 402). Etter debatten ble helvetesforkynnelsen tonet kraftig ned. I tillegg ble "helvete" erstattet med "Gehenna", i Jacob Jervells bibeloversettelse fra 2002.

Helvete står som en total kontrast til himmelen. Der hvor himmelen er den ultimative belønning, er helvete straffen for å ikke tro, eller å ha levd et syndig liv. Ulike denominasjoner vektlegger lidelsesaspektet mer enn andre, og fortolkningene er vidspredde:

alt fra et brennende inferno, til fraværet av Gud, et eksil. Felles for dem alle er lidelsen eller straffen, enten fysisk eller åndelig.

Figur 5.2.3: Tro på helvete. Tall fra Hauglin (1993) og ISSP-undersøkelsene. Prosent avrundet

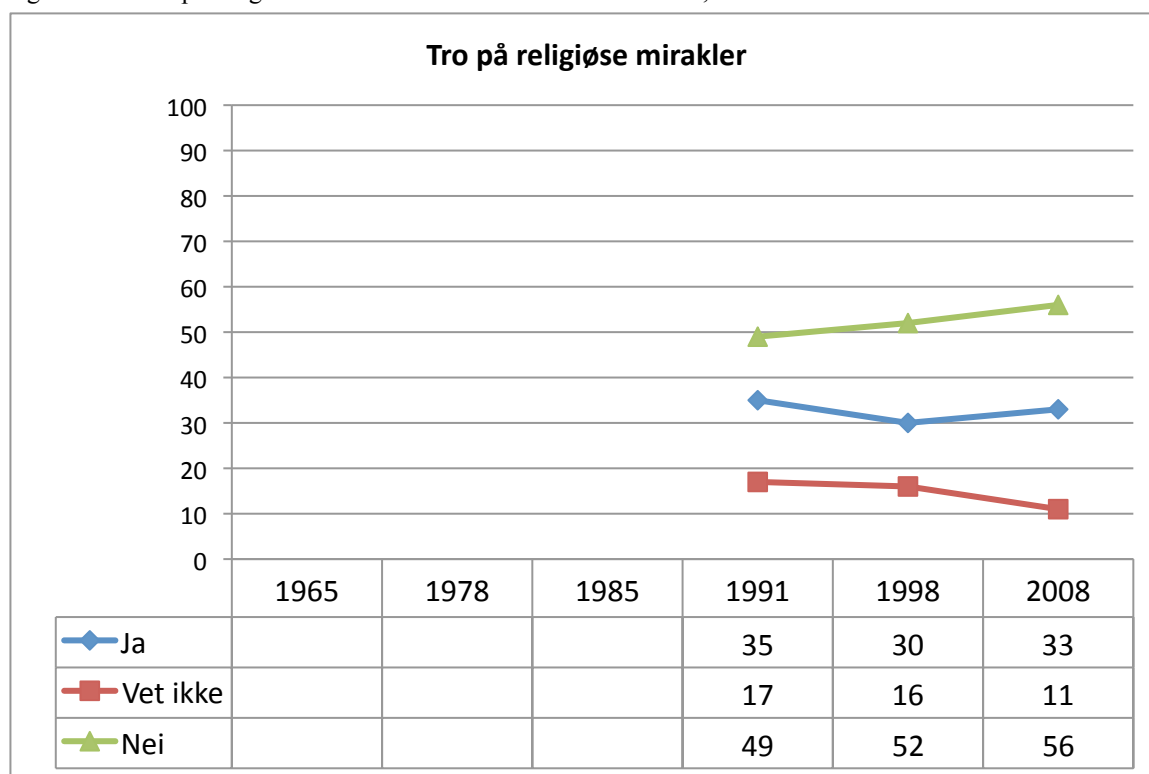

Et av de tydeligste trekkene ut fra denne fremstillingen, er den gjennomgående lave troen på helvete som synker over tidsspennet. Det er signifikant færre som sier de tror på helvete i 2008 enn i 1991. I 2008 er det dobbelt så få som tror på helvete enn himmelen. En kan også merke seg, at av alle trosartiklene, er dette den som færrest tror på. Noe av årsaken for den lave oppslutningen rundt denne trosforestillingen, kan ligge i at det har vært mye diskusjoner rundt denne, at den har blitt betydelig ned de siste tiår.

5.2.4 Tro på religiøse mirakler

Den siste trosforestillingen er troen på religiøse mirakler og undere. Der hvor de forutgående trosforestillinger dreier seg om tro på noe transcendentalt, enten det er en tilstand etter døden, eller et oversanselig vesen, er religiøse mirakler knyttet til noe pragmatisk: det vil si noe som foregår i den levende verden. Mirakler kan være en guddommelig, eller overnaturlig inngripen på det jordiske plan, som trosser lover eller logikk, eller noe vitenskapen ikke kan forklare.

Figur 5.2.4: Tro på religiøse mirakler. ISSP-undersøkelsene 1991, 1998 2008. Prosent avrundet

Andelen respondenter som tror på mirakler er nesten lik fra 1991 til 2008. Fra 1991 til 1998 er det en liten nedgang, mens fra 1998 til 2008 ser man en økning for respondenter som svarer de tror. Det er en klar økning av personer som ikke tror. Antall som svarer 'vet ikke', er også gjennomgående lavere. Det er signifikant flere som sier de ikke tror på religiøse mirakler, enn de som tror.

I 2008 er det omtrent like mange respondenter som svarer at de tror på himmelen, som religiøse mirakler og undere, men færre enn dem som tror på Gud, eller et liv etter døden.

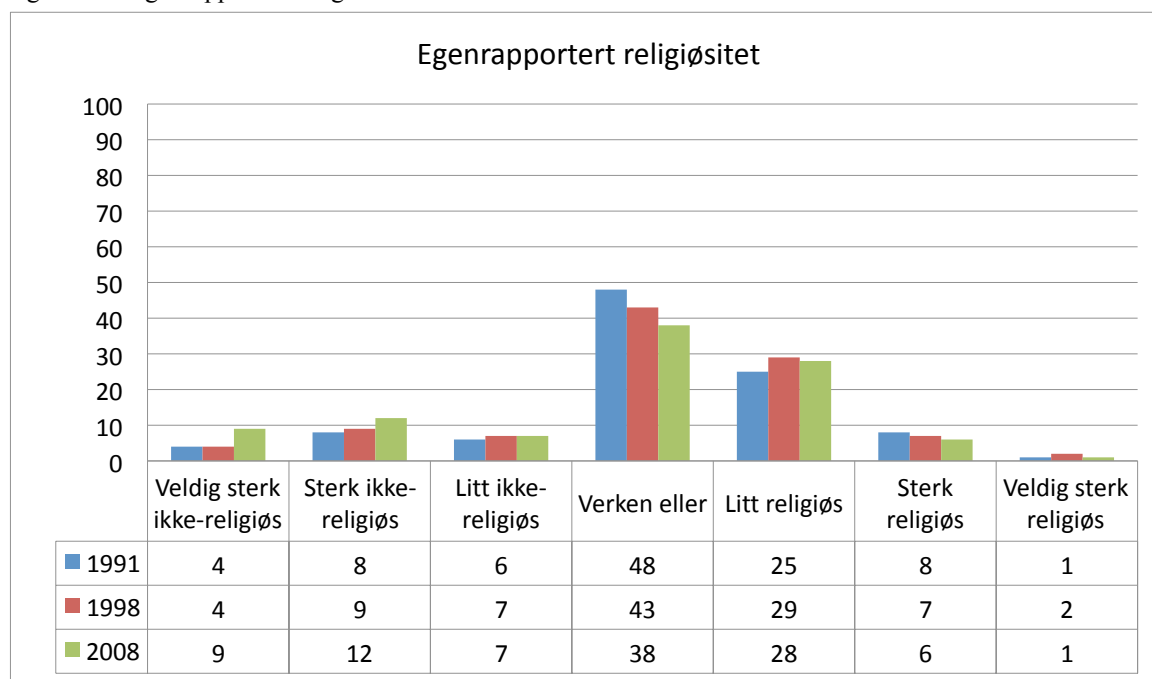
5.2.5 Egenvurdering av religiøsitetsgrad

I datasettet fra ISSP-undersøkelsen er det også en variabel der respondentene bes ta stilling til sin egen grad av religiøsitet. Verdiene går fra 'veldig sterkt ikke-religiøs', til 'veldig sterkt religiøs' – til sammen åtte verdier. Religiøsitet som begrep er vanskelig å klargjøre, og respondentenes egenforståelse av dette kan være ulik. For mange mennesker er religiøsitet en del av deres kultur og/eller identitet. For det andre kan religiøsitet også være en kilde til forakt. Begrepet kan sies å gi normative konnotasjoner, som igjen kan gi utslag i frekvensene. Dette gjør også resultatene svært interessante. Hvis det er ulikheter i oppslutningen til

tro forestillingene og egenvurdert religiøsitet, vil dette også indikere noe om religion i samfunnet.

I figur 5.2.5, er resultatene fra egenrapportert religiøsitet i 1991, 1998 og 2008 presentert grafisk. 'Verken eller' og 'Vet ikke' er slått sammen til en verdi. "System missing", er utelatt.

Figur 5.2.5 Egenrapportert religiøsitet. Prosent avrundet

Ved første øyekast ser det ikke ut som de store endringene har skjedd. Noen endringer, særlig "verken eller/vet ikke"-verdien virker tydelig nedadgående. Det er også en økning for 'veldig sterk ikke religiøse', samt 'sterkt ikke-religiøse'. Det er noen forandringer i prosentandelen som sier de er litt religiøse, en økning fra 1991 til 2008.

Kategoriserer man alle som mener de er religiøse under ett, har det ikke skjedd endringer fra 1991 til 2008. Fra 1991 til 1998 er det en økning i prosentandelen som anser seg religiøse. Denne er statistisk signifikant. Fra 1998 til 2008 er det en nedgang, men denne er ikke signifikant. Det er altså ikke en entydig trend ved egenfølt religiøsitet ut fra disse tallene.

Prosentandelen "ikke-religiøse" har derimot endret seg fra første og siste undersøkelse. Fra 1991 til 2008 er det en klar økning personer som anser seg som ikke-religiøse. Denne er statistisk signifikant. Fra 1991 til 1998 er det ingen særlig endring, men fra 1998 til 2008 skjer det en betydelig økning.

Den kanskje mest merkbare tendensen ved denne variabelen er, ”vet ikke/verken eller”-verdien. Denne er gjennomgående fallende. Fra 48 prosent i 1991, 43 prosent i 1998, til 38 prosent i 2008; et fall på 10 prosentpoeng på 17 år. Tilbakegangen er statistisk signifikant.

Ser man på de troende, er det i 2008 omtrent like mange respondenter som svarer de er religiøse, som tror på himmelen eller religiøse mirakler. Dette er ca. 10 prosentpoeng mindre enn personer som tror på Gud. Det er flere respondenter som sier de er ikke-religiøse, i noen grad, enn personer som sier de ikke tror på Gud. Det er altså flere diskrepanser ved trosforestillingene, religiøst aktive og egenrapportert religiøsitet hvilket innbyr til videre diskusjon.

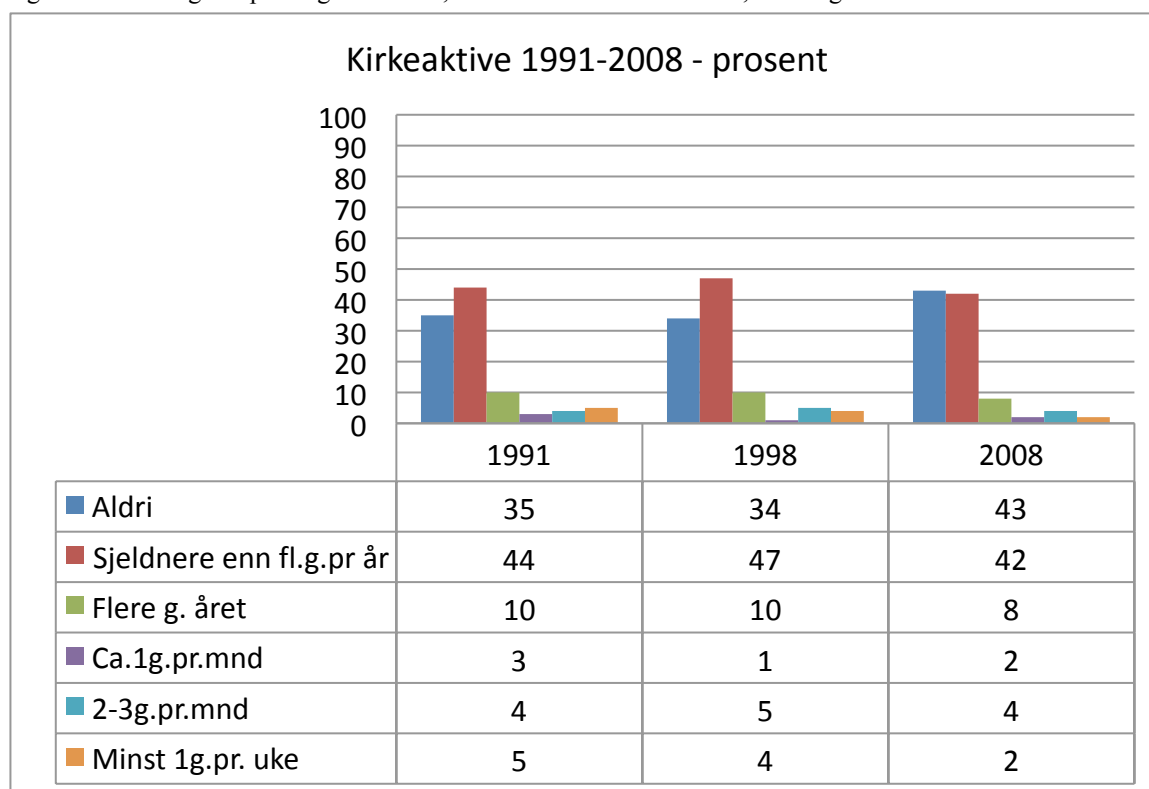
5.3 Tro og aktivitet:

I Norge har religiøs deltagelse ved gudstjenester - da utenom dåp, gradferd og spesielle helligdagsmesser, vært dalende de senere år. Til tross for at nærmere 80 % av befolkningen er medlemmer av statskirken, er det få som jevnlig deltar på søndagsgudstjenester (Repstad 2000).

I ISSP-undersøkelsene er det en variabel der respondentene bes ta stilling til hvor ofte de deltar på religiøse møter, da utenom dåp, gravferd og spesielle helligdagsmesser. Variabelen har følgende verdier:

- *Aldri*
- *Sjeldnere enn flere ganger per år*
- *Flere ganger i året*
- *Ca 1 gang pr. måned*
- *2-3 ganger pr. Måned*
- *Minst en gang pr. uke*

Figur 5.3.1: deltagelse på religiøse møter, ISSP-undersøkelsene 1991, 1998 og 2008. Prosent avrundet

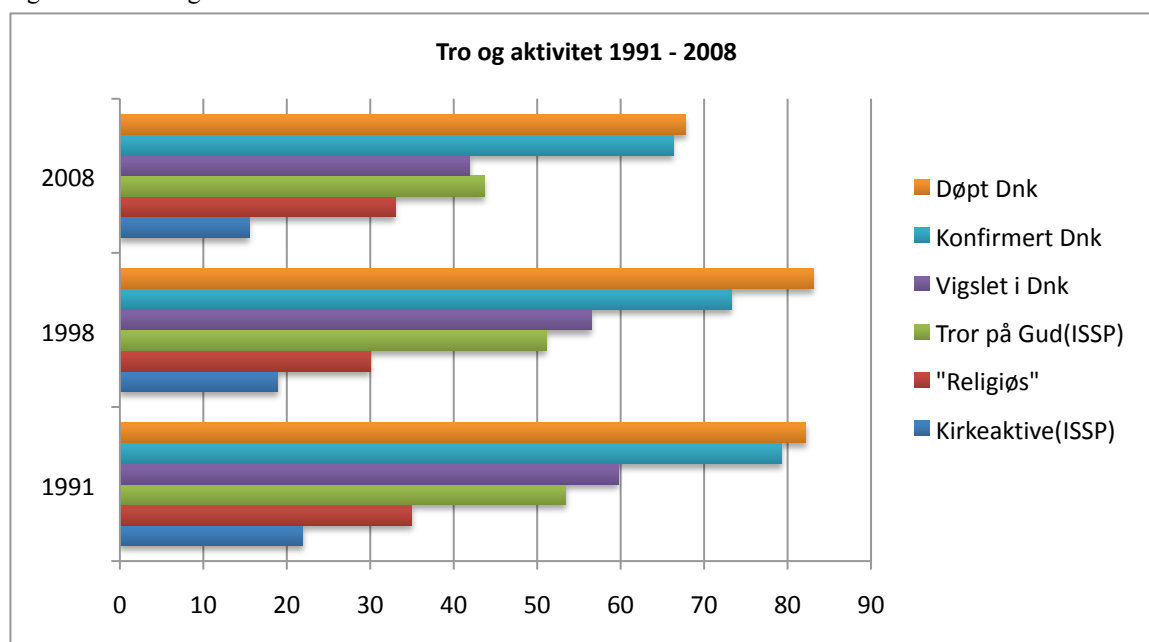

Tallene fra ISSP, viser at det er en økning for personer som aldri går i kirken fra 1991 til 2008. Det er en nedgang for de som sier de går flere ganger pr. år, men denne er ikke statistisk signifikant. I 2008 sier over 80 % at de går sjeldnere, enn flere ganger pr. år, eller aldri. Det er en relativt jevn, men svak nedgang blant dem som sier de går opp til flere ganger i året og oftere. Det er med andre ord relativt få mennesker som går jevnlig i kirken, og antallet er svakt dalende.

Det er ikke en klar grense for hva en skal kalle "kirkeaktive" ut i fra denne variabelen. En mulig grense kan trekkes ved dem som går "flere ganger i året" og oftere. Det må anses som omtrentlig i denne sammenheng, men gir likevel en indikasjon på utvikling av personer som sier de går relativt ofte i kirken.

Deltagelse ved gudstjenester settes sammen med tallene fra Den norske kirke, samt de som tror på Gud. Tidsintervallet er i samsvar med det ISSP-undersøkelsene tar for seg. Dette vil dermed gi en indikasjon på hvordan de ulike nivåene er i forhold til hverandre.

Figur 5.3.2 Tro og aktivitet 1991 - 2008. Prosent avrundet

Totalt sett viser figuren nedgang i samtlige variabler fra 1991 til 2008. Andelen av befolkningen som var medlemmer av statskirken i 2008 var rett over 80 prosent, mens prosentandelen av respondentene som sa de trodde på Gud ved samme årstall, var i overkant av 40 prosent. Begge disse viste en tilbakegang på rett under 10 prosentpoeng, men nivåforskjellen er stor.

Prosentandelen respondenter som trodde på Gud, er langt høyere enn dem som går i kirken minst "flere ganger i året". Dette er igjen lavere enn prosentandelen døbte, konfirmerte eller vigslet i Den norske kirke. I 2008 er det nesten tre ganger så mange respondenter som tror på Gud, enn de som går regelmessig i kirken.

5.4 Tendensene oppsummert

Under dette avsnittet skal jeg oppsummere overordnede funn fra dette kapitlet. Funnene blir sammenfattet under ulike avsnitt, der hovedtendensene vil bli gjennomgått.

5.4.1 Troens fall

Det første jeg vil trekke frem er, at ved samtlige trosforestillinger har det vært en nedgang i tro de siste tiår. Det er således ingen tvil om at det har skjedd en form for religiøs endring, hvor et av hovedtrekkene er dette fallet i tro. På sekstitallet var andelen som trodde på Gud over 80 prosent, mens undersøkelsen fra 2008 viser at 44 prosent av respondentene trodde på

Gud. Trosfallet var dog større fra 1965 til 1985, enn 1991 til 2008. Overordnet er trosfallet substansielt, og gir på sin måte støtte til at det har skjedd en form for sekularisering. Fallet i tro er likevel lavere ved ISSP-undersøkelsene, enn de fra Hauglins kapittel (1993). Dette kan indikere at det skjer en utjevning av trosfallet, eller at nivåforskjellene kan skyldes metodiske problemer.

Parallelt med fallet i tro, har det skjedd en økning i prosentandelen respondenter som sier de ikke tror, eller som anser seg "ikke-religiøse". Dette økte fra 19 prosent i 1991 til 28 prosent i 2008. I tillegg økte andelen som sa de ikke trodde på Gud fra 10 til 18 prosent. Økningene ikke-religiøse, og ikke-troende, kan indikere at flere personer tar avstand fra religiøsitet, og er ikke-troende⁷.

Nivået for tro er imidlertid fremdeles høyt. Gudstro-variabelen fra ISSP-undersøkelsene, viser at tro på Gud faller. I 2008 svarer likevel nærmere 70 prosent av respondentene at de tror, enten på Gud eller en høyere makt av noe slag. Disse tallene kan derfor sies å utfordre klassiske sekulariseringsteorier, ikke bekrefte dem.

Et annet funn er forskjellen på de ulike trosforestillingene. De færreste tror på helvete, mens andelen respondenter som sier de tror på Gud, eller et liv etter døden, er fremdeles høy.

5.4.2 Endring i innhold

Det at trosartiklene viser ulik tilbakegang og oppslutning, må også kommenteres. Tro på helvete hadde lavest oppslutning av troselementene fra ISSP-undersøkelsene. I 2008 var det under 15 som trodde på helvete. Respondenter som trodde på et liv etter døden var over 40 prosent på samme tidspunkt. Troen på mirakler forandret seg nesten ikke ved undersøkelsene, og prosentandelen som anså seg som religiøse var relativt stabil. Dette viser at trosinnholdet er variert hos flere mennesker, og kan indikere at trosinnholdet endres.

Når prosentandelen som tror på himmelen er dobbelt så høy som troen på helvete, kan det virke som trosforestillinger med negative konnotasjoner, har færrest troende. Når det i tillegg er flere som svarer bekræftende på at de tror på liv etter døden, enn himmelen, kan dette tyde på at tradisjonelle kristne trosoppfatninger får minkende betydning for majoriteten. I det

⁷Det finnes ulike måter å klassifisere 'ikke-tro'. Noen sier de er ateister, andre at de er a-religiøse (Lüchau 2010). Jeg anvender ikke-troende, da dette er mer i tråd med undersøkelsenes egne alternativer, samt gir ikke like normative konnotasjoner som begrepene ateist eller antireligiøs.

forutgående kapitlet kom det fram at kirken har mistet makt i samfunnet, og nedgangen i tradisjonelle trosforestillinger kan være et tegn på dette.

Et poeng Pål Repstad (2000) henter fra Grace Davie er, at det kan foregå en intern sekularisering av religionen; fra en allmektig Gud, til en mer avgrenset, ”som virker gjennom religiøst grepne mennesker” (Repstad 2000: 41). Innholdet i det religiøse språk vil også kunne endres. Ulike fortolkninger gir forskjellige utfall, også med tanke på Gud og helvete. I tradisjonell forstand er det en autoritær Gud som straffer de ikke-troende og er fjern for mennesker. I en mer liberal forstand er Gud i en relasjon med mennesket, eller kan på et vis gjenspeiles i det (Hultgren 2007: 36 - 37). Guds-begreper kan således endre karakter over tid, og vil også kunne være en medvirkende årsak til den dalende oppslutningen.

Når det gjelder deltagelse i ulike overgangsriter, kan man ikke ut fra deltagelse alene, lese hva som er den motiverende faktor. Man kan heller ikke vite hva slags betydning de som bruker Den norske kirke til markeringer, legger i handlingene. For eksempel kan motivasjonen til å døpe sine barn i 2008 være annerledes enn i 1965. Noen vil kanskje døpe sine barn på grunn av en religiøs overbevisning, mens andre ønsker å sette en tradisjonell ramme rundt begivenheten. Hvis 70 prosent av respondentene har en eller annen form for religiøs tro, kan det også tenkes at noen benytter seg av kirken, nettopp fordi at det er et religiøst alternativ. Selv om kirken ikke reflekterer troen til den som bruker den, setter den rammer rundt begivenheten, og tilbyr et sett verdier mange kan kjenne seg igjen i.

Dernest bør de som anser seg som religiøse kommenteres. I 2008 var andelen respondenter som svarte bekreftende på dette 35 prosent. Dette er lavere enn andelen som trodde på Gud, men omtrent det samme som tro på himmelen og mirakler. På denne måten finnes personer som er troende, men som ikke anser seg religiøse. Dette er en interessant observasjon. Det kan tenkes at begrepet ”religiøs” knyttes til institusjonell tro, som tro på Gud og deltagelse i religiøse møter. På den andre siden kan det tenkes at begrepet koples til uttrykk som får negativ omtale i det offentlige, som ekstremisme eller islamisme. Variabelen viser at religiøsitetetsbegrepet kan tilby metodiske, så vel som teoretiske, utfordringer. Er det individenes selvforståelse eller et teoretisk rammeverk som skal bestemme det religiøse nivået i samfunnet?

5.4.3 Nivåer av religiøsitet

Det som er interessant, og som blir tydeliggjort i dette kapitlet, er hvordan majoritetens tro og aktivitet tilsynelatende opererer på ulike nivåer. Det er en diskrepans mellom tro og aktivitet, som kan oppfattes som et paradoks. For det første, er andelen medlemmer langt høyere enn prosentandelen av respondenter som sier de tror på Gud. For det andre, er andelen som benytter Den norske kirke til konfirmasjon, dåp, eller bryllup, langt høyere enn personer som går jevnlig i kirken. Dette viser at begrepene religion og sekularisering er problematiske, ikke minst for hva man skal ta utgangspunkt i, for å si noe om befolkningens religiøsitet.

Det man kan lese ut i fra nivåforskjellene, er at tro og aktivitet ikke trenger å henge sammen. Samtidig kan det være en kopling som synliggjøres gjennom markeringen av spesielle anledninger. Jeg vil hevde at ut i fra de ulike nivåene, kan man kategorisere to hovednivåer av religiøsitet.

Det første nivået omhandler kirkelige handlinger. Selv om andelen kirkegjengere er lav, og dalende, ser man at de fleste bruker kirken når de skal gifte seg, døpe sine barn, eller konfirmeres. Dette kan kalles et *mellommenneskelig*-, eller *sosialt* nivå. Kirken brukes til å markere ulike overgangsriter i livet, og disse er ofte sosiale begivenheter der familie og venner samles.

Det andre nivået vil jeg kalle et personlig, eller individuelt nivå. Dette nivået omhandler den enkeltes tro og oppfatning av det transcendent. Dette nivået er langt høyere enn de som går jevnlig i kirken, og kan omfatte trosforestillinger av ulik art. Gudstro-variabelen viste at tro kan også ha ulike komponenter; enten det er troen på Gud, eller en høyere makt av noe slag.

Man kan også snakke om et *organisatorisk*, eller *passivt* nivå av religiøsitet, hvis man tar utgangspunkt i medlemskap i kirken. Kirken er en religiøs institusjon og forvalter av tro for dens medlemmer. Selv om andelen medlemmer synker, viser tallene at de fleste i Norge er medlemmer av statskirken. Dette nivået er dog vanskelig å operasjonalisere som et eget nivå av religiøsitet, men bidrar til å vise at religiøsitet i Norge er flertydig.

Spørsmålet videre blir hvordan disse tre nivåene henger sammen. Dette kan man ikke lese ut i fra figurene i dette kapitlet, men kan muligens belyses med teoretiske forståelser av sekularisering.

5.4.4 Ikke-religiøse

En tydelig tendens som må trekkes frem er, den klare økningen av respondenter som sier de er enten, ikke-religiøse, eller ikke-troende. Bruker man ISSP-variabelenes ”vet ikke”-verdi, kan man muligens også fange opp utviklingen av agnostikere. Begge verdiene viser en signifikant økning fra 1991 til 2008.

De siste årene har det kommet en rekke bøker på markedet som har satt religion på dagsordenen. Flere av disse har kommet fra markante motstandere av religion. Richard Dawkins’ ”*The God delusion*” (2008a); Sam Harris’ ”*The end of fate*” (2004); Christopher Hitchens’, ”*God is not great*” (2007); samt Daniell Dennets, ”*Breaking the spell*” (2006); har alle på sett og vis skapt kontroverser rundt religionsbegrepet.

Stridigheter rundt religion er dog ikke noe nytt fenomen, heller ikke i Norge. Human-Etisk forbund, har en sterk posisjon i landet, og er størst av ikke-religiøse institusjoner i Norden (Lüchau 2010: 183). Forbundet har tilbudt ikke-religiøse alternativ til markering av overgangstider, og har lenge kjempet for religionsfrihet i Norge. Noen trekker frem at den sterke posisjonen til Den norske kirke kan være en medvirkende årsak til at et ikke-religiøst alternativ har fått stor grobunn i Norge (Repstad 2000: 69, Lüchau 2010). I tillegg har fremtredende kulturelle- og intellektuelle skikkelser har på ulike vis kritisert religion og religiøsitet. En kjent skikkelse i denne sammenheng er Arnulf Øverland med sin essay, ”Kristendom - den tiende landeplage”. Øverland var kjent som en innbitt ateist, og endte opp med å stå for retten, anklaget for blasfemi. Flere politiske retninger har hentet inspirasjon fra blant annet Karl Marx, som hevdet religion var en del av overbygningen som undertrykte de lavere klasser.

Selv om religionskritikk ikke er et nytt fenomen, kan man likevel hevde at de nyere religionskritikere nevnt ovenfor, kan karakterisere en ny form, eller tendens, for religionskritikk. Forskjellen fra tidligere religionskritikere er, at ateismen man kan si Dawkins står for, tar i bruk vitenskapen, ikke bare for å avfortrylle virkeligheten, men snarere for å patalogisere religion. Noen av forfatterne, særlig Dawkins, tar til orde for en nær ”militant ateisme”, som ikke bare er skeptisk til religion og religiøsitet, men forsøker aktivt å motbevise, eller avsløre religion. Målet er et samfunn uten Gud (Dawkins 2008b).

Selv om disse religionskritikerne må sies å ha begrenset innflytelse i Norge, kan de likevel ha medvirket til å sette religion på dagsorden, ikke minst viser de et alternativ til tro: ikke-tro.

5.4.5 Problemet med kategorisering

Problemer med kategorisering dukker tydeligst opp når man ser på gudstro-variabelen fra ISSP-undersøkelsene. Denne viser tydelig at kategoriseringer og spørsmålsformuleringer vil slå ut når man undersøker religiøsitet.

Slår en sammen de som tror på en høyere makt med de som tror på Gud, er andelen mennesker med en eller annen form for tro langt høyere. I 2008 utgjorde dette nærmere 70 prosent av respondentene. Er dataene valide, vil dette kunne indikere at det fremdeles er en betydelig andel troende i Norge, men ikke nødvendigvis i tradisjonell forstand.

Når vi tar tidsspennet i betraktning, viser det seg at færre mennesker tror på Gud nå, enn før. Personer som sier de tror på Gud, selv om de er i tvil, er rett over 40 prosent av respondentene. Andel respondenter som sier de ikke tror på Gud er like under 20 prosent i 2008, og er faktisk lavere enn i 1985. I ISSP-undersøkelsene gir variabelen mulighet til å eksplisitt si, at man ikke tror på Gud. De tidligere undersøkelsene opererte med en ja/nei/vet ikke- kategorisering. Dette kunne føre til en skjevhet hvis de ikke trodde på Gud, men noe annet, og da svarte nei. Setter man sammen de som svarer at de ikke tror på Gud, men en høyere makt, i forlengelse med de som svarte nei, blir kurven for de som svarer nei, bli langt høyere. Spørsmålsformuleringen, og respondentenes fortolkning av den, er således sentral når det kommer til hvilket resultat man får.

Siden andelen troende er mye lavere enn prosentandelen som benytter seg av Den norske kirke til markeringer, kan man spørre seg hva dette skyldes. En mulig forklaring kan være, at det finnes ulike oppfatninger av hva disse markeringene betyr. Personer som benytter seg av kirken til å markere ulike overgangsriter, trenger, som sagt, ikke være troende. Man kan ikke med sikkerhet fortolke en dominerende motivasjon på bakgrunn av et mønster (Schelling 1978). Hvordan man kategoriserer de ulike variablene, vil dermed påvirke hvordan man fortolker religiøsitet.

Når det gjelder personene som har svart de ikke tror på Gud, men en høyere makt av noe slag, kompliseres fortolkningen av gudstro-utviklingen. Det er ikke gitt hvordan en skal kategorisere denne trosformen. Setter man de som tror på en høyere makt, sammen med troende, eller ikke-troende, kan en stå i fare for å, 1) tvinge respondentene inn i en verdi de selv ikke har oppgitt, og 2) at nivået blir for høyt. Det blir uansett spekulativt. Dette gjelder både dem som tror på Gud, eller sier de er ikke-troende. Hvis religiøsitet i Norge har endret

seg, kan det tenkes at personer som tidligere var ikke-religiøse, nå finner et svaralternativ de er mer fortrolige med, eller at tradisjonelle religiøse går over i en annen form for religiøsitet. Troen på en høyere makt som ikke er definert som en Gud, er derfor vanskelig å kategorisere. Den er svært interessant, og illustrer at gudstro-variabler som brukes for å 'måle' menneskers religiøsitet, er komplisert. Opererer man med rene, ja/nei/vet ikke – verdier, kan man risikere at nivået på gudstro blir enten for høyt - eller lavt - hvis respondentene ikke finner en verdi som passer deres tro. Gudstro-variabelen eksemplifiserer således et metodisk problem knyttet til bruk av statistikk i religionsstudier: språket og fortolkningen kan påvirke resultater. Bruker man i tillegg en tidsdimensjon, forutsetter dette at betydningene av det som undersøkes, er det samme på alle tidspunktene. Opererer man med utgangspunkt i tradisjonelle tros- eller praksisvariabler, vil man kunne være fanget i kategorier, eller variabler som, enten har endret innhold, eller har mistet sin betydning i dagens samfunn.

5.4.6 Usikkerhet på retur?

Et av de substansielle funnene fra ISSP-undersøkelsene, er det gjennomgående fallet i respondenter som har svart, ”vet ikke” eller ”verken eller”. Slik jeg ser det, er det tre måter å tolke dette på.

1) Den første måten å tolke dette på er, at som religion og religiøsitet er noe personer i større grad har tatt stilling til de siste tiår. Religion har fått fornyet oppmerksomhet i media, både ved ekstreme uttrykk (som ytterliggående religiøse retninger), men også alternative versjoner (jfr. ”snåsamannen”, eller ”engleskolen”). Økende eksponering kan føre til at bevisstheten rundt religiøse spørsmål forsterkes. Personer som før ikke hadde en formening, eller ikke brydde seg om dette, kan i større grad ha gjort seg opp meninger om trosspørsmålene. ISSP-undersøkelsene gir ikke mulighet til å si noe om bruttoendringer. Når prosentandelen respondenter som enten har svart vet ikke, eller verken eller, har gått så tydelig ned - kan være dette en indikasjon på at religiøse spørsmål i økende grad er mer dagsaktuelle. Aktualiseringen trenger ikke nødvendigvis bety en polarisering, men at flere mennesker gjør en stillingstaking nå enn tidligere.

2) Videre kan det også tenkes at årsaken til den nedadgående ”vet ikke/verken eller”- andelen, er av en metodisk art. En av disse forklaringene kan være *selektivt frafall*. Den synkende tendensen er ikke et resultat av økende stillingstaking, men at de personene som faktisk har svart på undersøkelsene i større grad, har en formening om spørsmål rundt religion og

religiøsitet. Dette kan skyldes ideologisk skjevhet blant respondentene. I kapittel to viste jeg hvordan undersøkelsene har en nedadgående svarprosent, og i undersøkelsen fra 2008 var svarprosenten på under 50 prosent. Hvis denne skjevheten stemmer, sår det tvil om datamaterialets validitet. Hvordan skal man da tolke andelen troende? Blir dette for lavt eller for høyt?

3) Den tredje lesningen av den nedadgående trenden, er en kombinasjon av de to forutgående. Selv om det er en tydelig tendens til at færre personer svarer vet ikke ved undersøkelsene, og at svarprosenten faller, kan man ikke trekke en ren konklusjon ut fra dette. Det kan tenkes at det *både* er flere personer som har tatt stilling til spørsmålet i samfunnet generelt, og at det samtidig finnes en ideologisk skjevhet i materialet. Dermed kan man opprettholde en tese om at religion er satt på dagsordenen, men også at det knyttes tvil til dataenes gyldighet. Tendensen kan være riktig, men nivået kan være for høyt eller lavt.

6 Sosiale bakgrunnsvariabler

Kapitlet ”Tendenser i tro”, viste hvordan gudstro har sunket siden midten av 60-tallet, og at andelen troende har dalt de senere år. Tilbakegangen var ikke lineær, og ulike trosspørsmål hadde ulik oppslutning. Klassiske sekulariseringsteorier tilbyr forklaringer på fallet i tro, men står i fare for å bli for generelle. I sosiologien bruker man ofte bakgrunnsvariabler for å se om de observasjoner som gjøres, skyldes bakenforliggende forklaringer. Siden fallet i tro er så tydelig, er det hensiktsmessig å se hvorvidt slike tradisjonelle bakgrunnsvariabler, kan forklare denne endringen.

Dette kapitlet skal derfor se hvorvidt tradisjonelle bakgrunnsvariabler, kan være med på forklare troens fall. Bakgrunnsvariablene som skal brukes er; *kjønn, alder, utdanning, bosted og inntekt*. Dette er blant de vanligste sosiale bakgrunnsvariablene for å finne eventuelle strukturelle endringer, og er derfor interessante også her. Empirigrunnlaget som benyttes i dette kapitlet er ISSP-undersøkelsene om religion fra 1991, 1998 og 2008.

Trosspørsmålene prosentueres ut fra verdiene i bakgrunnsvariablene. Man kan da se hvorvidt variabelverdiene viser ulik trosoppslutning, samt om dette har endret seg i de ulike ISSP-undersøkelsene om religion. Dermed kan man se om bakgrunnsvariablene kan forklare noe av tendensen, hvis noen av verdiene viser større fall eller oppslutning enn andre. Jeg vil kommentere endringer som er gjennomgående, selv om de ikke nødvendigvis er statistisk signifikante. Signifikante endringer blir markert i tabellene, og vil også bli kommentert. Selv om fremstillingen av de ulike trosforestillingerne kan virke repetitivt, synes jeg det er interessant å se om det finnes likheter, eller ulikheter, mellom dem. Hvis det samme mønsteret gjentar seg vil dette være et interessant funn i seg selv.

Verdiene i variablene er slått sammen som i det forutgående kapitlet: alle som tror, uansett grad, blir ansett som troende. Nyansene forsvinner, da bredden er i fokus.

I slutten av kapitlet vil jeg sammenfatte de overordnede funnene jeg mener bakgrunnsvariablene kan gi svar på. Jeg vil ikke trekke frem alle nyansene eller endringene, siden jeg ønsker å forholde meg på et overordnet nivå. Deretter vurderes det hvorvidt dette kan bringe oss nærmere en forståelse av den utviklingen som har blitt presentert i oppgaven.

6.1 Bakgrunnsvariablene

6.1.1 Kjønn:

Den første bakgrunnsvariabelen som undersøkes er kjønn. Denne anvendes fordi det er interessant å se om menn og kvinners grad av tro er ulik, og i hvilken grad de viser endring. Kjønnforskjeller er tilstand for en rekke diskusjoner, også innenfor religionsforskning.

6.1.2 Alder:

Aldersvariabelen anvendes for å se om alder kan forklare den religiøse nedgangen. Når man undersøker alder og religion, er det fordi effekter av alder ikke er ensbetydende med at atferd endres ved økt alder. Alder er ikke bare biologisk bestemt, men er også sosialt konstruert: man er preget av den tiden man lever i, samt den tiden man har vokst opp i. Effekter av alder kan skilles ved begrepene *alders-*, *kohort-*, eller *periodeeffekter* (Ringdal 2001, Hellevik 2009: 435). *Alderseffekter* brukes hvis mennesker endrer atferd ved økt alder. Eksempel på det kan være at mennesker blir mer religiøse jo nærmere man er døden. En annen effekt er en såkalt *kohorteffekt*. Dette betegner en gruppe mennesker som har erfart en felles viktig (significant) begivenhet, omtrentlig i samme periode, eller livsfase, i deres liv (Glenn 2005: 8). Mye brukt er fødsels- eller alderskohorter, men begrepet kan også brukes på andre områder, for eksempel ekteskapskohorter eller utdannelseskohorter. Mennesker i en kohort, antas å ha opplevd forandringer eller begivenheter i en fase i deres liv, som gjør at påvirkning(e) kan være med på å danne verdier og holdninger som beveger seg gjennom livsløpet (Frønes and Brusdal 2003: 284). Ut i fra en slik tanke, er det mulig at andelen troende er større i enkelte fødselskohorter enn andre.

Den siste forklaringen, en *periodeeffekt*, kan være hendelser som har påvirket personer på tvers av aldersgrupper – eller populasjonen som helhet – i et tidsrom. Andre begreper for det samme, kan være historisk effekt, eller en tidsåndeffekt (Hellevik 2009: 437). Et eksempel på en slik begivenhet, er terrorangrepene som skjedde i USA 11. September 2001. Hendelsene preger alle aldersgrupper, da det har gitt konsekvenser for politikk eller hvordan religion og religiøsitet har fått fornyet plass i media.

Alder blir i oppgaven delt inn i fire grupper: 1) 18-29år; 2) 30-45år; 3) 46-60år og 4) 61år og oppover. Inndelingen må ses som en oversiktsinndeling, ikke en substansiell inndeling.

6.1.3 Utdannelse:

Utdannelse kan tenkes å være en viktig variabel for å forklare religiøs endring. Noe av kjernen i Max Webers avmystifiseringstese, var at verden ble forklart gjennom et rasjonelt språk fra vitenskapen, ikke svøpt et i mytisk eller religiøst rammeverk (Weber 1993: 125). Utdannelse kan derfor tenkes å spille inn når en ser på tro, eksempelvis at personer med høyere utdannelse vil i mindre grad være troende.

Utdannelsesvariabelen blir delt inn etter høyeste fullførte utdannelse: i) *grunnskole*; ii) *videregående yrkesfag*; iii) *videregående allmennfag*; og iv) fullført et studie på *universitet eller høyskole*. Måten utdannelse kategoriseres på her, gjøres av pragmatiske grunner for at en skal kunne sammenligne alle tre tidspunktene. Ulempen med den grove inndelingen av de med høyskole- eller universitetsutdannelse, er at de ulike nivåene ikke kommer til uttrykk. Den gir likevel en generell oversikt over utdannelsesnivå og prosentandelene som er troende.

Det kan tenkes at utslagene ville vært annerledes dersom type eller lengde på utdannelsen ble vektlagt. For eksempel kan det hende at personer med utdannelse innen omsorg og helse, kan tro mer på Gud enn personer med realfag. I tillegg vil det kunne være skjevheter innenfor kategoriene, kjønn og alderssammensetninger. Begrepet "Utdannelsesrevolusjonen" (Frønes and Brusdal 2003: 291) viser til at nordmenn stadig tar høyere utdannelse. Kvinner har hatt størst vekst med hensyn til utdannelse, både ved karakterer, samt også andelen i høyere utdannelse (Frønes and Brusdal 2003: 292). Når antall med høyere utdannelse øker, kan sammensetningen være annerledes enn den var tidligere. Dette til tross, så er utdannelsesvariabelen en konkret bakgrunnsvariabel som kan være med på å se på fordelingen av tro, og utvikling i Norge.

6.1.4 Bosted:

I likhet med utdannelse, har det skjedd endringer ved bosettingsmønster i Norge de senere år. Hovedtrekket er at det er skjedd en større grad av sentralisering, selv om det forekommer variasjoner (Sørli 2003). Mønstrene er dog ikke entydige med tanke på kjønn, alder og utdannelse (Sørli 2003: 336-342). Et problem når det gjelder denne variabelen, er at den ikke er med i 1991-undersøkelsen. Det lange tidsspennet uteblir, men en får likevel med de siste ti år som gjør den fruktbar i denne analyse.

Kategoriseringen som her benyttes er som følger: i) stor by; ii) Forstad/utkant av stor by; iii) Mindre by; iv) Tettsted, v) Spredtbygd strøk.

Bostedskategoriene kan være upresise i den forstand at de overlater mye til respondentens egen definering av sin bostituasjon. Hvorvidt en bor i en ”stor by”, eller ”mindre by” blir en skjønnsmessig sak, da det ikke ble gitt utdypende informasjon i spørreundersøkelsen. Kategoriene vil fungere veiledende i den forstand at de gir informasjon om tro og respondentenes bosted.

6.1.5 Inntektsnivå:

Respondentenes inntektsnivå, er den siste bakgrunnsvariabelen som tas med i tabellene. Denne er dog litt vanskelig å lage enkle kategorier av. Inntektsveksten i Norge har vært høy de siste 17 år. I 1998 var gjennomsnittsinntekten for heltidsansatte i Norge 267.200 kroner⁸, mens i 2008 var dette 402.300 kroner⁹. Inndelinger etter inntekt alene, vil ikke være sammenlignbare, da nivåene på de ulike tidsperspektivene er såpass forskjellige. En lønn på 400.000,- ville bli kategorisert som høy inntekt i 1998, mens i 2008 var dette gjennomsnittet. En middels inntekt i 1998 vil likeledes kunne kategoriseres som under middels i 2008.

Inntektskategoriseringen lages ut i fra respondentenes bruttoinntekt. I ISSP-undersøkelsene fra 1998 og 2008 ble inntekt oppgitt i antall tusener de tjente. I undersøkelsen fra 1991 ble respondentene bedt om å krysse av innenfor allerede inndelte inntektskategorier.

Måten det løses på i denne oppgaven, er å lage en inntektskategorisering som kan brukes på tvers av årene, og som kan si noe om prosentandelen av tro innenfor disse.

Det lages en tredeling av inntektene per år. Variabelen får verdiene ”høy”, ”middels” og ”lav”. Verdiene tilsvarer ca. de 33 prosenttilene som tjente mest, de 33 prosenttilene som tjente minst og den resterende tredjedelen i midten. En vil dermed kunne si noen om utviklingen av tro innenfor de tre inntektsstrataene. Inndelingen er grov, og absolutt ikke uproblematisk, men brukes for å få en generell oversikt over tro og inntektsnivå.

⁸ <http://e24.no/arkiv/article977093.ece>

⁹ http://www.regjeringen.no/upload/AD/publikasjoner/rapporter/2010/TBU_2010_endelig.pdf

6.2 Gudstro

Tabell 6.2.1, Gudstro 1991-2008. Prosentuert ut fra bakgrunnsvariabler. Prosent avrundet. Antall skravert

	<i>Troende: Gud</i>			<i>Troende: Høyere makt</i>			<i>Ikke-troende</i>		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	46	43	37*	24	25	22	13	17	23*
	237	297	181	172	175	108	95	115	111
Kvinner	61	58	50*	25	25	27	6	8	13*
	425	478	282	175	206	150	40	63	76
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	38	44	28*	32	27	24	13	16	28*
	163	174	53	138	105	45	57	63	52
30-45år	51	48	44	26	24	25	11	14	17
	210	243	140	107	122	80	47	71	55
46-60år	64	56	44*	20	26	27	(7)	7	18*
	179	202	135	57	93	82	19	26	56
61+	71	59*	56	16	23*	21	(4)	(7)	10
	200	156	135	45	61	51	12	18	24
<i>Høyeste fullførte utdannelse</i>									
Grunnskole	61	54	58	23	26	20	5	10	(10)
	245	183	86	94	87	29	22	35	15
VGS Yrkesfag	53	51	43	25	25	27	10	12	18
	204	216	91	96	105	57	40	53	37
VGS Allmennfag	47	51	40*	32	25	27	9	15	19
	113	244	86	77	58	58	22	34	40
Universitet/Høgskole	47	49	41*	22	25	23	14	11	20*
	161	244	193	75	126	111	49	54	95
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	47	37*	-	27	23	-	12	26*
	-	167	99	-	97	62	-	42	68
Forstad/utkant av stor by	-	50	42	-	24	21	-	12	19
	-	108	66	-	51	34	-	26	30
Mindre by	-	51	47	-	30	27	-	11	15
	-	155	112	-	91	64	-	34	35
Tettsted	-	54	47	-	24	26	-	13	14
	-	180	100	-	80	55	-	42	29
Spredtbygd strøk	-	54	48	-	20	24	-	11	14
	-	162	82	-	61	42	-	33	24
<i>Bruttoinntekt:</i>									
Laveste 33 %	56	56	49	26	24	26	6	10*	13
	290	242	151	135	104	81	31	43	40
Midtre 33%	54	51	44*	24	25	27	10	12	16
	269	239	137	122	125	84	51	54	51
Høyeste 33%	46	42	36	23	27	22	15	15	25*
	143	197	122	73	125	76	46	70	86

*Prosentandelen troende er signifikant endret fra forutgående undersøkelse.

Fet skrift: prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen.

Tror på Gud

Kjønn: Både kvinner og menn har hatt en gjennomgående nedgang i gudstro, og endringen er statistisk signifikant fra 1991 til 2008. Kvinner har i tillegg signifikant høyere prosentandel troende enn menn, og dette gjelder ved alle undersøkelsene. Kvinner tror altså mer på Gud enn menn, selv om begge kjønnene viser en nedgang i gudstro.

Aldersgrupper: Samtlige alderskategorier viser en synkende tendens i gudstro fra 1991 til 2008. Alle er statistisk signifikante. Dette indikerer en periodeeffekt, siden nedgangen gjelder på tvers av aldersgruppene.

I 1991 hadde de eldste en større andel troende enn de yngste. Dette kan indikere en alderseffekt, der de eldre er mer troende enn de yngre. I 2008 var det derimot ikke like tydelig. Her trodde de yngste minst, og de eldste mest, men de to øvrige alderskategoriene var omtrent like troende. Det kan se ut som det både er en periodeeffekt og en svak alderseffekt.

Tabell 6.2.2 kohortmatrise, gudstro

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 70,70 % 200	67år+ 59,60 % 106	77år+ (52,20 %) 12	(- 18,50 %)
1931-1945	46-60år 63,50 % 179	53-66år 58,10 % 143	63-76år 60,00 % 120	- 3,50 %
1946-1961	30-45år 51,10 % 210	37-52år 52,20 % 260	47-62år 46,30 % 151	- 4,80 %
1962-1973	18-34år 37,70 % 163	25-36år 45,50 % 176	35-46år 41,60 % 119	+ 4,30 %

Ser man på kohorttabellen, viser den relativt små endringer innad i fødselskohortene, med unntak av den eldste alderskohorten. Denne viser en tydelig nedgang av tro, men i 2008 var antallet respondenter 12, noe som gjør det vanskelig å gi en generell fortolkning. Kohortmatrisen indikerer at de eldre alderskohortene i større grad er troende enn de yngre, men indikerer ikke rene kohorteffekter, siden de også viser en synkende tendens.

Oppsummert, kan det se ut som nedgangen i gudstro kan forklares ved *både* en periodeeffekt og en alderseffekt.

Høyeste fullførte utdanning: Utdannelsesvariabelen viser ikke en tydelig trend når det kommer til gudstro. Det tydeligste er at respondentene med grunnskole som høyeste fullførte utdanning, i større grad er mer troende enn de øvrige utdannelsesnivåene. Dette gjelder ved alle undersøkelsene. Alle utdannelsesnivåene viser en nedgang i prosentandelen som tror på Gud fra 1991 til 2008, men denne er kun signifikant for dem med yrkesfag som høyeste fullførte utdanning. Ellers er det store forskjeller mellom utdannelsene.

Bosted: Respondenter fra samtlige bostedskategorier viser nedgang i gudstro fra 1998 til 2008. Denne er kun statistisk signifikant blant dem som sier de bodde i stor by. Det er lavest andel respondenter som sier de tror på Gud blant dem fra stor by, enn de øvrige bostedskategoriene.

Bruttoinntekt: Respondenter i samtlige inntektskategorier viser en signifikant nedgang i gudstro fra første til siste undersøkelse. De i den høyeste inntektskategorien, viser en lavere prosentandel troende enn i de to andre kategoriene.

Ikke Gud, men en høyere makt

Kjønn: Det er ingen signifikante endringer, verken for menn eller kvinner som sier de tror på en høyere makt av noe slag. Det er noe flere kvinner som sier de tror på dette enn menn, men forskjellen er liten, og ikke signifikant.

Aldersgrupper: Den mest markante endringen er for personer i den yngste alderskategorien. Her er det en nedgang fra første til siste undersøkelse, og denne er statistisk signifikant. Personer i alderen 30-45 år viser relativ stabil tendens, altså ikke signifikante endringer. Respondenter i de to eldste aldersgruppene viser en svak økning i å tro på en høyere makt. Økningen er kun signifikant for respondentene i aldersgruppen ”61+ år”, fra 1991 til 1998. De øvrige endringene er ikke statistisk signifikante. I 1991 var det klart flere fra den yngste alderskategorien som trodde på en høyere makt av noe slag, mens færrest av de eldste. I 2008 er forskjellene marginale, og ikke signifikante.

Tabell 6.2.3 Kohortmatrise, tror ikke på Gud men en høyere makt:

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 15,90 % 45	67år+ 21,90 % 39	77år+ (30,40 %) 7	(+ 14,50 %)
1931-1945	46-60år 20,20 % 57	53-66år 26,00 % 64	63-76år 21,50 % 43	+ 1,30 %
1946-1961	30-45år 26,00 % 107	37-52år 23,70 % 118	47-62år 25,50 % 83	- 0,50 %
1962-1973	18-34år 31,90 % 138	25-36år 27,60 % 107	35-46år 24,80 % 71	- 7,1 %

Kohortmatrisen viser at respondenter in de eldste kohortene viser en økning i tro på en høyere makt av noe lag, men antallet i cellene, er veldig lavt og gjør det vanskelig å si noe generelt. Det man kan se er, at personer i den yngste alderskohorten har en nedgang i tro. De to mellomste kohortene viser en nærmest stabil tro på en høyere makt, hvilket kan indikere en kohorteffekt, altså at personer født mellom 1931 til 1961, viser en stabil tendens innad i kohortene. Forskjellene mellom kohortene er dog små, og Endringene er relativt små, så jeg vil ikke trekke noen konklusjoner om det finnes effekter utover de som er nevnt.

Høyeste fullførte utdanning: Respondenter innenfor de ulike utdanningskategoriene, viser ingen signifikante endringer ved å tro på en høyere makt ved de ulike undersøkelsene. I 2008 var det lavest prosentandel troende med grunnskolen som høyeste fullførte utdanning, mens de med allmennfag som høyeste fullførte utdanning, trodde mest.

Bosted: Bostedskategoriene viser heller ingen store endringer. Det er heller ikke særlig forskjell mellom respondentene i de ulike bostedskategoriene. Den laveste prosentandelen troende respondenter kom fra forstad, eller utkanten av en stor by, mens den høyeste kom fra mindre by. Forskjellene var dog svært små, og ikke signifikante.

Bruttoinntekt: Heller ikke inntektskategoriene viser signifikante endringer. Det er noe lavere prosentandel troende for de i den høyeste inntektskategorien, enn den laveste, men forskjellen er liten.

Ikke-troende

Kjønn: Det er en klar økning kvinner og menn som sier de ikke tror på Gud. Økningen er signifikant fra 1991 til 2008. Prosentandelen menn som sier de er ikke-troende, er statistisk signifikant høyere enn kvinner, og dette gjelder ved alle undersøkelsene. Det er altså flere menn som er ikke-troende enn kvinner, men begge kjønnene viser en markant økning i andelen som er ikke-troende.

Aldersgrupper: Samtlige alderkategorier viste statistisk signifikante økninger i ikke å tro på Gud fra 1991 til 2008. Dette kan tyde på en periodeeffekt, siden økningen gjelder på tvers av alder. I 2008 var det klart høyest prosentandel blant de yngste respondenter som sa de var ikke-troende. På samme tidspunkt hadde den eldste alderskategorien lavest prosentandel ikke-troende. Det kan se ut som det både er en alderseffekt og en periodeeffekt.

Tabell 6.2.4 Kohortmatrise, ikke-troende

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ (4,20 %) 12	67år+ (8,40 %) 15	77år+ - -	(+ 4,2 %)
1931-1945	46-60år (6,70 %) 19	53-66år (3,70 %) 9	63-76år (8,50 %) 17	+ 1,8 %
1946-1961	30-45år 11,40 % 47	37-52år 13,10 % 65	47-62år 17,80 % 58	+ 6,4 %
1962-1973	18-34år 13,20 % 57	25-36år 12,90 % 50	35-46år 18,20 % 52	+ 5,0 %

I de to eldste alderskohortene, er det svært liten andel som sier de er ikke-troende. Dette gjør generalisering vanskelig, men det kan også indikere at de eldste kohortene i mindre grad er ikke-troende. De to yngste kohortene viser en økning, og har en klart høyere andel som er ikke-troende enn de eldre. Dette gir også støtte for en generasjonseffekt, hvor de yngre generasjonene viser større grad av ikke-tro.

Høyeste fullførte utdanning: Respondenter fra samtlige utdannelseskategorier viser en økning i ikke-tro. Økningen er statistisk signifikant for alle utdannelseskategoriene, med unntak av grunnskolen som høyeste fullførte utdanning. I 2008 var andelen ikke-troende lavest blant de

med lavest utdanning. Prosentandelen respondenter med universitet eller høyskole som høyeste fullførte utdanning, hadde klart høyest prosentandel ikke-troende.

Bosted: Respondenter fra samtlige bostedskategorier viser en økende tendens til å være ikke-troende fra 1998 til 2008. Denne tendensen er størst hos dem fra stor by, og er statistisk signifikant. I 2008 var det størst prosentandel som sa de var ikke-troende fra stor by. Den laveste andelen kom fra mer rurale strøk som tettsted og spredtbygd strøk.

Bruttoinntekt: Respondenter i alle inntektskategoriene viser en gjennomgående økende tendens til å svare at de ikke tror på Gud. Økningene er statistisk signifikante. Den høyeste prosentandelen ikke-troende var respondenter med høy inntekt, mens de med lavest inntekt, hadde minst andel ikke-troende.

6.3 Liv etter døden

Tabell 6.3.1 Tro på liv etter døden i prosent, avrundet. Andel i gravert område

	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>			
Menn	42	35*	32
	296	240	156
Kvinner	58	52*	50
	399	426	279
<i>Aldersgrupper</i>			
18-29år	52	51	42*
	224	200	78
30-45år	47	41	49
	190	206	159
46-60år	48	39*	35.6
	134	137	110
61+	53	48	38*
	147	123	88
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>			
Grunnskole	50	49	50
	205	164	73
VGS Yrkesfag	48	41*	37
	184	173	79
VGS Allmennfag	56	46*	44
	135	105	95
Universitet/Høgskole	44	43	38
	149	213	181
<i>Bosted</i>			
Stor by	-	46	37*
	-	162	99
Forstad/utkant av stor by	-	40	41
	-	84	65
Mindre by	-	46	50
	-	141	106
Tettsted	-	44	44
	-	148	93
Spredtbygd strøk	-	44	41
	-	130	70
<i>Bruttoinntekt:</i>			
Laveste 33 %	59	51*	47
	300	221	145
Midtre 33%	46	45	43
	232	207	132
Høyeste 33%	41	34*	32
	127	155	109
<i>N=</i>	1400(1447)	1502(1532)	1055(1072)

*Prosentandelen er signifikant endret fra forutgående undersøkelse.

Fet skrift: prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen.

Kjønn: Både menn og kvinner viser en tilbakegang i å tro på liv etter døden fra 1991 til 2008. Endringen er signifikant. Kvinner har en høyere prosentandel troende enn menn ved alle tidspunktene. Kvinner tror i større grad på liv etter døden enn menn, men begge kjønnene har et nedgang i tro.

Alder: Med unntak av aldersgruppen 30-45år, viser de øvrige en nedgang i å tro, fra 1991 til 2008. Aldersgruppen 30-45 har en nedgang fra 1991 til 1998, men en økning fra 1998 til 2008. Endringene er dog ikke signifikante. I 2008 var prosentandelen troende i gruppen 30-45 år størst, mens respondenter i aldersgruppen 46-60 år var minst. Nedgangen i de fleste aldersgruppene kan indikere en periodeeffekt. Det er ikke indikasjoner på en alderseffekt, siden forskjellene mellom alderskategoriene ikke er entydige.

Tabell 6.3.2 Kohortmatrise, tror på liv etter døden.

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 52,50 % 147	67år+ 47,70 % 83	77år+ (50 %) 11	(- 2,5 %)
1931-1945	46-60år 48 % 134	53-66år 41,10 % 99	63-76år 34,10 % 58	- 13,9 %
1946-1961	30-45år 46,60 % 190	37-52år 38,90 % 192	47-62år 38,0% 123	- 8,6 %
1962-1973	18-34år 51,70 % 224	25-36år 48,10 % 186	35-46år 44,40 % 128	- 7,3 %

Kohortmatrisen viser at det er endringer innad i de ulike kohortene, og at forskjellen er minkende. Dette tyder på at det ikke finnes en tydelig generasjons-, eller kohorteffekt. Det er dog noen flere i de yngre kohortene som er troende.

Utdannelse: Alle utdannelsesnivåene viser en nedgang i prosentandelen som tror på et liv etter døden, men nedgangen er kun signifikant for dem med videregående som høyeste fullførte utdanning. I 1991 var utdannelseskategorien med høyest andel troende allmennfag, mens i 2008 var det grunnskolen. Det er ikke en tydelig tendens annet enn nedadgående tendens.

Bosted: Respondenter fra de fleste bostedskategoriene er relativt stabil andel når det kommer til tro på et liv etter døden. Unntaket er dem fra stor by, her er det en signifikant nedgang fra 1991 til 2008. Forskjellen mellom kategoriene er heller ikke særlig stor. De fra stor by tror minst, mindre by har størst prosentandel troende.

Inntekt: Prosentandelen troende daler i alle inntektskategoriene fra 1991 enn 2008. Endringene er kun signifikant blant den laveste og høyeste kategorien. Det er færrest andel troende blant dem med høy inntekt og høyest blant dem med lav.

6.4 Tro på himmelen

Tabell 6.4.1 Tro på himmelen. Prosent ut fra bakgrunnsvariabler. Prosent avrundet. Antall skravert

	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>			
Menn	32	27*	26
	217	176	125
Kvinner	46	41	39
	299	308	216
<i>Aldersgrupper</i>			
18-29år	31	33	27
	130	126	50
30-45år	38	31*	36
	148	148	116
46-60år	43	36	31
	114	120	92
61+	50	42	37
	124	90	83
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>			
Grunnskole	46	42	44
	170	121	60
VGS Yrkesfag	38	35	34
	138	140	70
VGS Almenfag	34	34	28
	80	76	59
Universitet/Høgskole	34	30	31
	114	141	144
<i>Bosted</i>			
Stor by	-	29	30
	-	97	78
Forstad/utkant av stor by	-	34	29
	-	68	46
Mindre by	-	36	37
	-	102	85
Tettsted	-	36	34
	-	111	71
Spredtbygd strøk	-	38	37
	-	104	60
<i>Bruttopinntekt:</i>			
Laveste 33 %	48	42	37
	227	165	113
Midtre 33%	34	34	34
	164	151	103
Høyeste 33%	31	24*	25
	93	109	85
<i>N=</i>	1325(1447)	1409(1532)	1033(1072)

*Prosentandelen er signifikant endret fra forutgående undersøkelse.

Fet skrift: prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen.

Kjønn: Både kvinner og menn viser en nedadgående trend i å tro på himmelen gjennom undersøkelsene. Disse er signifikante fra 1991 til 2008. Det er en større andel kvinner som tror på himmelen enn menn, men begge kjønn viser en nedadgående andel troende.

Alder: Alle kategoriene viser en tilbakegang i andel troende fra 1991 til 2008, men det er bare blant de to eldste alderskategoriene at tilbakegangen er signifikant. I 1991 kan det se ut som andelen troende er større for hver alderskategori, mens i 2008, er det ikke dette like tydelig. Her er andelen størst blant de eldste og de i kategorien 30-45år. Det virker som alderseffekten er dalende. Det kan derimot være støtte for at det finnes en periodeeffekt, siden de fleste aldersgrupper viser en nedadgående trend.

Tabell 6.4.2 Kohortmatrise, tro på himmelen.

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 50.2% 124	67år+ 39,90 % 57	77år+ (47,70 %) 9	(- 2,5 %)
1931-1945	46-60år 43.2% 114	53-66år 40,50 % 89	63-76år 33,30 % 54	- 9,9 %
1946-1961	30-45år 38.1% 148	37-52år 32,00 % 149	47-62år 33,40 % 106	- 4,7 %
1962-1973	18-34år 30.5% 130	25-36år 31,00 % 116	35-46år 31,50 % 90	+ 1,0 %

Kohortmatrisen viser at det er endringer innad i kohortene. Den eldste kohorten er så liten i 2008, at det er vanskelig å si noe substansielt om den, men prosentandelen endrer seg ikke nevneverdig. Den yngste kohorten viser heller ikke stor endring. Nedgangen virker tydeligst blant dem født mellom 1931-1945, og 1946-1961. Dermed kan det virke som at det skjer et generasjonsskifte i andel troende. De yngre opprettholder sin tro, mens de eldre i større grad går bort fra sin.

Utdannelse: Det er ikke skjedd store endringer i troen på himmelen. Det er et fall i prosentandelen som tror på himmelen på alle utdannelsesnivåene, men disse er små og ikke signifikante. Prosentandelen troende er høyest blant dem med grunnskole, og noe lavere for allmennfag og universitet eller høyskole.

Bosted: Heller ikke ved bostedskategoriene er det skjedd store, eller signifikante, endringer i andel troende. I 2008 var det lavest prosentandel troende blant respondentene fra forstad eller stor by, kontra de mer rurale, men forskjellene er marginale og ikke signifikante.

Inntekt: Både dem med lavest og høyest inntekt viser en nedgang i andel troende, men nedgangen er kun signifikant blant dem med lavest inntekt. Dette til tross, det er høyere prosentandel troende blant dem med lav inntekt, enn respondenter med middels eller høy.

6.5 Tro på helvete

Tabell 6.5.1 Tro på helvete. Prosent ut fra bakgrunnsvariabler. Antall skravert, prosent avrundet

	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>			
Menn	18	15	12
	123	95	58
Kvinner	20	18	17
	127	132	91
<i>Aldersgrupper</i>			
18-29år	16	18	12
	68	69	22
30-45år	19	16	20
	73	73	64
46-60år	21	14*	11
	55	46	32
61+	23	18	14
	54	39	31
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>			
Grunnskole	20	19	19
	73	53	25
VGS Yrkesfag	19	15	12
	69	60	25
VGS Almenfag	14	18	12
	32	41	25
Universitet/Høgskole	20	14*	15
	68	68	68
<i>Bosted</i>			
Stor by	-	15	15
	-	51	39
Forstad/utkant av stor by	-	16	12
	-	32	19
Mindre by	-	14	16
	-	39	37
Tettsted	-	18	14
	-	54	29
Spredtbygd strøk	-	19	15
	-	51	24
<i>Bruttopinntekt:</i>			
Laveste 33 %	24	19	16
	112	74	49
Midtre 33%	16	17	13
	74	74	40
Høyeste 33%	16	11	12
	47	49	41
<i>N=</i>	1316(1447)	1394(1532)	1026(1072)

*Prosentandelen er signifikant endret fra forutgående undersøkelse.

Fet skrift: prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen.

Kjønn: Begge kjønn viser en nedgang i andel troende fra 1991 til 2008, men denne er kun signifikant for menn. Det er noe større andel kvinner som tror på helvete, enn det er menn.

Alder: Totalt sett er det ingen entydig trend i alderskategoriene. Det er en signifikant nedgang i andelen troende i alderskategorien 46-60 år og for de over 61 år. I gruppen 18-29 år, var det først en økning i andel troende fra 1991 til 1998, så en nedgang fra 1998 til 2008, dog ingen av dem signifikante. Andelen troende i kategorien 30-45 år, dalte fra 1991 til 1998, mens den økte igjen fra 1998 til 2008 – dog ingen signifikante endringer. Fra 1991 til 2008 var det relativt stabilt.

Tabell 6.5.2 Kohortmatrise, tro på helvete.

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+	67år+	77år+	(- 2,5 %)
	22,60 %	21,10 %	(11,80 %)	
	54	30	2	
1931-1945	46-60år	53-66år	63-76år	- 9,9 %
	20,90 %	13,80 %	13,20 %	
	55	30	21	
1946-1961	30-45år	37-52år	47-62år	- 4,7 %
	18,90 %	14,30 %	11,70 %	
	73	66	43	
1962-1973	18-34år	25-36år	35-46år	+ 1,0 %
	15,90 %	16,70 %	17,10 %	
	68	62	49	

Kohortmatrisen viser at det er skjedd noen endringer i tro på helvete innad i alderskohortene. Den eldste er det såpass få i cellene, at det ikke gir mening å kommentere dem inngående. Den yngste viser en liten økning i andel troende, mens de to øvrige har en tilbakegang. Nedgangen i troen på helvete kan tillegges en periodeeffekt, men det er ikke en tydelig alders, eller generasjonseffekt.

Utdannelse: Fra 1991 til 2008 er det signifikant nedgang i andelen som tror på helvete blant de som har yrkesfag og universitet eller høyskole som høyeste fullførte utdanning. De med grunnskole eller allmennfag viser en knapp tilbakegang av troende, og er ikke signifikant. I 2008 var det størst andel av troende blant dem med grunnskole som høyeste utdanning.

Bosted: Det er ikke skjedd store endringer innad i bostedskategoriene. Kategorien forstad, har minst andel troende, mens mindre by har flest. Imidlertid er forskjellene er marginale, og ikke signifikante.

6.6 Tro på mirakler

Tabell 6.6.1 Tro på religiøse mirakler og undere i prosent. Antall skravert, prosent avrundet

	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>			
Menn	31	28	27
	209	182	126
Kvinner	39	36	39
	252	270	213
<i>Aldersgrupper</i>			
18-29år	31	35	25*
	132	132	47
30-45år	33	28	37
	127	134	119
46-60år	38	30*	31
	100	98	92
61+	42	41	38
	102	88	81
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>			
Grunnskole	36	36	40
	132	106	53
VGS Yrkesfag	34	27*	30
	124	108	61
VGS Allmennfag	32	33	33
	75	74	69
Universitet/Høgskole	35	33	32
	118	156	150
<i>Bosted</i>			
Stor by	-	34	29
	-	114	75
Forstad/utkant av stor by	-	34	31
	-	66	49
Mindre by	-	32	38
	-	91	86
Tettsted	-	31	33
	-	96	69
Spredtbygd strøk	-	31	36
	-	84	58
<i>Bruttopinntekt:</i>			
Laveste 33 %	38	37	36
	179	145	109
Midtre 33%	33	33	32
	159	144	96
Høyeste 33%	30	25	29
	91	113	98
N=	1325(1447)	1402(1532)	1023(1072)

*Prosentandelen er signifikant endret fra forutgående undersøkelse.

Fet skrift: prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen.

Kjønn: Det er noe lavere andel menn som svarer at de tror på mirakler i 2008, enn i 1991, men dette er ikke signifikant. Hos kvinnene har det ikke skjedd endringer i andelen troende. Det er en høyere andel kvinner som tror på mirakler, enn det er menn.

Alder: Andelen troende i alderen 18-29 år økte fra 1991 til 1998, men forskjellen er ikke signifikant. Deretter dalte andelen fra 1998 til 2008, og dette er signifikant. Andelen troende i alderen 30-45 år dalte litt fra 1991 til 1998, for så å øke fra 1998 til 2008. Forskjellene er ikke signifikante. Troende i alderen 46-60 år, dalte fra 1991 til 1998. Dette er signifikant. Man ser en svak nedgang i andel troende for de over 60 år. I 1991 ser det ut som det kan være en svak alderseffekt, men denne er ikke tydelig i 2008.

Tabell 6.6.2. Kohortmatrise, tro på religiøse mirakler undere

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+	67år+	77år+	(- 3,2 %)
	42.1%	40,70 %	(38,90 %)	
	102	59	7	
1931-1945	46-60år	53-66år	63-76år	- 1,4 %
	37.7%	35,80 %	36,30 %	
	100	78	57	
1946-1961	30-45år	37-52år	47-62år	- 0,1 %
	32.6%	28 %	32,50 %	
	127	130	102	
1962-1973	18-34år	25-36år	35-46år	+ 3,6 %
	30.8%	30,20 %	34,40 %	
	132	112	98	

Kohortmatrisen viser relativt små endringer innen kohortene. Det er heller ikke de store endringene mellom dem. Det man kan merke seg er, at den eldste kohorten har en knapp tilbakegang, som er på størrelse med den yngste kohortens sin fremgang. Den yngste viser en knapp økning, mens de født mellom 1946 og 1961, viser en jevn tendens. Forskjellen mellom kohortene ser ut til å minke.

Utdannelse: De med grunnskole som høyeste utdanning viser en svak økning i andel troende. Andelen med yrkesskole har en nedadgående trend, mens andelen troende med allmennfag er

relativt stabil. Av de med høyeste utdanning, er det en svak nedgang fra 1991 til 2008, men denne er ikke signifikant. Andelen troende er størst blant dem med grunnskole som høyeste fullførte utdanning. Forskjellen mellom de øvrige utdanningskategoriene er marginal.

Bosted: Ingen av endringene i andelen troende innenfor bostedskategoriene, er signifikante, men det er færrest troende fra stor by.

Inntekt: Heller ikke i inntektskategoriene er det skjedd signifikante endringer for andel troende. Det er dog færre troende med høy inntekt, enn med lav inntekt.

6.7 Religiøs/ikke-religiøs

Tabell 6.7.1 Egenrapportert religiøsitet. Prosent ut fra bakgrunnsvariabler

	Religiøs			Ikke-religiøs		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>						
Menn	29	32	29	24	26	34*
	209	225	144	172	179	169
Kvinner	41	43	41	14	15	22*
	284	356	231	95	121	125
<i>Aldersgrupper</i>						
18-29år	23	33*	22*	29	25	46*
	99	132	41	124	99	86
30-45år	33	34	35	21	23	31*
	134	172	113	86	117	101
46-60år	43	42	35*	11	16	23*
	122	152	108	31	56	71
61+	49	48	49	9	11	15%
	138	125	113	26	28	36
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>						
Grunnskole	37	39	37	14	16	16
	149	132	55	56	55	24
VGS Yrkesfag	31	39*	34	19	19	22
	118	169	71	72	81	47
VGS Allmennfag	32	36	34	22	20	32*
	77	84	73	53	46	68
Universitet/Høgskole	37	37	36	25	23	33*
	126	184	172	83	114	155
<i>Bosted</i>						
Stor by	-	39	34	-	24	37
	-	85	98	-	138	89
Forstad/utkant av stor by	-	40	35	-	22	26
	-	46	41	-	86	55
Mindre by	-	36	39	-	19	29
	-	60	62	-	111	93
Tettsted	-	39	35	-	19	24
	-	63	52	-	130	75
Spredtbygd strøk	-	37	35	-	14	23*
	-	44	40	-	114	60
<i>Bruttoinntekt:</i>						
Laveste 33 %	40	40	39	18	16	22*
	203	174	121	91	71	69
Midtre 33%	34	38	34	18	19	26*
	173	175	106	93	90	80
Høyeste 33%	28	34	31	23	27	37*
	90	157	106	73	127	126

* Prosentandelen er signifikant endret fra forutgående undersøkelse. **Fet skrift:** prosentandel troende er signifikant endret fra 1991-undersøkelsen

Religiøse

Kjønn: Andelen kvinner og menn har ikke endret seg særlig ved undersøkelsene. Andelen kvinner som anser seg religiøse, er høyere enn menn. Forskjellen er signifikant.

Alder: Andelen som anser seg som religiøse, er relativt stabile innenfor alderskategoriene, med unntak av de mellom 46-60 år. Her er den en signifikant nedgang fra 1991 til 2008. Det kan virke som det er en svak alderseffekt, fordi andelen religiøse er størst blant de eldste, og minst blant de yngste. Det er ikke belegg for å hevde at det er en periodeeffekt, med tanke på den stabile andelen innenfor kategoriene.

Tabell 6.7.2 Kohortmatrise, religiøse.

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 49,10 % 138	67år+ 47,20 % 83	77år+ (43,50 %) 10	- 5,6 %
1931-1945	46-60år 43,40 % 122	53-66år 46,50 % 114	63-76år 47,10 % 81	+ 3,7 %
1946-1961	30-45år 32,70 % 134	37-52år 38,80 % 195	47-62år 37,60 % 123	+ 4,9 %
1962-1973	18-34år 22,90 % 99	25-36år 29,30 % 114	35-46år 32,60 % 94	+ 9,7 %

Ser man på kohorttabellen er det visse endringer som er interessante. Den eldste kohorten har såpass få observasjoner i 2008, at jeg ikke kommenterer denne. De to mellomste alderskohortene viser en svak økning i andel religiøse. Imidlertid viser den yngste kohorten en større økning.

Utdannelse: Heller ikke i utdannelseskategoriene er det signifikante endringer når det gjelder andelen religiøse. Andelen religiøse med grunnskole er stabil. De med yrkesfag øker fra 1991 til 1998, og hvilket er signifikant. Fra 1998 til 2008 faller denne andelen, men dette ikke signifikant. Andelen religiøse med allmennfag øker fra 1991 til 1998, men daler fra 1998 til 2008. Ingen av forskjellene er signifikante. Andelen som anser seg religiøse med universitet

eller høyskole som høyeste fullførte utdanning, er relativt stabil. I 2008 var forskjellen mellom de ulike utdannelsesnivåene nærmest marginal, og ikke signifikant.

Bosted: Det er ingen signifikante endringer i andelen religiøse innenfor de ulike bostedskategoriene. Det er heller ikke store endringer mellom dem, men kategorien med flest andel religiøse, er dem fra mindre by.

Inntekt: Innad i inntektskategoriene er andelen som anser seg som religiøse relativt stabil. I 2008 var andelen troende i kategorien med lav inntekt høyere enn i høyinntekts-kategorien.

Ikke-religiøse:

Kjønn: Både kvinner og menn har en økning ikke religiøse fra første til siste undersøkelse. Det er signifikant flere menn som mener de er ikke-religiøse enn kvinner.

Alder: Samtlige alderskategorier har en økning andel ikke-religiøse fra 1991 til 2008. Alle er signifikante. Her virker det som det finnes en alderseffekt, hvor yngre mennesker har en høyere andel ikke-religiøse enn eldre. Altså både en periodeeffekt og en alderseffekt.

Tabell 6.7.3 Kohortmatrise, ikke-religiøse

Fødselsår	1991	1998	2008	kohortendring
1912-1930	61år+ 24.6% 83	67år+ (10,20 %) 18	77år+ (4,30 %) 1	(- 20,3 %)
1931-1945	46-60år 21,90 % 53	53-66år 11,80 % 29	63-76år 17,40 % 30	- 4,5 %
1946-1961	30-45år 18,80 % 72	37-52år 20,30 % 102	47-62år 20,80 % 68	+2,0 %
1962-1973	18-34år 14 % 56	25-36år 24,70 % 96	35-46år 31,90 % 92	+ 17,9 %

Den eldste kohorten viser en tilbakegang av ikke-religiøse, men antallet er så lavt at det blir vanskelig å hevde noe generelt. De som er født mellom 1931 og 1945 viser en liten tilbakegang i andelen ikke-religiøse. De som er født mellom 1946 til 1961 viser ikke en særlig endring, mens den yngste kohorten har en klar økning ikke-religiøse. De yngre kohortene viser en høyere andel ikke-religiøse enn de øvrige.

Utdannelse: Det virker som en tendens at jo høyere utdanning, desto høyere andel respondenter som anser seg som ikke-religiøse. Fra 1991 til 2008 er det en klar økning i andelen med allmennfag og universitet eller høyskoleutdanning, som mener de er ikke-religiøse. I 2008 var det lavest andel ikke-religiøse blant dem med grunnskole som høyeste utdanning, og høyest med allmennfag eller universitet eller høyskole.

Bosted: Stort sett er det en økning i andelen personer som anser seg som ikke-religiøse ved alle bostedskategoriene. Men det er kun andelen som bor i stor by og spredtbygd strøk som øker signifikant. Andelen ikke-religiøse er større blant dem som bor i stor by enn de øvrige bostedskategoriene.

Inntekt: Det er en økning i andelen respondenter som anser seg som ikke-religiøse i alle inntektskategoriene. Det er en høyere andel som anser seg ikke-religiøse blant dem med høyere inntekt, og lavest blant dem med lav inntekt.

6.8 Bakgrunnsvariablene oppsummert

Den første åpenbare forskjellen i utviklingen av tro, omhandler kjønn. Det er gjennomgående at kvinner i større grad er troende enn menn. Samtidig er det en høyere andel menn som sier de ikke tror på Gud, eller som anser seg som ikke-religiøse. Men det må samtidig skytes inn at både kvinner og menn viser en tilnærmet lik nedgang i andelen som sier de tror eller som ikke tror, eller er ikke-religiøse.

Aldersvariabelen slår ut ved samtlige trosforestillinger, men på ulikt vis. Dette er interessant i seg selv. De yngre viser markante endringer ved ikke-troende, eller ikke-religiøse, og tro på et liv etter døden. En effekt som kan observeres flere ganger, er en såkalt tidsånds-effekt: altså at nedgangen i tro, og økning i andelen ikke-troende kan skyldes noe i tiden vi lever i. Dette 'noe', gjør at andelen troende faller på tvers av alderskategoriene. Jeg finner også at noen variabler har en såkalt alderseffekt: at desto eldre man er, jo mer tror man. Effekten virker derimot sterkere i 1991 enn 2008, som både styrker tidsåndeffekten, men også at eldre generasjoner har en høyere grad av tro enn de yngre.

Utdanning virker å spille inn på noen områder. Andelen troende virker generelt høyere hos de med grunnskole som høyeste fullførte utdanning. Det kunne vært interessant å se hva slags type utdanning det er snakk om, eller lengden på den høyere utdannelsen.

Bosted ser ut til å spille inn ved at det er lavere andel troende hos de i stor by enn ellers, men kan ikke sies å gi store utslag.

Jeg finner også at personer med høyere inntekt har en gjennomgående lavere andel troende, enn personer med lav inntekt.

6.9 Hva kan forklares ut fra bakgrunnsvariablene?

Dette kapitlet har vist hvordan religiøs tro har fordelt seg på sosiale bakgrunnsvariabler, og hvordan utviklingen har vært innenfor disse, i perioden 1991 til 2008. Ut i fra de overordnede funnene, ønsker jeg å presentere noen potensielle forklaringer på tendensen i tro. Jeg vil ikke kunne utdype alle detaljer, men gi noen forklaringsmuligheter. Disse er overordnet, men kan bidra til å forstå utviklingen.

Kjønn, tro og praksis

Kvinner tror mer enn menn. Selv om både kvinner og menn viser nedgang i tro, er kvinner overrepresentert ved nesten samtlige trosforestillinger. Avhengig av ståsted kan man si, at trosnivået trekkes enten ned av menn, eller opp av kvinner. Forholdet mellom kjønn, kjønnsroller og religion, er diskutert fra ulike hold. Strukturelle forhold som kjønns sosialisering trekkes ofte frem når man skal forklare noen av forskjellene (Furseth and Repstad 2003: 222, Sky 2007: 20-22).

Et tradisjonelt kjønnsrollemønster kan forklare noe av det høye nivået, også når det gjelder markeringer av ulike begivenheter i Den norske kirke. Siden kvinner i større grad er troende enn menn, er det tenkelig at de har en større preferanse når det kommer til å markere livets overgangsriter (i betydning bryllup, dåp, gravferd) i en religiøs og tradisjonell setting.

En forklaring som blir gitt på religiøs nedgang i Storbritannia, er arbeidsmarkedet. Siden kvinner i større grad har kommet seg inn på arbeidsmarkedet, blir den tradisjonelle rollen hvor kvinnen hold barn og mann interessert i religion svekket. Dermed kan dette føre til en nedgang i religiøsitet (Zuckerman 2009: 61). Dette kan også være tilfellet i Norge, hvor det er flere kvinner som tar høyere utdannelse, og i økende grad kommer seg inn på arbeidsmarkedet. Man ser også at kvinner har en nedgang i andel troende fra 1991 til 2008.

På den annen side kan man også rette fokuset mot menns religiøsitet, eller manglende av sådan. Det kan også være interessant å undersøke hvorfor det er så lav grad av tro blant menn, men det faller utenfor rammene for denne oppgaven.

Alder

Jeg finner noen generasjonsforskjeller, samt alderseffekter, men effekter av alder ser ut til å dale. Dette er i overensstemmelse med andre undersøkelser om religion i Norge. Ola Listhaug fant at sammenhengen mellom alder og religiøsitet var mindre i 1996 enn i 1982 (Listhaug 1998). Noen av trosvariablene viste også en motsatt alderseffekt, og dette kan føre til endringer der ikke-religiøsitet, og mindre tradisjonelle trosforestillinger kan vokse frem. Repstad (2000) trekker frem at kombinasjoner mellom generasjonseffekter og livssykluser kan være medvirkende til å forklare religiøsitet i vår samtid (Repstad 2000: 54); men jeg vil legge til at det er noe i tidsånden som også er gjeldende.

Utdannelse

Utdannelse kan også gi en forklaring på at færre tror på Gud, samt den lavere oppslutningen på trosforestillinger. Prosentandelen personer som tar høyere utdanning, har økt kraftig de senere år. Ser man på trosforestillingene, har respondenter med universits- eller høyskole-utdanning stort sett lavere andel troende, enn respondenter med grunnskole som høyeste fullførte utdanning. Men, personer med høy utdanning viser stadig oppslutning rundt trosforestillingene. Det kan tenkes at dette ville vært annerledes hvis man så på type utdanning, men dette vites ikke. Man kan ikke si at utdanning uten videre kan vil føre til lavere andel troende.

Bosted

Urbanisering gir få holdepunkter til å trekke en endelig konklusjon. De forskjeller som ble observer, kan sies å være lave. Når det stort sett er færrest andel troende i "stor by", kan dette ha sammenheng med jobbmarkedet, samt utdanningsmuligheter.

Inntekt

Personer mer lav inntekt tror mer enn personer med høy inntekt. Dette kan skyldes at andelen kvinner i deltidsstillinger, samt innen offentlige yrkessektorer er høyere enn menn. Det er generelt flere kvinner i lavlønnstyrker enn menn.

Strukturell modernisering

Det man må tenke på er, at i tidsrommet 1991 til 2008, har det foregått strukturelle endringer i samfunnet, som ikke fanges opp i dette materialet. Det er skjedd en økt sentralisering, flere tar høyere utdanning, særlig kvinnene, og alderssammensetningen er noe endret (SSB 2010). Yrkessektoren har også endret seg, hvor primær- og sekundærnæringen har gått tilbake. Tertiærnæringen er den sektoren som har vist størst vekst de siste tiår (Botvar 2009: 61ff). I tillegg kan det ha skjedd endringer som virker innad i variabelverdiene. For eksempel, har det også skjedd endringer i kvinnerollen, og mannenrollen den senere tid. Dette vil kunne ha medvirkende effekter på de observasjonene som er gjort.

Hit, men ikke lengre

De funnene som her har blitt presentert, kan forklare noen av tendensene ved tro i Norge. Man kan si at de sosiale bakgrunnsvariablene tilbyr noen forklaringer, men de kan ikke forklare alt. Ved å ta i bruk andre statistiske teknikker enn de jeg har anvendt her, kan man muligens gi et mer nyansert bilde på norsk religiøsitet. Jeg kan ikke si noe om direkte, eller indirekte, effekter av bakgrunnsvariablene på trosforestillinger. Det som likevel kan trekkes frem er, at det virker som om det er 'noe mer' enn de sosiale sammensetningene som utgjør den fallende tendensen. Et gjennomgående mønster er, at tro fordeler seg ulikt på de sosiale kategoriene, men samtidig skjer nedgangen av tro innenfor flere variabelverdier. Dermed kan man se etter andre forklaringer enn de som fanges opp i dette kapitlet. I det neste kapitlet vil jeg derfor gå nærmere inn på kjernen i sekulariseringstematikken: religion og vitenskap.

7 Religion og vitenskap

I dette kapitlet ønsker jeg å ta for meg kjerneområdet til Webers avfortryllingstese; religion og vitenskap. Sekulariseringstematikken, der tro og ikke-tro møtes, blir ofte forklart ved at religion og vitenskap er to antagonistiserende virkelighetsoppfattninger. Vitenskapens og rasjonaliseringens fremvekst, vil fortrenge tro og følelser til fordel for ”fornuften”. ”Både vitenskap og religion i sine bestemte utgaver, er redusert til lokale sannhetsgeneratorer i den ettermoderne tid” (Eriksen 2002: 16).

Markeringen av Darwinåret 2009, viser hvordan Charles Darwins utviklingslære har fått en betydningsfull plass i moderne vitenskap. Samtidig understreker det at vitenskap har fått en grunnleggende posisjon i samfunnet. Enkelte akademikere går til ”intellektuelt angrep” mot religion: ”You and I, of course, are much too intelligent and well educated to need religion” (Dawkins 2008a: 20). Det finnes nærmest et vitenskapelig paradigme, der naturvitenskapens ’sannheter’ sjeldent bestrides.

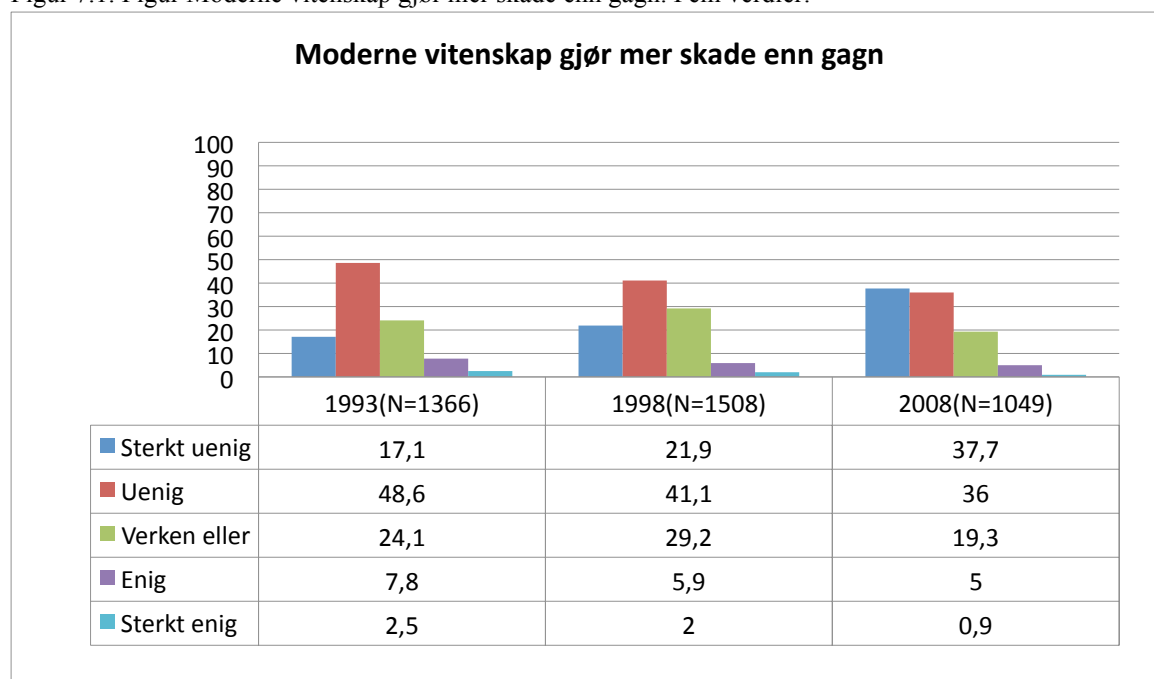
Derfor ser jeg nærmere på den tematikken i dette kapitlet, siden vitenskapens fremvekst kan være med på å forklare fallet i gudstro.

Først viser jeg utviklingen av tendenser, i et generelt holdningsspørsmål til vitenskap, og deretter variabler som går i kjernen av tematikken, tro versus vitenskap og evolusjon. Til dette benytter jeg tabellanalyser, hvor variablene prosentueres ut deres gudstro, for å se om prosentandelen troende er mer skeptiske til vitenskap, enn ikke-troende. Til slutt foretar jeg en oppsummering og drøfter hvordan dette kan belyse temaet i oppgaven.

7.1 Syn på moderne vitenskap

Den første variabelen kan anses som et generelt holdningsspørsmål om vitenskap. Den tar utgangspunkt i følgende utsagn: ”*Alt i alt er moderne vitenskap til mer skade enn gagn*”, hvor verdiene er ”Sterkt enig”, ”Enig”, ”Verken eller”, ”Uenig”, ”Sterkt Uenig” og ”Vet ikke”. Variabelen er brukt i ISSP-undersøkelsene om religion fra 1998 og 2008, og undersøkelsene om natur og miljø fra 1993 og 2000. I presentasjonene er verdiene ’Vet ikke’ og ’Verken eller’ slått sammen, og ”system missing” utelatt.

Figur 7.1. Figur Moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn. Fem verdier:

Det figuren tydelig viser, er en klar økning i personer som er ”sterkt uenige” i utsagnet, ’moderne vitenskap fører til mer skade enn gagn’; fra 1993 til 2008 – en økning på 20,6 prosentpoeng. Denne er statistisk signifikant. Fra 1993 til 2008 skjer det en nedgang for de som er ”uenige” i utsagnet, som også er signifikant. Endringen blant de som er ”enige” i utsagnet, er signifikant forskjellig i 1993 og 2008, hvor det er signifikant færre som er ”enige” ved den siste undersøkelsen. Det er også en nedgang for respondenter som sier de er ”sterkt enige” i utsagnet, men prosentandelene er lave ved alle undersøkelsene. Blant dem, som ikke vet eller ikke har tatt stilling, er det en økning fra 1993 til 1998; men en klar nedgang fra 1998 til 2008.

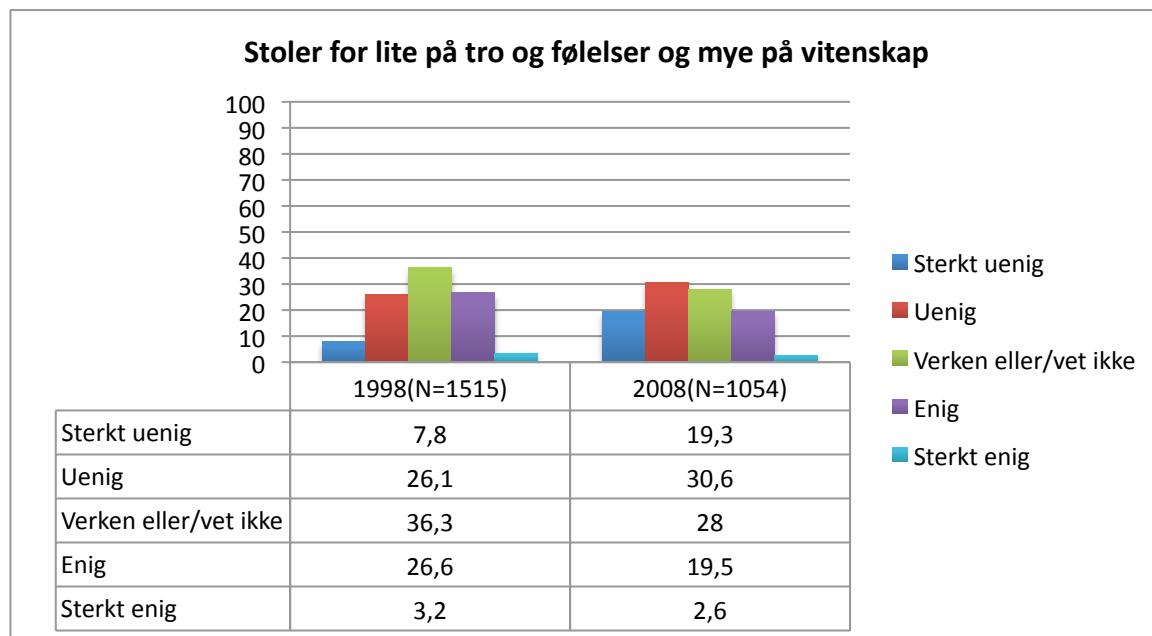
Ved alle undersøkelsene, er det en klar overvekt av personer som sier seg uenige i utsagnet om at ”moderne vitenskap er til mer skade enn gagn”. Tendensen som vises her, blir bekreftet i andre undersøkelser om holdninger til vitenskap. Det er generelt en økende tiltro til vitenskap i Europa, da særlig blant unge mennesker (Sjøberg and Schreiner 2006). ”Nordmenn har sterk tro på at vitenskapen skal løse mange problemer vi står overfor, og ser flere positive enn negative sider ved vitenskap” (Svein Sjøberg sitert i Bjørnæs 2006).

7.2 Vitenskap, tro og følelser:

Den neste variabelen setter tro og følelser opp mot vitenskap. Variabelen var kun med i 1998 og 2008-undersøkelsene, men er interessant siden den går til kjernen av tematikken: tro versus vitenskap.

Respondentene ble bedt om å ta stilling til følgende spørsmål: ”Vi stoler for lite på tro og følelser og for mye på vitenskap”. Verdiene er ”Sterkt enig”, ”Enig”, ”Verken eller”, ”Uenig”, ”Sterkt Uenig” og ”Vet ikke”. I presentasjonen er verdiene ’Vet ikke’ og ’Verken eller’ slått sammen og ”system missing” utelatt.

Figur 7.2. Stoler for lite på tro og følelser, og mye på vitenskap. Fem verdier:

Frekvensfordelingen viser, at det er en klar økning i respondenter som sier de er ”sterkt uenige” og ”uenige” i utsagnet. Disse er begge statistisk signifikante. Det er noen færre som svarer de er ”enige”, mens det er knapp forskjell blant dem som er ”stekt enige”. Det er færre som svarer ”verken eller”, eller ”vet ikke”, fra 1998 til 2008. En interessant bemerkning er at prosentandelen respondenter som er ”enige”, eller ”sterkt enige”, er høyere i denne variabelen, enn den forrige. I 2008 var det i overkant av 20 prosent av respondentene som sa seg ”enige” i utsagnet, mot seks prosent som mente moderne vitenskap gjorde mer skade enn gagn. Dette kan tyde på at religion og vitenskap ikke nødvendigvis er motsatser, men at det er uenighet om enkelte spørsmål.

7.3 Evolusjon

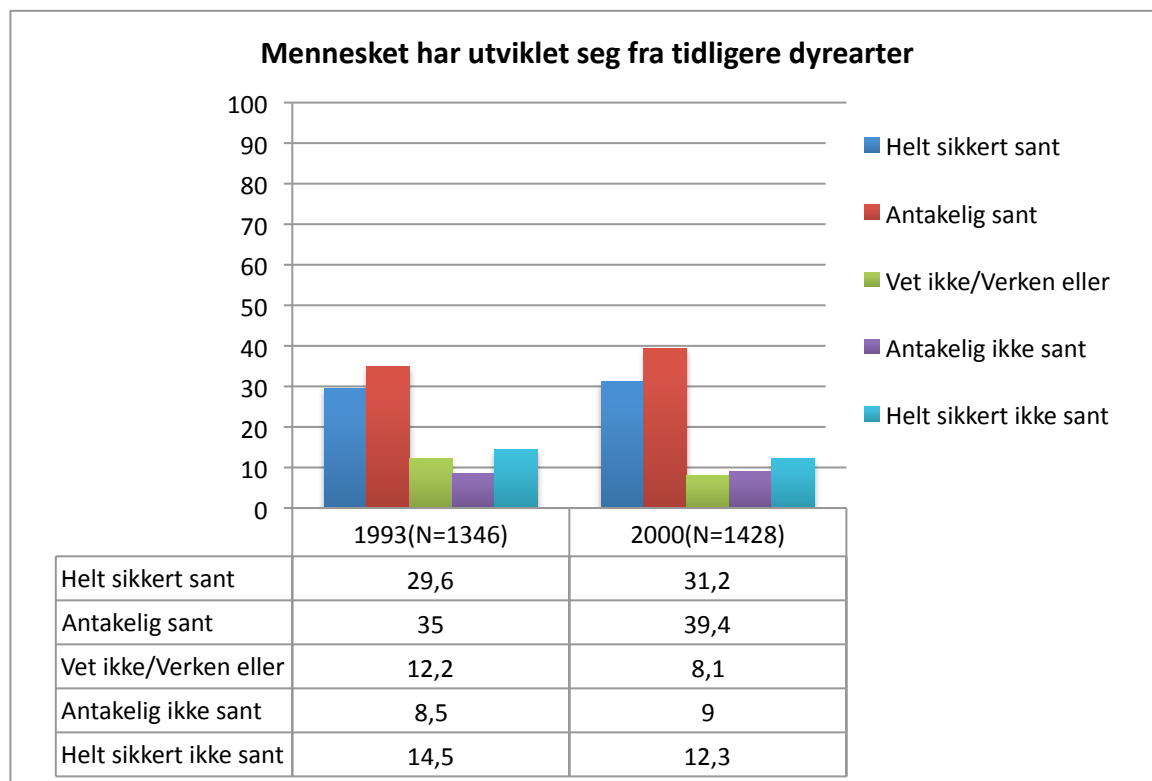
Et av de mest debatterte temaene innen religion og vitenskap-tematikken de siste hundre år, er 'evolusjonsteorien'. Denne har nok vært mer debattert i andre land, for eksempel USA, men har også vært gjenstand for diskusjoner i Norge.

19. mai 2009, ble fossilet "Ida" vist frem av Jørn Hurum, på et naturhistorisk museum i New York. Funnet ble en verdensnyhet. På den ene siden ble funnet hyllet av forskere, som mente Ida var et såkalt "missing link" mellom halvaper og aper. På den andre siden skapte det flere debatter i aviser og tidsskrifter, om menneskets opprinnelse. Det som ble åpenbart var, at ikke alle var enige i teorien om evolusjon.

I ISSP-undersøkelsene om natur fra 1993 og 2000, fantes det en variabel der respondentene skulle ta stilling til spørsmålet: *"Mennesket har utviklet seg fra tidligere dyrearter"*.

Dette er et sentralt poeng i evolusjonsteorier. Derfor vil det være et mål på om respondentene er enige, eller uenige i dette.

Figur 7.3 Tro på at mennesket har utviklet seg fra tidligere dyrearter. 1993 og 2000

Fra 1993 til 2000 var det en økning i prosentandelen respondenter som svarte bekreftende på dette spørsmålet. Økningen for de som var helt sikre, var marginal, kun 1,6 prosentpoeng, og det er ikke signifikant. Derimot var økningen for de som mente at dette utsagnet var sant, på 4,4 prosentpoeng. Denne økningen er statistisk signifikant. De som svarte ”vet ikke”, eller ”verken eller”, viste en nedgang på 4,1 prosentpoeng. Denne endringen er også statistisk signifikant på 95 % nivået.

Av de som mente utsagnet ikke var sant, var det nesten lik andel som svarte, ”antakelig ikke sant”. Fra 1993 til 2000 skilte det bare et halvt prosentpoeng, og det er ikke statistisk signifikant. Av de som var mente det helt sikkert ikke var sant, var det en liten tilbakegang på 2,2 prosentpoeng. Denne er signifikant.

Ved begge undersøkelsene var det flere respondenter som mente uttalelsen om at mennesket stammer fra tidligere dyrearter, var sant. Men i 2000 var det i overkant av 20 prosent som mente dette ikke var sant. Dette tilsvarer hver femte respondent, og kan sies å være et interessant funn. Det kan tenkes at nivået hadde blitt lavere, hvis spørsmålet hadde blitt stilt ved de siste undersøkelsene. Dette kan jeg ikke si noe om ut i fra datamaterialet fra ISSP.

7.4 Tro og vitenskap:

I dette avsnittet presenterer jeg ulike tabeller, der variablene blir prosentuert ut i fra ulike verdier i gudstro-variabelen. Vitenskapsvariablene reduseres ned til tre verdier, ”Enige”, ”vet ikke” og ”uenige”.

Gudstro-variabelen fra ISSP-undersøkelsene reduseres ned til fire verdier: 1) ikke-troende, 2) de som ikke vet om Gud finnes (”kan ikke finne ut av det”), 3) de som ikke tror på Gud, men en høyere makt av noe slag, og 4) de som tror på Gud.

Dermed kan man se om prosentandelen innenfor hver gudstro-verdi, er ulik på vitenskapsspørsmålene. Jeg velger å bruke gudstro-variabelen som uavhengig variabel, fordi den viser ulike former for trosforestillinger; ikke-troende, tror på Gud, samt en høyere makt. Selv om variabelen ikke fanger opp alle trosformer, kan den likevel gi noen indikasjoner på om verdiene i variabelen viser ulike holdninger til vitenskap, om dette har endret seg.

7.4.1 Moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn:

Den første variabelen jeg ser på er, hvorvidt gudstro gir utslag på om man synes ”moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn”. Prosentueringen skjer innenfor hver gudstroverdi.

Tabell 7.4.1 Moderne vitenskap og gudstro

1998				
	Enige	Vet ikke	Uenige	
Ikke-troende	(6,30 %)	21,60 %	72,20 %	100 %
	11	38	127	176
Kan ikke finne ut av det	(7,10 %)	22,40 %	70,50 %	100 %
	13	41	129	183
Tror på en høyere makt	8,20 %	23,70 %	68,20 %	100 %
	31	90	295	380
Tror på Gud	8,50 %	33,60 %	57,90 %	100 %
	65	257	443	765
Total	6,00 %	28,30 %	63,70 %	100 %
n	120	426	958	1504

2008				
	Enige	Vet ikke	Uenige	
Ikke-troende	(3,20 %)	(7,50 %)	89,20 %	100 %
	6	14	166	186
Kan ikke finne ut av det	(7,50 %)	14,30 %	78,20 %	100 %
	11	21	115	147
Tror på en høyere makt	(4,30 %)	21,40 %	74,30 %	100 %
	11	55	191	257
Tror på Gud	7,70 %	21,20 %	71,00 %	100 %
	35	186	321	452
Total	6,00 %	17,90 %	76,10 %	100 %
n	63	186	793	1072

Det første som jeg vil kommentere er, at andelen enige i at ”moderne vitenskap gjør mer skade enn gagn”, er så lav at det gjør det vanskelig å si noe substansielt om dem. I 2008 var det til sammen 63 respondenter som svarte de var enige i utsagnet. Dette utgjør en svært liten andel, og gjør det derfor vanskelig å tolke. De fleste verdiene viste en økning fra 1998 til 2008, men endringene er kun signifikante for de som tror på Gud, samt de som er ”ikke-troende”. Forskjellen mellom prosentandelene som er uenige i utsagnet, er størst mellom de som tror på Gud, og de som er ”ikke-troende”. Prosentandelen ”ikke-troende” som er uenige i utsagnet, er signifikant høyere enn de som tror på Gud.

Selv om det er forskjell mellom de som tror på Gud og de som er ”ikke-troende”, kan man likevel si at det er en høy andel som sier de er uenige i at ”moderne vitenskap er til mer skade enn gagn”. Andelene ser ut til å øke innenfor alle verdiene mellom 1998 og 2008, men er størst blant ”ikke-troende”, samt troende.

7.4.2 Vi stoler for lite på tro og følelser

Tabell 7.4.2 Vitenskapstro og gudstro

1998				
	Enige	Vet ikke	Uenige	
Ikke-troende	19,20 %	30,50 %	50,30 %	100 %
	34	54	89	177
Kan ikke finne ut av det	22,00 %	36,30 %	41,80 %	100 %
	40	66	76	182
Tror på en høyere makt	28,70 %	35,10 %	36,20 %	100 %
	108	132	136	376
Tror på Gud	35,20 %	38,20 %	26,60 %	100 %
	268	291	203	762
Total	30,10 %	36,30 %	33,70 %	100 %
n	450	543	504	1497

2008				
	Enige	Vet ikke	Uenige	
Ikke-troende	18,80 %	15,10 %	74,20 %	100 %
	20	28	138	186
Kan ikke finne ut av det	19,60 %	23,00 %	57,40 %	100 %
	29	34	85	148
Tror på en høyere makt	22,30 %	31,30 %	46,50 %	100 %
	57	80	119	256
Tror på Gud	27,50 %	32,80 %	39,70 %	100 %
	123	124	178	448
Total	22,10 %	27,80 %	50,10 %	100 %
n	229	289	520	1038

Prosentandelen som er enige i dette utsagnet, er betydelig (signifikant) høyere enn den forrige variabelen. Selv om antallet er relativt lavt i enkelte celler, kan man likevel si noe mer om de som er enige. Av de som sier seg enige i utsagnet, har det vært en nedgang i alle verdiene. For de som er ”ikke-troende”, samt mener at man ikke kan finne ut av om Gud finnes, er nedgangen marginal, og ikke signifikant. Forskjellen er derimot signifikant for de som tror på en høyere makt av noe slag, samt de som tror på Gud. Tross den gjennomgående

tilbakegangen av de som er enige, viser de som tror på Gud en større prosentandel oppslutning, enn de som er ikke-troende. Denne forskjellen er signifikant.

Det har vært en økning respondenter som sier de er "uenige" i all gudstro-verdiene. Alle endringene er signifikante. I 2008 viser "ikke-troende" en signifikant større prosentandel som er uenige, enn de som tror på Gud, eller en høyere makt av noe slag.

I 2008 viser alle verdiene at de har signifikant flere som er uenige, enn enige.

7.5 Evolusjonsteori

I den siste tabellen, fordeles tro på evolusjon på gudstro.

Tabell 7.4.3 gudstro og evolusjon

1993				
	Sant	Vet ikke	Ikke sant	Total
Ikke-troende	86,70 %	(6,00 %)	(7,30 %)	100 %
	130	9	11	150
Kan ikke finne ut av det	85,90 %	(8,10 %)	(6,00 %)	100 %
	128	12	9	149
Tror på en høyere makt	81,40 %	11,30 %	7,30 %	100 %
	245	34	22	301
Tror på Gud	48,00 %	14,90 %	37,20 %	100 %
	342	106	265	713
Total	64,40 %	12,30 %	23,40 %	100 %
n	845	161	307	1313

2000				
	Sant	Vet ikke	Ikke sant	
Ikke-troende	90,10 %	(4,50 %)	(5,40 %)	100 %
	182	9	11	202
Kan ikke finne ut av det	87,40 %	(6,80 %)	(5,80 %)	100 %
	166	13	11	190
Tror på en høyere makt	82,60 %	8,80 %	8,60 %	100 %
	262	28	27	317
Tror på Gud	54,70 %	9,20 %	36,20 %	100 %
	375	63	248	686
Total	70,60 %	8,10 %	21,30 %	100 %
n	985	113	297	1395

Det var en økning av respondenter som var enige i at mennesket har utviklet seg fra tidlige dyrearter. I 2000 var det fremdeles i overkant av 20 % av respondentene som svarte de ikke var enige i dette. Ser man på dem som er uenige i dette spørsmålet, er det signifikant forskjell i syn på menneskelig utvikling og gudstro.

Av de som mener utsagnet er sant, har de ikke-troende størst prosentandel i begge undersøkelsene. Av de som mener utsagnet er sant, viser ”ikke-troende” en signifikant høyere prosentandel, enn de som tror på Gud. Dette gjelder ved begge undersøkelsene. Den gudstro-verdien som har størst prosentandel som mener utsagnet ikke er sant, er de som tror på Gud. Samtidig er dette den eneste verdien som har en signifikant økning i prosentandelen som mener dette er sant, fra 1993 til 2000. De øvrige endringene er stabile (ikke signifikante).

I 2000 har ikke-troende, og ”kan ikke finne ut av det”-verdien, en svært lav prosentandel. Av de som tror på Gud, viser 36 prosent at de er uenige i at mennesker har utviklet seg fra tidligere dyrearter.

7.6 Oppsummering religion og vitenskap.

Religion og vitenskap har blitt betraktet som motstridene virkelighetsoppfattelser. Ut i fra de undersøkelsene som ble foretatt her, kan man si at de kan være motstridende på enkelte punkter, men at det ikke er svært utbredt. Hvis man anser den første variabelen, om moderne vitenskap som et generelt holdningsspørsmål, kan man si at det stort sett er mange som har tro på moderne vitenskap. Variabelen gir ikke mulighet til å si noe om hvor positive respondentene er, men kan brukes til å gi en indikasjon på at de fleste ikke synes moderne vitenskap er til mer skade enn gagn. Imidlertid er moderne vitenskap et vidt begrep:

Vitenskap er ikke lenger bare noen få disipliner som konkurrerer med et religiøst verdensbilde på enkelte punkter. Vitenskap er i dag fellesnevner for et hundretalls forskjellige disipliner med sine særegne metoder og rutiner (Eriksen 2002: 17).

Det jeg finner, er at prosentandelen respondenter som tror på Gud, i større grad, enn de andre verdiene i gudstro-variabelen, viser at de er skeptiske til enkelte vitenskapsspørsmål. Variabelen som setter vitenskap opp mot tro og følelser, viser at de som tror på Gud i større grad, har en større prosentandel som mener man stoler for mye på vitenskap og for lite på tro og følelser, enn de øvrige verdiene. Det samme gjelder variabelen som tar for seg evolusjonsspørsmålet. Her viser også de som tror på Gud en signifikant høyere prosentandel

enn de som mener utsagnet ikke er sant. Prosentandelen er også stabil ved undersøkelsene. Når det er sagt, er det likevel flere av respondentene som er enige i at, ”mennesker har utviklet seg fra tidlige dyrearter”, enn de som ikke er det.

Avfortryllingstesens til Weber, setter tro opp mot vitenskap. Den kan forklare noen av observasjonene i dette kapitlet, men ikke alle. Max Weber (1995), og Peter Berger, (Berger and Krogseth 1993) skriver også hvordan protestantismen, i større grad enn katolisismen, har fjernet mye av mysteriene og magien fra forestillingene om verden. Den katolske kirke opererer med sakramenter, mirakler og helgener. Protestantismen er i større grad egalitær og individualistisk, der forholdet, Gud-individ, står i fokus. Denne trosretningen har spilt mer på lag med vitenskapen enn katolisismen. Det kan være årsaken til at diskrepansen mellom religion og vitenskap, er forholdsvis liten (Dixon 2008: 18). Hadde religion og vitenskap utelukket hverandre, ville andelen som trodde på Gud og var enige i at man stoler for lite på tro og følelser - eller var uenige i evolusjonsteori - vært høyere. Dette kan indikere at noen religiøse former vil være mer kritiske til vitenskap enn andre, og kanskje særlig mot naturvitenskapen.

Debatter om religion og vitenskap har ikke fått samme oppmerksomheten i Norge, som i andre land. I USA, for eksempel, har det vært store aksjoner for å få et alternativ til evolusjonsteorien inn i skolen. Konservativ krefter fikk, i begynnelsen på 1900-tallet, gjennomslag for at evolusjonsteori var ulovlig å lære bort i skolen. Dette gjaldt i enkelte stater, deriblant Tennessee (Beyer 1994: 115f). Loven ble ikke opphevet før høyesterettserklæringen av 1960, som mente anti-evolusjonsloven var i strid med grunnloven. Fundamentalistiske¹⁰ kristne retninger har lenge motsatt seg læring av evolusjon, og vil erstatte, eller sidestille evolusjonsteorien med skapelsesberetningen i Bibelen. Det har blitt drevet omfattende lobbyvirksomhet, samt rettssaker, for å få dette alternativet tilbake inn i skolen (Dawkins 2008a: 91). I Norge er situasjonen en annen. Funnet av Ida skapte en del skriverier og leserinnlegg i ulike aviser, men førte ikke til store kontroverser mellom evolusjon og kreasjonisme.

¹⁰ Begrepet ”fundamentalistisk” ble opprinnelig brukt i en publikasjonsserie i USA på begynnelsen av 1900-tallet. Noen kristne ledere gikk til angrep på sekulære og moderne krefter i samfunnet i publikasjonsserien ”The fundamentals: a testimony to the truth”. ”Fundamentals” skal referere til å gå tilbake til fundamentet, da den øverste autoritet: Bibelen. For enkelte fundamentalistiske kristne denominasjoner, skal Bibelen leses bokstavelig, de jorden ble av Gud på syv dager. I følge beregninger skal altså ikke jorden være mer enn ca 5-6000 år gammel, og mennesket ble skapt i Guds bilde, ikke gjennom millioner av år med evolusjon (Beyer 1994: 115ff).

Det jeg har vist i dette kapitlet er, at det er en generell høy oppslutning om moderne vitenskap. Det er derimot større skepsis på enkelte områder, hvorr religion settes opp mot vitenskap. Ulike trosformer viser enkelte overordnede forskjeller i vitenskapssyn. På den ene siden ser man at personer som tror på Gud i større grad, mener evolusjonsteorien er usann, og at vi stoler for lite på tro og følelser. På den andre siden, er ikke prosentandelen overveldende stor. Dermed er det rom for å hevde at religion og vitenskap på noen områder er motstridende, men i sum er forholdet lite kontroversielt i Norge. Dette kan vise at sekularisering ikke bare er en avmystifisering av verden, men også at man kan se hvordan sekularisering kan virke på ulike vis.

8 Empiri i lys av teoretiske forståelser

Temaet sekularisering er komplekst. Som jeg forklarer i innledningen av oppgaven, er temaet svært omstridt. Hvilke religionsdefinisjoner, datamateriale og teoretisk rammeverk man har, vil prege måten man tolker religiøs utvikling på. Jeg anvender en *eksplorerende* tilnærming i oppgaven. Ønsket har først vært å si noe om *hva* som har skjedd med majoritetens religiøsitet, før det vises *hvilke* teorier som kan være relevante; og *hvordan* disse kan belyse denne utviklingen.

Datamaterialet og variablene som er brukt i denne oppgaven, vil begrense hvilke former for religiøsitet jeg kan uttale meg om. Tross det, mener jeg at de er tilstrekkelige for å si noe om majoritetens religion og religiøsitet. Bakgrunnen for denne antakelsen er den dominerende posisjonen statskirken har hatt i flere hundre år. Selv om dens posisjon og medlemstall er svekket, er den likevel den største religiøse institusjonen her i landet. Temaet, ”sekularisering i Norge”, må derfor forstås innenfor de rammene som her er presentert. Satt på spissen kan man si at jeg ser på norsk ’majoritetssekularisering’.

I denne delen av oppgaven vender jeg tilbake til problemstillingen. Dette gjøres ved at avslutningskapitlet inndeles i to hoveddeler. 1) Den første delen har som hovedformål å gi indikatorer på hva datamaterialet kan si om endring av norsk majoritetsreligiøsitet; da ut i fra variablene som er brukt. Under dette avsnittet vil noen av de funnene som er gjort fra de tidligere kapitlene, gjentas. 2) Deretter presenter jeg ulike teorier om sekularisering, som kan belyse de overordnede funn i oppgaven. Teoriene må forstås som et supplement eller alternativ til å forstå endringen, ikke som endelige fasitsvar.

8.1 Hva indikerer dataene om norsk religiøsitet?

Del én av oppgavens problemstilling er ”*hva indikerer dataene om norsk religiøsitet?*”. Problemstillingen tar utgangspunkt i datamaterialet, og hva det kan si om norsk religiøsitet, ut fra variablene som er valgt ut. Under ulike kapitler, har jeg gitt en historisk bakgrunn, presentert tendenser, samt undersøkt hvorvidt sosiale bakgrunnsvariabler kan være med på å forklare endringen i religiøsitet. I tillegg har jeg sett på holdninger til vitenskap, og hvorvidt gudstro spiller inn på holdninger og tiltro til moderne vitenskap. For å gi et foreløpig svar på første del av oppgavens problemstilling, vil jeg derfor gjenta noen overordnede funn fra de

tidligere kapitlene. Disse skal systematiseres under ulike avsnitt, og vil danne grunnlaget for å se hvordan teorier om sekularisering samsvarer med - eller kan forklare - funnene.

8.1.1 Statskirkens posisjon svekkes, men dominerer fremdeles

Kristendommen har eksistert i Norge i over 1000 år, og statskirken har på et tidspunkt hatt monopol på menneskers religion. Gradvis har kirken mistet kontroll, siden lovendringer har muliggjort at andre trossamfunn kan etablere seg. Det ble mot midten av 1800-tallet skapt et skille mellom det sakrale og det verdslige, der Bibelen ikke lenger ble grunnlaget for straffesaker. Utover 1900-tallet kom statskirken under ulike former for press. Nye strømninger i tiden utfordret kirkens politikk, og skapte påtrykk for at kirkens tradisjonelle verdier skulle reformeres. Stat-kirke-forholdet har også blitt gjenstand for debatt. Internasjonale bestemmelser om religionsfrihet og et økt pluralistisk samfunn, utfordrer utformingen av Grunnloven. Kirkens og religionens plass i skolen har også vært gjennom ulike faser, der kirken har mistet formell kontroll over undervisningen. Fremdeles pågår det debatter om hvordan religionsundervisningen skal bygges opp, og hva som skal formidles.

Medlemstall fra Den norske kirke viser at det har vært nedgang i andelen medlemmer, samt bruk av kirken til å markere ulike faser i livet. Til tross for dette, er majoriteten av befolkningen fremdeles medlemmer, og benytter seg av kirken til å markere livets overgangsriter.

8.1.2 Fall i tro, men nivået er fremdeles høyt

Datamaterialet fra ISSP, samt tallene hentet fra Hauglin (1993), viste hvordan gudstro, og ulike trosforestillinger, har hatt et markant fall fra 1965 til 2008. Fallet var større fra 1965 til 1985, enn fra 1991 til 2008. Det kan med andre ord se ut som fallet jevner seg ut, selv om det stadig er synkende. Prosentandelen som sa seg "religiøse" i ISSP-undersøkelsene, var relativt stabil.

I perioden 1991 til 2008, var det flere respondenter som svarte de trodde på Gud, eller en høyere makt av noe slag, enn de som var ikke-troende.

Selv om andelen ikke-troende var mindre enn de troende, viste de en markant økning fra 1991 til 2008. I tillegg var det også en økning respondenter som svarte at var ikke-religiøse.

Den første overordnede tendensen viser altså et fall i tro, men dette jevner seg ut. Det er flere troende enn ikke-troende, men de sistnevnte er på fremmarsj.

8.1.3 Endringer i innhold?

Trosforestillingerne som er presentert i denne oppgaven, viste ulik oppslutning. Man så at troen på himmelen og helvete, var lavere enn tro på et liv etter døden. Fra 1991 til 2008, var det et fall i gudstro, men andelen som trodde på en høyere makt av noe slag, og religiøse mirakler, var stabil. ISSP-undersøkelsene viste at fallet i gudstro var størst, mens troen på religiøse mirakler holdt seg omtrent likt. Jeg fant at troen på et helvete hadde lavest oppslutning.

Det spesielle ved gudstro-variabelen fra ISSP-undersøkelsene, er alternativet, ”jeg tror ikke på en Gud, men en høyere makt av noe slag”. Dette viser at tro på noe oversanselig, kan ha flere dimensjoner. To sentrale dimensjoner kan være, i) som kan knyttes til tradisjonell religiøsitet, der gudstro er sentral; og ii) tro på noe oversanselig, eller transcendent, som ikke er knyttet til en tradisjonell gudstro. Det kan således tenkes at gudstro eller gudsbilder, er under endring. Det kan også spekuleres i om selve innholdet i personers religiøsitet, i noen grad, har blitt frigjort fra en tradisjonell trosoppfattelse.

8.1.4 Nivåer av religiøsitet

I kapitlet ”tendenser i tro”, argumenterte jeg for at datamaterialet kan indikerte ulike nivåer av religiøsitet. Diskrepansene mellom prosentandelen som trodde på Gud, jevnlig kirkegjengere, og andelen medlemmer i statskirken, synes å indikere at ut fra disse variablene, finnes det to overordnede nivåer. Den første kalte jeg et *mellommenneskelig* eller *sosialt* nivå. Grunnen for dette, er den høye andelen som benytter seg av Den norske kirke til å markere ulike overgangsriter. Disse ritene kan anses sosiale, fordi rammen rundt begivenhetene ofte markeres i en sosial kontekst, med venner og familie. Dette betyr ikke at den kollektive dimensjonen er helt frigjort fra det religiøse, men at forskjellen i tro og praksis gir grunnlag for å skille de fra hverandre. Det andre nivået jeg trakk frem var det *individuelle*, og innebærer, som navnet tilsier, personers individuelle tro. Innholdet i trosdimensjonen kan variere, men det er selve troskomponenten som er fokuset. Jeg pekte også på at man muligens kan snakke om et tredje nivå, der medlemskap i religiøse institusjoner er i fokus. Jeg valgte å kalle dette for et *passivt* eller *organisatorisk* nivå, grunnet det høye medlemstallet i Den

norske kirke, kontra den lave kirkeaktiviteten. Poenget videre blir så gi noen indikasjoner på hvordan eller hvorfor, dette kan oppstå. Hva er det som har ført til at færre tror, men likevel bruker kirken til sosiale begivenheter?

8.1.5 Sosiale bakgrunnsvariabler

De sosiale bakgrunnsvariablene viser at andelen troende forekommer noe hyppigere i enkelte sosiale kategorier. Det mest gjennomgående funnet er, at kvinner tror mer enn menn. Blant menn fant jeg en større andel ikke-religiøse, og ikke-troende, enn hos kvinner. Personer med lav utdanning er oftere troende enn personer med høyere utdanning, og de med lav inntekt, hadde høyere andel troende enn de med høy inntekt. Bosted ga noen, men ikke mange utslag. Aldersanalysene viste at den tydeligste effekten, var en periodeeffekt. Det forekom noen alderseffekter, men det virket som effektene av alder var mindre, i 2008 enn i 1991. De yngre kohortene hadde en høyere andel ikke-troende, mens de eldre kohortene trodde mer på tradisjonelle trosforestillinger.

Det man kan trekke ut fra disse sosiale bakgrunnsvariablene, er at de kan forklare noe av tendensen, men, fallet i tro kan ikke forklares ut i fra disse alene. Tilbakegangen i tro var for begge kjønn, og stort sett for alle aldersgrupper. Dermed er det grunn til å hevde at det er noe i tidsånden, eller i samfunnsmessige prosesser, som kan være med på å forklare de endringer som er observert. Som andre har påpekt, er strukturelle endringer mindre utslagsgivende for religiøsitet de siste tiår, enn tidligere på 1900-tallet (Listhaug 1998, Botvar 2009: 86-87).

8.1.6 Religion og vitenskap

Kapitlet, ”religion og vitenskap”, viste at skillet mellom troende og ikke-troende var lite, da man så på generell vitenskapstro. Skillet ble derimot mer markant, der spørsmål hvor tro og vitenskap møttes. Personer som tror på Gud er mer skeptiske til evolusjonsteorien, og mener i større grad at vi stoler for mye på vitenskap, og for lite på tro og følelser.

På den ene siden viser dette at religion og vitenskap ikke trenger å være konkurrerende virkelighetsoppfattelser. Som Max Weber skrev, er protestantismen i større grad på lag med en rasjonell vitenskap, enn for eksempel katolisismen (Weber 1995). På den annen side, fant jeg at de troende, i større grad enn ikke-troende, var skeptiske til evolusjonsteorien. De mente at vi stoler for mye på vitenskap, og for lite på tro og følelser.

Oppsummert, så viser dette at det er en generell høy tiltro til moderne vitenskap. Religion og vitenskap er ikke nødvendigvis på kollisjonskurs, men det er enkelte områder der tro og vitenskap i økende grad støter sammen.

8.2 Hvordan kan oppgavens funn belyses med teorier om sekularisering?

Del to av oppgavens problemstilling er ”*hvordan er [oppgavens overordnede empiriske funn] i samsvar med teorier om sekularisering?*”. I dette avsnittet skal jeg således forsøke å gi noen svar på dette.

Sekulariseringsbegrepet er komplekst og flertydig. Opprinnelig ble begrepet brukt til å beskrive en prosess der kirkegods – i betydning eiendom - ble fratatt kirken og overført til staten etter reformasjonen. Utover 1900-tallet ble det dog nær synonymt med å beskrive hvordan mennesker mistet sin religiøsitet i kjølevannet av et økende moderne samfunn (Berger 1969: 106; Furseth and Repstad 2003: 100; Gilje 1996: 10).

Problemet oppstår, som før nevnt, at måter å tolke religiøs utvikling på, kan variere med religionsdefinisjoner, og hvilke data som ligger til grunn for fortolkningen. Når teorier skal belyse de empiriske funn fra denne oppgaven, må det derfor gjøres noen forbehold, og systematiseringer. Ut i fra de overordnede funnene som ble presentert under forrige avsnitt, synes jeg at det er relevant å vise at sekularisering kan skje på ulike nivåer, også i Norge.

Grunnen til dette er at Den norske kirke har mistet makt over samfunnets sfærer, samt enkeltmenneskers religiøsitet. Likevel viser dataene en høy andel troende.

Under denne overskriften vil jeg presentere ulike forståelser av sekularisering, som er relevante i denne sammenheng.

I boken *Secularization: A multi-dimensional concept* (1981), gjør sosiologen Karel Dobberlaere, en kategorisering av sekulariseringsteorier. Dobbelaere viser hvordan ulike fortolkninger av sekulariseringsbegrepet og religionsdefinisjoner spiller inn, når man analyserer og fortolker utviklingen av religion. Han deler således sekulariseringsteorier inn i tre overordnede nivåer: et *samfunnsmessig*, et *organisatorisk*, og et *sosialt* (Dobbelaere 1981). Jeg bruker denne inndelingen som et rammeverk for å vise hvordan sekularisering kan skje på

ulike nivåer, og at de ikke med nødvendighet trenger å ha en kausal forbindelse (Dobbelaere 2002: 157, Taylor 2007: 4). At samfunnet sekulariseres, trenger strengt tatt ikke bety at alle aktørene mister sin tro. Jeg vil her fokusere mest på den samfunnsmessige og individuelle sekulariseringen, siden dette er best dokumentert i materialet jeg har anvendt.

Sekulariseringsteorier som sammenfattes under Dobbelaeres inndeling, kan brukes til å forklare hvordan religiøse institusjoner har mistet makt i samfunnet, og hvordan dette påvirker aktørenes religiøsitet. Til slutt gir også jeg en gjennomgang av to begreper som har fått økt oppmerksomhet de siste år: *vikarierende religion* (Davie 2007) og *minnekjeder* (Hervieu-Léger 1998, Hervieu-Léger 2000). Disse to begrepene kan gi en indikasjon på hvorfor det er så stort skille mellom tro og aktivitet, samt skille mellom jevnlig aktivitet og rituell aktivitet.

8.2.1 Sekularisering på samfunnsnivå

Med *det samfunnsmessige nivået*, mener Dobbelaere teorier som omfatter differensiering, eller funksjonell differensiering. Samfunnets modernisering og økende kompleksitet, gjør at religion mister sin betydning på andre områder (Dobbelaere 2002: 19).

Differensieringstankegangen er fremtredende i flere moderniseringsteorier, og brukes ofte for å beskrive hvordan sekularisering forgår. Et felles kjennetegn ved ulike differensieringsteorier, er fremveksten av det moderne (vestlige) samfunnet, og hvordan dette har ført til at samfunnet skilles ut (eller utdifferensieres) i ulike deler, eller sektorer. Eksempler på disse kan være områder det politiske, det økonomiske, rettsvesenet og helsevesenet. De forannevnte har etter hvert blitt skilt ut, og dannet egne sektorer (Henriksen *et al.* 2001: 38). Fremveksten av det moderne samfunnet knyttes ofte til Ferdinand Tönnies' begrepspar *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*; fra det lille nære til det store upersonlige samfunnet, der formalrasjonaliteten overtar for verdirasjonalitet ved fremveksten av det store moderne samfunn (Gilje 1996: 99). Max Weber beskrev hvordan konsekvenser av samfunnets modernisering ville bringe med seg økt rasjonalisering knyttet til blant annet byråkratisering, som erstattet de tradisjonelle samfunnsformenes legitimitet (Weber and Fivelsdal 2000). Weber karakteriserte det moderne samfunn ved at de er fornuftsbaserte, instrumentelle og kalkulerende; og et utfall av rasjonaliseringen var avfortryllingsprosessen, der religion skyves ut av det rasjonelle og inn i det ikke-rasjonelle (Weber 1993).

Differensieringstankegangen viser til at religion har gått fra å være en del av en helhetlig instans, til å bli et del-system blant mange. Et eksempel fra den norske kontekst, er hvordan religion har mistet innflytelse over ulike sfærer, og blitt sin eget system, med egen styresett og egne regler. Den norske kirke har i økende grad blitt utdifferensiert fra staten, og mister påvirkning på andre sfærer.

Ved å anvende teorier som omfatter sekularisering på samfunnsnivå, kan man si det har skjedd et strukturelt og kulturelt skifte, der religion i større grad har mistet sin dominans i samfunnet. I førmoderne samfunn var religion en integrert del av ulike samfunnsmessige sfærer, hvor en ikke kunne involvere seg i dem, uten å møte Gud. Det hellige og det verdslige var vevet sammen i kjernen av samfunnet (Berger 1969, Dobbelaere 2002: 29). Tro på Gud var nærmest en selvfølge, og en opplagt del av samfunnets funksjonelle organisering, samt del av en ultimat virkelighet, eller legitimeringsinstans. Det ikke var noen åpenlyse distinksjoner mellom de ulike samfunnsmessige sfærer, slik det er i dag. Ifølge en differensieringstankegang, har det altså skjedd et markant brudd fra tidligere samfunnsformer. Det har skjedd flere differensieringsprosesser, hvor ulike sektorer er spesialiserte. Kirke og stat har i stor grad blitt separert i de vestlige landene. Samfunnet har også (relativt) klare skiller mellom de økonomiske, politiske religiøse og sosiale sfærer. Tidligere lå den kristne tro som basis for autoritære forkrifter i de vestlige samfunn, men nå er dette erstattet med normer basert på formalrasjonelle, nyttemaksimerende virkelighetsområder (Taylor 2007). Dette kan tolkes som om religion har mistet mye av sin funksjon som den overordnede verdiskapende instans (Lüchau 2010: 179).

Sekularisering på samfunnsnivå kan samsvare med hvordan Den norske kirke har mistet makt i samfunnet. Dette nivået kan også forklare at religion i større grad er fjernet fra ulike samfunnssfærer. Når religion har blitt fjernet fra det institusjonelle i Norge, kan man si at det har skjedd en sekulariseringsprosess.

Sekulariseringsbegrepet blir derimot utfordret, når det fremdeles er mange troende mennesker, på tross av denne løsrivelsen. Samtidig er det også interessant å se at de fleste er medlemmer av statskirken, og at de fleste bruker kirken til å markere livets overgangsriter (i betydning dåp, bryllup, konfirmasjon og begravelse). Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapitlet.

8.2.2 Sekularisering på organisasjonsnivå

Organisatoriske nivåer av sekularisering, omfatter teorier som viser hvordan samfunnets modernisering påvirker, eller utfordrer religiøse institusjoner. Hvordan menigheter mister medlemmer, og hvordan den organisatoriske strukturen må tilpasses et økende moderne samfunn, kan være konsekvenser som skyldes sekularisering på samfunnsnivå. Når samfunnet sekulariseres, vil religiøse institusjoner på mange måter, miste sin legitimitet i samfunnet. De vil også bli underlagt lovbestemmelser på lik linje med andre organisasjoner. Ikke-religiøse argumenter får ikke bare økt betydning i samfunnet, men også de religiøse institusjonene må ta disse i bruk for å legitimere sin egen posisjon (Lüchau 2010: 179). Økonomiske bestemmelser, byråkratisering og profesjonalisering, er alle elementer som religiøse institusjoner må ta hensyn til, på lik linje med andre sektorer i samfunnet (Dobbelaere 2002: 35).

I kapitlet 'den norske kontekst' så man at statskirkens tradisjonelle verdier ble satt under press, på grunn av nye strømninger i tiden som frontet likestilling, samt nye samlivsformer. Den norske kirke ble tvunget til å revurdere og revidere mange av sine verdier og retningslinjer. Teologiske argumenter mistet betydning, og de blir på mange måter tvunget til å tilpasse seg en ny tid.

Man kan på den måten se at det samfunnsmessige nivået av sekularisering påvirker det organisatoriske nivået, ved å nærmest fremprovosere revisjoner av sine tradisjonelle verdier og holdninger. Ved endring i moralske og etiske holdninger innad i religiøse organisasjoner, kan man også snakke om en intern sekularisering (Dobbelaere 2002: 126).

8.2.3 Sekularisering på individnivå

”I vår moderne tid, mens Gud er ute i forlenget permisjon, har oppgaven å planlegge og vedlikeholde orden falt på mennesket” (Bauman 2001: 73-74).

Det er lite tvil om at religion har blitt fjernet fra ulike samfunnssfærer i Norge, men det råder ikke enighet om hvordan den samfunnsmessige sekulariseringen påvirker enkeltmenneskers religiøse tro. Med det *individuelle nivået* av sekularisering, sikter Dobbelaere til kirkeaktivitet, deltagelse i ritualer, samt medlemskap i trossamfunn (Dobbelaere 2002: 18). Han hevder at samfunnet i økende grad preges av sektorisering, og dette vil medføre at

religion blir ”*compartmentalized*”¹¹, eller forskjøvet inn i den private sfære (Dobbelaere 2002: 189). Selv om Dobbelaere fokuserer på aktivitet, mener jeg at utviklingen i personers tro, også må omfatte dette nivået av sekularisering. Som Thomas Luckmann påpekte, kan man ende opp med å være for reduksjonistisk, om man kun ser på aktivitet (Luckmann 1967: 23).

Avfortryllingstesens til Max Weber, og et av poengene til ’den yngre’¹² Peter Berger, var at når religion flytter ut fra samfunnets institusjoner, er religion noe som aktivt må velges. Dette velges derfor stadig mer vekk (Bruce 2002, Furseth and Repstad 2003: 112; 118). I tillegg kan aktørers møte med en moderne vitenskap, for eksempel gjennom medisin eller psykologi, føre til at ens tro kommer under press på grunn av en minkende legitimitet og forklaringskraft. Weber mente at modernismens egenart var særlig knyttet til fremveksten av byråkrati og kapitalisme, der formålsrasjonaliteten i større grad preget ens handlinger. Han så på denne fremveksten med pessimisme, hvor verden i større grad ble preget av meningsløshet (Weber 1978: 108). Som en konsekvens av avfortryllingen, blir det dermed et økende behov for at livet skal føles meningsfylt: ”As a consequence [of the disenchantment], there is a growing demand that the world and the total pattern of life will be subject to an order that is significant and meaningful (Weber 1993: 125). Sekularisering på samfunnsnivå kan dermed skape utfordringer for individet.

Dataene fra ISSP, viste at det kun var et fåtall respondenter som gikk jevnlig i kirken, og dette dalte fra 1991 til 2008. Det var også et markant fall i gudstro, og tradisjonelle trosforestillinger. Ut i fra disse tallene, kan man hevde at Weber, samt den yngre Berger, hadde rett i sine antakelser. Det som derimot kan bestride disse teoriene, er det stadig høye nivået av tro. Det jeg også fant i ISSP-materialet, var at flere respondenter trodde på Gud, eller en høyere makt av noe slag, enn de som var ikke-troende. Dermed blir sekularisering på individnivå, en interessant diskusjon.

¹¹ Compartmentalization er et begrep som kan knyttes til Peter Bergers klassiske verk *The Sacred Canopy* (1969). Som en følge av moderniseringen mister religion innflytelse fra andre sfærer i samfunnet og blir skjøvet inn i det private rom(compartment)

¹² Peter Bergers tidlige tilnærminger til sekulariseringsbegrepet lå nærmere en klassisk, eller ortodoks, lesning av den. I de senere år har han derimot moderert seg, og gått vekk fra den sterke sekulariseringstesens (Berger 2001). Derav bruket ’yngre’ Berger.

Privatisering og individualisering

Grunnlaget for begrepene *privatreligion*, eller *privatreligiøsitet*, er en forklaring på hvorfor det er en diskrepans mellom tro og aktivitet. Begrepene kan forklare at religiøsitet kan forekomme, uten at man trenger å gå i kirken, eller ha en tilknytning til religiøse organisasjoner.

I den norske sammenheng er det et klart skille mellom tro og aktivitet. Dette kan tyde på at religiøsitet i økende grad blir løsrevet fra tradisjonelle institusjoner, og at tro fremdeles opprettholdes i en eller annen form hos individene. I sosiologien brukes også begrepet *folkereligiøsitet*, som ligger nær opptil privatiseringstematikken (Repstad 2000: 30). Den høye andelen personer som benytter kirken til å markere ulike overgangsriter; som dåp, bryllup, konfirmasjon etc. kan tyde på at det er en forskjell mellom folkereligiøsitet og kirkereligiøsitet (Repstad 2000: 31). Dette vil kunne medføre konsekvenser for religion. Blant annet vil det kunne oppstå nye fortolkninger av tradisjoner, samt omdannelser av gudsbilder.

Ut i fra teorien om økt privatisering, kan det religiøse spekter ha blitt utvidet. Dette gjelder både trosretninger, men også ikke-religiøsitet som alternativ til religiøsitet. Privatreligiøsitet kan ha elementer fra tradisjonelle religiøse former. Samtidig kan den privatiserte formen for religiøsitet komme i en slags synteseposisjon, eller en religiøs *bricolage*, hvor religiøse elementer, som både er gamle og nye, kombineres på måter som skaper annerledes uttrykk, enn det originale (Dobbelaere 1999: 236, Taylor 2007: 514). Dette kan skyldes at religiøse autoriteter mister sin kraft, og religion i større grad kan bli formet fra 'bunn og opp'.

I tillegg til å bruke privatreligiøsitet til å vise hvordan konsekvenser av differensieringen påvirker religiøsitet, kan også individualiseringsbegrepet gjøre seg gjeldende. På samme måte som privatisering, er individualisering noe som kan trekkes frem som en 'diagnose', eller en betegnende tendens, ved den tiden vi lever i. Samfunnets økende kompleksitet, og at den institusjonelle kontrollen på mange områder svekkes, er temaer som flere samtidsteoretikere befatter seg med. Religion i forbindelse med individualisering, blir ofte satt i forbindelse med selvrealisering, eller noe anti-sosialt; men dette kan gi et ganske unyansert bilde av religiøsitet i samtiden (Botvar 2009: 24-25). Selv om individualiserings-begrepet er betent, kan man hevde at individualisering eksisterer som et 'kulturelt etos' (Krange and Øia 2005: 141). Uavhengig om strukturers betydning for individers valg og muligheter minker, finnes det en ide om individualitet, og at man skal skape seg selv (Taylor 1998).

Individualiseringsbegrepet kan sies å ha et anti-tradisjonspreg, og flere teorier sikter til at aktørene i større grad avleires fra tradisjonene, og skaper sin egen vei. Individualisering kan også sies å være i et slags spenningsforhold til det kollektive (Henriksen *et al.* 2001: 59). Sosiologen Hans Joas, bruker i boken, *"Do we need religion"* (Joas 2008), følgende terminologi om dagens samfunn: "age of contingency" (Joas 2008: 21). Man kan oversette begrepet med en tidsepoke med uvisshet, eller eventualiteter. Begrepet er ment å fange dette paradokset mellom individuell frihet på den ene siden, og fortsettende samhold på den andre. I vår tidsalder er det et økende fokus på valget, eller at vi har muligheter til å foreta valg ut i fra individuelle preferanser (Joas 2008: 22). Dette kan gi oss noen rammer til å forstå hvordan religiøsitet kan endre karakter. Man kan velge sine religiøse elementer mer eklektisk, og således skape nye uttrykk som skal gjenspeile ens individualitet.

Pluralisering

Et poeng Peter Berger senere har lagt frem, er at som en konsekvens av økende differensiering, vil sekularisering kunne endre både ens tro, men også innholdet i den (Berger and Krogseth 1993). Den minkende institusjonelle kontrollen kan føre til at religion får nye, eller andre uttrykk, i den private sfære. *Pluralisering* kan brukes i forbindelse med privatisering og individualisering, da som uttrykk for det moderne samfunn. Pluralisering er dog ikke et nytt fenomen. Som jeg tidligere har forklart, har det vært muligheter for andre trossamfunn å etablere i seg i Norge i flere år. Det som kan sies å kjennetegne pluralisering i vår moderne tid, er at den er blitt intensivert (Henriksen *et al.* 2001: 28). Den økende privatiseringen og individualiseringen, kan føre til at tradisjonell religion havner i en slags krise, siden den mister dominans i samfunnet (Henriksen *et al.* 2001: 179). Nedgang i tro og aktivitet kan være konsekvenser av dette, men som Berger påpeker, kan økende sekularisering også føre til et økt fangfold av religiøs tro, ikke bare religiøs nedgang.

Andre hevder at den institusjonaliserte religionen blir erstattet av en alternativ, eller privatisert form for religion. Sosiologene Linda Woodhead og Paul Heelas (2005) hevder at religion i Vesten står ved et skifte, at institusjonalisert religion blir erstattet av en alternativ eller privatisert form for religiøsitet (Heelas and Woodhead 2005). Charles Taylor trekker på deler av deres teorier, og peker på hvordan pluralisering, og sekularisering, kan gi opphav til nye former for religiøsitet (Taylor 2007: 508ff). Han sier det er skjedd en 'nova effekt' en eksplosjon av variasjoner av moralske, spirituelle eller religiøse alternativ: "We are now

living in a spiritual super-nova, a kind of galloping pluralism on the spiritual plane.” (Taylor 2007: 299-300).

Vi i den vestlige verden lever nå i en tidsalder av autensitet, eller 'ekspressiv individualisme', hvor en oppfordres til å finne seg selv, eller å gjøre 'sin egen greie' (Taylor 2007: 299; 473). Pluralisering i denne forbindelse kan gi konsekvenser for de religiøse eller spirituelle rommene i menneskers liv. Informasjonsteknologi kan skape en bevisstgjøring om andre perspektiver, og møte med andre kulturer kan gi nye impulser. Muligheter til å oppsøke alternative eller konkurrerende oppfatninger, har således akselerert. Dette betyr ikke at det nødvendigvis har skjedd, eller skjer; men at det finnes et latent potensial. Og, som noen teoretikere hevder, kan dette skape utfordringer for individet, og dets valg.

Selv om sekularisering kan føre til pluralisering, så betyr det ikke at tradisjonell religiøsitet blir fortrent til fordel for en mer privatisert, eller alternativ versjon. Gjøres dette, vil man hevde at religion er konstant. Taylor hevder at prosessene kan operere parallelt: både at det er et fall i tro, men også at fallet kan skape nye former for tro (Taylor 2007: 534).

Religiøsitet som en levd erfaring

I kapitlet, "religion og vitenskap", fant jeg at troende, i større grad, var skeptiske til enkelte uttalelser som satte religion opp mot vitenskap. Dette var ikke tilfellet i det generelle holdningsspørsmålet, '*moderne vitenskap er til mer skade enn gagn*'. Resultatene fra dette kapitlet viste, at respondentene stort sett hadde tiltro til moderne vitenskap. Et annet poeng, som jeg også har trukket frem tidligere er, at det var flere respondenter som sa de hadde en eller annen form for tro i 2008, enn de som sa de var ikke-troende, eller ikke-religiøse.

Et siste poeng jeg skal trekke frem under sekularisering på individnivå, er hvordan religiøsitet kan sees som en levd erfaring. Charles Taylor, i likhet med Dobbelaere, mener at sekularisering kan skje på ulike nivåer. Som andre sekulariseringsteoretikere, vektlegger Taylor at samfunnet, i økende grad, har blitt mer differensiert, og at religion har blitt skilt ut fra samfunnets sfærer. Han viser også til at religiøs tro og deltagelse, har sunket i de fleste vestlige land. Taylor er imidlertid ikke fornøyd med disse nivåene alene. Han mener at fremveksten av vitenskapen ikke trenger å fortrenge religiøs tro (Taylor 2007: 3). Selv om samfunnet differensieres og tømmes for Gud, er ikke dette nok til å forklare sekularisering. For Taylor innebærer sekularisering, at det har skjedd en endring i 'hva det er å tro'. I tillegg

til de mer etablerte måtene å forstå sekularisering på, presenterer Taylor så en ny dimensjon: ”*conditions of belief*”, eller *trosvilkår* som jeg velger å oversette det med. Med dette begrepet tydeliggjør han, at religiøsitet skjer i en kontekst. Mennesker i Vesten er klar over at det finnes alternativer til å tro. Det finnes, ikke-tro eller ikke-religiøsitet, samt ulike retninger innen de mer etablerte religiøse tradisjonene. Dette innebærer en vesensforskjell i religiøsitet, som er unikt i vår tid: vissheten om at ens religion eller religiøsitet er kun et alternativ av mange.

Taylor hevder at våre erfaringer blir fortolket ut i fra et rammeverk. Religion eller religiøsitet oppstår ikke i et vakuum, men skjer i samspill mellom mennesker og deres miljø. Erfaringer skapes i relasjon med våre omgivelser: i kulturen, i språket og i vårt samspill med andre. Hvis man gir oppmerksomhet til det kontekstuelle, kan man således si at sekularisering er ikke bare en prosess, eller kausal årsaksforklaring som følge av moderniteten. Den må også forstås gjennom språket, og den rammen som levde erfaringene tolkes gjennom.

Ulike religiøse retninger kan tilby forskjellige forklaringer og fortolkningsrammeverk. Derfor trenger ikke religion og vitenskap være antagonistiske virkelighetsoppfatninger, men kan sees som ulike levde erfaringer og tolkningsrammeverk (Taylor 2007: 5, Joas 2008: 15). Ulike religiøse retninger kan ta i bruk et vitenskapelig språk, og samtidig opprettholde religiøse forestillinger (Frøystad 2006).

8.2.4 Vikarierende religion og minnekjeder?

Som jeg har påpekt tidligere i oppgaven, er det en høy oppslutning ved religiøse markeringer innen Den norske kirke, selv om den jevnlige kirkeaktiviteten er lav. Sosiologen Grace Davie benytter et begrep ”*vicarious religion*”, eller vikarierende religion, til å forklare at forskjellen mellom disse nivåene av religiøs praksis (Davie 2007: 126).

By vicarious, I mean the notion of religion performed by an active minority, but on behalf of a much larger number, who (implicitly at least) not only understand, but, quite clearly, approve of what the minority is doing (Davie 2007: 127).

Den første delen av definisjonen gjenspeiler at noen forvalter eller utfører troen for andre. Dette kan innebære at kirkelige ledere utfører ritualer, fremstiller moralske koder, eller debatterer saker i tiden. Vikarierende religion betegner således at en liten gruppe mennesker forvalter og praktiserer troen på vegne av majoriteten. Religiøse autoriteter kan representere

sosiale koder og en moralsk orden (moral order) (Davie 2006). Davie eksemplifiserer dette med at kirken ofte blir et samlested ved ulykker, eller andre markeringer. Kirken kan dermed fylle en form for funksjon: den blir et samlingspunkt for individer, og gir samtidig et fokus på de store uløselige tankene om livet og døden. På et vis opprettholder de jevnlig kirkegjengerne en religiøs institusjon som majoriteten kan benytte seg av, i de stundene der de trenger en ramme rundt markeringene.

Jeg kan til dels være enig i at kirken i Norge, også kan fylle en funksjon når det gjelder markering av livets overgangsriter. Jeg synes, på lik linje med Davie, at det er interessant at det finnes diskrepanser mellom tro, kirkeaktivitet, og markering av livets overgangsriter. Jeg stiller meg likevel tvilende til å hevde at det er en bred konsensus rundt de verdiene kirken offisielt sett forvalter. Som jeg har påpekt, har Den norske kirkes verdier blitt utfordret, særlig i annen halvdel av 1900-tallet. Likevel kan dette indikere at, selv om et fåtall går jevnlig i kirken, kan den høye andelen som tror på Gud, selv om de tviler; og bruker kirken til å markere overgangsriter eller som samlingssted ved ulykker; indikere at begrepet vikarierende religion er relevant i den norske kontekst.

Ida Marie Høeg, nevner flere hovedtendenser som gjelder medlemmene i Den norske kirke, og deres relasjon til den (Høeg 2009: 26). En av tendensene hun trekker frem er, at medlemmene opprettholder en form for lojalitet til kirken, hvor den figurerer ”som et symbol på et religiøst nasjonalt fellesskap”. Kirken kan dermed spille en rolle i en slags kulturell, eller nasjonal identitet. Et tradisjonaliserings-perspektiv vil være at, tilbøyeligheten til å markere ritualer i en religiøs kontekst, kommer av et behov for sosial mening. Tradisjonen kan være en sosial prosess som innbefatter en mulighet til å se sin handling i en sammenheng, eller i forlengelse av, historien. Man kan således snakke om en form for kulturell identitet. Medlemskap og bruk av Den norske kirke til å markere begivenheter, vil kunne representere en slags bærer av identitet og kulturarv (Schoder 2010: 43).

I boken, *”Religion as a Chain of Memory”* (2000), skriver Danièle Hervieu-Léger hvordan religion kan være en form for minnekjede (”chain of memory”), der individer tar del i en kjede, eller lenke, som forbinder fortid, nåtid og fremtid (Hervieu-Léger 2000). Religiøs videreføring, inneholder ikke bare trosdimensjoner, men omfatter også innlemmelsen av nykommere, eller en statuering av en etablert meningskode (Hervieu-Léger 1998: 90). Hervieu-Léger støtter seg på Émilie Durkheims ide om kollektiv bevissthet, hvor viktigheten av delte felles oppfatninger og tradisjoner, er med på å forme ens (sosiale) liv (Langham

2003: 693). I den moderne fragmenterte verden, må individer rekonstruere en religiøs mening, og dette gjør de ved å holde på tradisjonelle religiøse tradisjoner. Dermed har det skjedd et skifte i hvordan man anvender tradisjonene, fra tradisjon til subjektive valg. Som andre samtidsteoretikere, trekkes den refleksive bruken av tradisjoner frem (Langham 2003: 694).

Uten å godta begrepene om ”vikarierende religion” og ”religion som minnekjede” fullt ut, virker begge teoriene relevante i den norske kontekst. Det er dog problematisk å operere med en tanke om konsensus, eller en rendyrket ide om en kollektiv bevissthet. Det som kan være relevant i denne sammenhengen, er hvordan disse to begrepene kan være med på å forklare følgende: 1) det høye medlemskapet og 2) høye deltagelse ved rituelle markeringer, men den 3) lave kirkeaktiviteten.

8.3 Et utsyn

Jeg åpnet masteroppgaven med sitatet ”enhver uttalelse om religion er kontroversiell, fordi religion er kontroversielt i seg selv”. Jeg gjentar det i begynnelsen av avslutningen, fordi jeg synes det er beskrivende for oppgavens helhet.

Spørsmålet mitt var opprinnelig hva dataene kunne si om norsk religiøsitet. Jeg har vist at det er generell nedgang i tro, men at denne jevner seg ut, og er fremdeles høy. Bakgrunnsvariablene viste at religiøsitet fordelte seg noe annerledes på sosiale bakgrunnsvariabler, men at dette ikke forklarer alt. Religion og vitenskap trenger ikke å være motstridene krefter, men er i større grad på kollisjonskurs på enkelte temaer, der religiøse forestillinger kommer i konflikt med vitenskapens forklaringer. Jeg har også indikert at datamaterialet kan gi et skjevt bilde på den religiøse endringen.

Teorier som kan belyse de overordnede funn dreier seg om at sekularisering kan skje på ulike nivåer. Religion kan miste kontroll og innflytelse i samfunnet, men dette trenger ikke bety at mennesker mister sin tro. Det kan også gi mulighet for større grad av pluralisering. Det kontekstuelle og tradisjonelle, må også tas i betraktning, selv om innholdet i menneskers religiøsitet endres.

Litteraturliste

- Alstad, Bjørn (1993). *Norske meninger: 1946-1993* Oslo: Sigma.
- Amundsen, Arne Bugge (2005). Mellom bot og fellesskap. In Amundsen, A.B. ed. *Norges religionshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Amundsen, Arne Bugge & Pollan, Brita (2005). *Norges religionshistorie* Oslo: Universitetsforl.
- Bauman, Zygmunt (2001). *Flytende modernitet* Oslo: Vidarforl.
- Berger, Peter L. (1969). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion* New York: Anchor Books / Doubleday.
- Berger, Peter L. (2001). Secularization and de-secularization. S. 289-298.
- Berger, Peter L. & Krogseth, Otto (1993). *Religion, samfund og virkelighed: Elementer til en sociologisk religionsteori* Oslo: Vidarforl.
- Beyer, Peter (1994). *Religion and globalization* London: Sage.
- Bjørnæs, Ingvil (2006). *Ja til vitenskap, men ikke som karriere* [online]. Forskningsrådet. Available from: http://www.forskningsradet.no/no/Nyheter/Ja_til_vitenskap_men_ikke_som_karriere/1236685428071 [Access date 11.10 2010].
- Botvar, Pål Ketil (2001). Tro uten tilhørighet, tilhørighet uten tro - de nordiske folkekirkene og den religiøse pluralismen. In Henriksen, J.-O. & Krogseth, O. eds. *Pluralisme og inentitet - kulturanalytiske perspektiver på nordiske nasjonalkirker i møte med religiøs og moralsk pluralisme*. Oslo: Gyldendal akademisk, 187 - 214.
- Botvar, Pål Ketil (2009). *Skjebnetro, selvutvikling og samfunnsengasjement. Den politiske betydningen av ulike former for religiøsitet blant norske velgere*. Universitetet i Oslo.
- Botvar, Pål Ketil & Schmidt, Ulla (2010). *Religion i dagens norge: Mellom sekularisering og sakralisering* Oslo: Universitetsforl.
- Bruce, Steve (2002). *God is dead: Secularization in the west* Oxford: Blackwell.
- Davie, Grace (1990). Believing without belonging: Is this the future of religion in Britain? *Social Compass*, 37 (4), 455-469.
- Davie, Grace (2002). *Europe: The exceptional case : Parameters of faith in the modern world* London: Darton, Longmann & Todd.
- Davie, Grace (2006). Belonging and believing. *RE today*, 23 (3).
- Davie, Grace (2007). *The sociology of religion* Los Angeles: Sage.
- Dawkins, Richard (2008a). *The god delusion* Boston: Houghton Mifflin.

- Dawkins, Richard (2008b). *The oxford book of modern science writing* Oxford: Oxford University Press.
- Den Norske Kirke, URL (2010a). *Homofilisaken 1992-2010* [online]. <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=6892> [Accessed Access Date 2010].
- Den Norske Kirke, URL (2010b). *Kirkelig utredning om ekteskap og samliv* [online]. Den norske kirke. Available from: [Accessed Access Date 2010].
- Den Norske Kirke, URL (2010c). *Medlemskap i den norske kirke* [online]. Den norske Kirke. Available from: <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=230> [Accessed Access Date: 22.06 2010].
- Den Norske Kirke, URL (2010d). *Pietismen* [online]. Den norske kirke. Available from: <http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=1919> [Accessed Access Date: 22.06 2010].
- Den Norske Kirke, URL (2010e). *Reformasjonen* [online]. Den norske kirke. Available from: <http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=1918> [Accessed Access Date 22.06 2010].
- Dennett, Daniel.C. (2006). *Breaking the spell: Religion as a natural phenomenon* New York: Viking Penguin.
- Dixon, Thomas (2008). *Science and religion: A very short introduction* Oxford: Oxford University Press.
- Dobbelaere, Karel (1981). *Secularization: A multi-dimensional concept* London: Sage.
- Dobbelaere, Karel (1999). Towards an integrated perspective of the processes related to the descriptive concept of secularization *Sociology of religion*, 60 (3), 229-243.
- Dobbelaere, Karel (2002). *Secularization: An analysis at three levels* Bruxelles: P. Lang.
- Durkheim, Émile. (1915). *The elementary forms of the religious life* London: Allen & Unwin.
- Durkheim, Émile. (1976). *The elementary forms of the religious life* London: George Allen & Unwin.
- Eriksen, Trond Berg (2002). *Kors på halsen: Betraktninger om religion og vitenskap* Oslo: Universitetsforl.
- Frønes, Ivar & Ragnhild Brusdal (2003). Generasjoner, livsløp og forandring: Generasjon, kohort og livsløp. In Kjølrsrud, L. & Frønes, I. eds. *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal akademiske, S. 283-306.
- Frøystad, Kathinka (2006). Veldig vitenskapelig. Vitenskapelige -legitimeringsformer i den indiske new age-bevegelsen. *Norsk antropologisk tidsskrift*, 2, 106-118.
- Furseth, Inger (1990). *The civil religion debate: Some of its premises and foundations* Oslo: Instituttet.

- Furseth, Inger & Pål Repstad (2003). *Innføring i religionssosiologi* Oslo: Universitetsforl.
- Gilhus, Ingvald Sælid & Lisbeth Mikaelsson (2007). *Hva er religion* Oslo: Universitetsforl.
- Gilje, Nils (1996). Sekularisering og dens kritikere. In Eriksen, E.O. ed. *Det sivile samfunn og moderniseringens dialektikk*. Bergen: Los-senteret, 97-142.
- Glenn, N Norval D. (2005). *Cohort analysis* Thousand Oaks, Calif.: Sage Publ.
- Haga, J. (2006). *Homofilspørsmålet i den norske kyrkja og i andre kyrkjer. historisk oversyn*. [online]. Den norske kirke. Available from: http://www.kirken.no/larenemnd/laeren06/sider/kap6_vedlegg.html [Accessed Access Date: 20.09 2010].
- Harris, Sam (2004). *The end of faith: Religion, terror, and the future of reason* New York: W.W. Norton & Co.
- Hauglin, Otto (1993). Religion og kirke. In Alstad, B. ed. *Norske meninger: 1946-93*. Oslo: Sigma.
- Heelas, Paul & Linda Woodhead (2005). *The spiritual revolution: Why religion is giving way to spirituality* Malden, Mass.: Blackwell Publ.
- Hellevik, Ottar (1995). *Sosiologisk metode* Oslo: Universitetsforl.
- Hellevik, Ottar (2004). Kristentro i kontekst: Analyser av religionsdata fra norsk monitor. In Winsnes, O.G. ed. *Tallenes tale 2003*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, S. 13-44.
- Hellevik, Ottar (2009). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, 7. utgave ed. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henriksen, Jan-Olav (2001). Sekularisering og retradisjonalisering. In Henriksen, J.-O. & Krogseth, O. eds. *Pluralisme og identitet - kulturanalytiske perspektiver på nordiske nasjonalkirker i møte med religiøs og moralsk puralisme*. Oslo: Gyldendal, 247-282.
- Henriksen, Jan-Olav, Otto Krogseth, Pål Ketil Botvar, & Ingvill Thorson Plesner (2001). *Pluralisme og identitet: Kulturanalytiske perspektiver på nordiske nasjonalkirker i møte med religiøs og moralsk pluralisme* Oslo: Gyldendal akademisk.
- Hervieu-Léger, Danièle (1998). Religion as memory. In Molendijk, A.L. & Pels, P. eds. *Religion in the making. The emergence of the sciences of religion* Köln: Brill.
- Hervieu-Léger, Danièle (2000). *Religion as a chain of memory* New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
- Hitchens, Christopher (2007). *God is not great: How religion poisons everything* New York: Twelve.
- Hultgren, Morten (2007). *Homer simpsons gudsbilde: En studie av teologi i populærkulturen*. M. Hultgren.

- Human-Etisk forbund (2009). *Vårt livssyn* [online].
http://www.human.no/templates/Page_118.aspx [Accessed Access Date: 22.10 2010].
- Human-Etisk forbund (2005). *Forkynnelse forbudt fra 1969* [online]. Human-Etisk forbund.
 Available from: http://www.human.no/templates/Page_2518.aspx [Accessed Access Date: 22.10 2010].
- Høeg, Ida Marie (2009). *Tilstandsrapport for den norske kirke 2009: Tema: Medlemskap*
 Oslo: Stiftelsen.
- ISSP (2008). *History of the issp* [online]. ISSP. Available from:
<http://www.issp.org/beginning.shtml> [Accessed Access Date: 11.03 2009].
- Joas, Hans (2008). *Do we need religion?: On the experience of self-transcendence* Boulder, Colo.: Paradigm Publishers.
- Krange, Olve & Øia, Tormod (2005). *Den nye moderniteten: Ungdom, individualisering, identitet og mening* Oslo: Cappelen akademisk forl.
- Krogh, Tyge (1997). Rationalismens syndebuk - christian 6. Og pietismen i dansk historieskrivning. In Coninck-Smith, N.D., Rüdiger, M., Thing, M. & Christiansen, N.F. eds. *Historiens kultur: Fortælling, kritik, metode*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Kulturdepartementet (2010). *Tros- og livssynssamfunn* [online].
http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/tema/tros-_og_livssynssamfunn.html?id=1147
 [Accessed Access Date: 21.09 2010].
- Langham, Thomas C. (2003). Review: Religion as a chain of memory. *journal of the american academy of religion*, 71 (3), 693-695.
- Listhaug, Ola (1998) Norske verdier og holdninger 1982-1996: Sentrale verdier endrer seg sakte. *Samfunnsspeilet*, nr 1.
- Luckmann, Thomas (1967). *The invisible religion: The problem of religion in modern society*
 New York: Macmillan.
- Lüchau, Peter (2010). Atheism and secularity: The scandinavian paradox. *Atheism and secularity*. Santa Barbra, Calif: Praeger, 177-196.
- Norderval, Kristin Molland (2010). *Ingrid bjerkås* [online].
http://www.snl.no/nbl_biografi/Ingrid_Bjerkås/utdypning [Accessed Access Date: 12.10 2010].
- Norges Offentlige Utredninger, NOU (2000). *...Til et åpent liv i tro og tillit. Dåpsopplæring i den norske kirke*. Oslo.
- Norges Offentlige Utredninger, NOU (2006). *Nou 2006:2 staten og den norske kirke: Høringsuttalelse fra det teologiske menighetsfakultet*. Oslo.

- NSD (2009a). *Datsett: Spørreundersøkelse om religion, 1998, norsk del av issp* [online]. <http://nsddata.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2Fnsddata.nsd.uib.no%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FNSD0405&mode=documentation&submode=abstract&v=2&top=yes> [Accessed Access Date: 12.07 2010].
- NSD (2009b). *Datsett: Spørreundersøkelse om religion, 2008, norsk del av issp* [online]. <http://nsddata.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2Fnsddata.nsd.uib.no%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FNSD0405&mode=documentation&submode=abstract&v=2&top=yes> [Accessed Access Date: 21.07 2010].
- Rana, Mohammad Usman (2008). *Den sekulære ekstremismen* [online]. Aftenposten. Available from: <http://www.aftenposten.no/meninger/kronikker/article2274868.ece> [Accessed Access Date: 01.08 2010].
- Repstad, Pål (2000). *Religiøst liv i det moderne norge: Et sosiologisk kart* Kristiansand: Høyskoleforl.
- Ringdal, Kristen (2001). *Enhet og mangfold: Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode* Bergen: Fagbokforl.
- Russel, Jeffry Burton (2002). *Himmelens historie : Den syngende stillhet / jeffrey burton russel ; oversatt av kåre a. Lie* Oslo: Pax forlag.
- Schelling, Thomas C. (1978). *Micromotives and macrobehavior* New York: W. W. Norton.
- Schmidt, Ulla (2010). Bioetikk i kristendommen. In Jacobsen, K.A. ed. *Bioetikk i verdensreligionene*. Oslo: Abstrakt forlag.
- Schoder, Reier Møll (2010). "noe må man jo tilhøre" - en undersøkelse av motivasjoner bak medlemskap i den norske kirke . Universitetet i Bergen.
- Sjøberg, Svein. & Camilla Schreiner (2006). *Holdninger til og forestillinger om vitenskap og teknologi i norge. En framstilling basert på data fra eurobarometer og rose*.
- Skjevesland, Olav (2010). *Debatten om kirkeordningen i historisk perspektiv* [online]. Den norske kirke. Available from: <http://kirken.no/agder/tekstsider.cfm?id=99098> [Accessed Access Date: 21.10 2010].
- Skog, Ole -Jørgen (2007). *Å forklare sosiale fenomener: En regresjonsbasert tilnærming* Oslo: Gyldendal akademisk.
- Sky, Jeanette (2007). *Kjønn og religion* Oslo: Pax.
- SSB (2008). *Statistikkbanken: Inngåtte ekteskap eller type vigsel* [online]. SSB. Available from: http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selectvarval/define.asp&Tabellid=05713 [Accessed Access Date: 15.10 2010].
- SSB (2009) *Trus- og livssynssamfunn utanfor den norske kyrkja, per 1. Januar 2009*

fleire medlemmer i trus- og livssynssamfunn [online]. Statistisk sentralbyrå. Available from: <http://www.ssb.no/trosamf/> [Accessed Access Date: 15.10 2010].

SSB (2010). *Fortsatt høy befolkningsvekst* [online]. Statistisk sentralbyrå. Available from: <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/> [Accessed Access Date: 11.11 2010].

Stensvold, Anne (2005). Statskirke uten stat - folkekirke uten folk. In Amundsen, A.B. ed. *Norges religionshistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.

Søderling, Didrik, (2004). *Ateist eller agnostiker* [online]. Human-Etisk forbund. Available from: http://www.human.no/templates/Page_848.aspx [Accessed Access Date: 13.11 2010].

Sørli, Kjetil, (2003). Bosetting, flytting og regional utvikling. *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal akademisk, S. 328-356.

Taylor, Charles (1998). *Autentisitetens etikk* [Oslo]: Cappelen akademisk forl.

Taylor, Charles (2007). *A secular age* Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.

Weber, Max (1978). Vestens rasjonalitet. In Østerberg, D. ed. *Verdi og handling*. Oslo: Pax forlag, 103-113.

Weber, Max (1993). *The sociology of religion* Boston: Beacon Press.

Weber, Max (1995). *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd* Oslo: Pax.

Weber, Max & Egil Fivelsdal (2000). *Makt og byråkrati: Essays om politikk og klasse, samfunnsforskning og verdier* [Oslo]: Gyldendal.

Westermoen, Gunnar (1999). *Årbok for den norske kirke 1999* Oslo: Kirkens informasjonstjeneste.

Zuckerman, Phil (2008). *Society without god: What the least religious nations can tell us about contentment* New York: University Press.

Zuckerman, Phil (2009). Why are danes and swedes so irreligious? *Nordic Journal of Religion and Society*, 1 (22), 55-69.

Alle kilder som er brukt i oppgaven er oppgitt.

Antall ord i denne oppgaven er 34304

Vedlegg 1 Tror på liv etter døden, tre verdier

	Troende: Liv etter døden			Vet ikke			Ikke-troende		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	41.8%	34.9%	31.6%	16.2%	15.3%	10.1%	41.9%	49.8%	58.2%
	296	240	156	115	105	50	297	342	287
Kvinner	57.7%	52.3%*	49.6%	17.9%	15.7%	14.8%	24.4%	32.0%	35.6%
	399	426	279	124	128	83	169	261	200
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	51.7%	51.3%	41.5%	14.8%	12.8%	13.8%	33.5%	35.9%	44.7%
	224	200	78	64	50	26	145	140	84
30-45år	46.6%	41.0%	49.1%	14.0%	14.1%	9.9%	39.5%	44.9%	41.0%
	190	206	159	57	71	32	161	226	133
46-60år	48.0%	39.0%	35.6%	17.6%	18.2%	10.7%	34.4%	42.7%	53.7%
	134	137	110	49	64	33	96	150	166
61+	52.5%	47.7%	37.6%*	24.6%	18.6%	17.9%	22.9%	33.7%	44.4%
	147	123	88	69	48	42	64	87	104
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>									
Grunnskole	50.2%	49.0%	49.7%	22.3%	15.2%	14.3%	27.5%	35.8%	36.1%
	205	164	73	91	51	21	112	120	53
VGS Yrkesfag	48.3%	41.1%*	37.4%	17.3%	17.3%	13.7%	34.4%	41.6%	48.8%
	184	173	79	66	73	29	131	175	103
VGS Allmennfag	56.3%	45.7%*	44.4%	14.6%	15.2%	16.4%	29.2%	39.1%	39.3%
	135	105	95	35	35	35	70	90	84
Universitet/Høgskole	44.2%	43.0%	38.2%	12.2%	14.1%	9.9%	43.6%	42.8%	51.9%
	149	213	181	41	70	47	147	212	246
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	45.6%	37.4%*	-	13.8%	12.1%	-	40.6%	50.6%
	-	162	99	-	49	32	-	144	134
Forstad/utkant av stor by	-	40.0%	40.6%	-	14.8%	11.3%	-	45.2%	48.1%
	-	84	65	-	31	18	-	95	77
Mindre by	-	46.1%	44.9%	-	17.6%	14.0%	-	36.3%	41.1%
	-	141	106	-	54	33	-	111	97
Tettsted	-	44.8%	43.5%	-	15.2%	8.9%	-	40.0%	47.7%
	-	148	93	-	50	19	-	132	102
Spredtbygt strøk	-	43.8%	40.9%	-	16.5%	16.4%	-	39.7%	42.7%
	-	130	70	-	49	28	-	118	73
<i>Bruttoinntekt:</i>									
Laveste 33 %	58.5%	51.3%*	46.8%	18.3%	18.1%	16.8%	23.2%	30.6%	36.5%
	300	221	145	94	78	52	119	132	113
Midtre 33%	46.3%	44.5%	42.6%	17.8%	14.0%	12.6%	35.9%	41.5%	44.8%
	232	207	132	89	65	39	180	193	139
Høyeste 33%	40.8%	33.6%*	31.5%	12.5%	14.3%	8.7%	46.6%	52.1%	59.8%
	127	155	109	39	66	30	145	240	207

Vedlegg 2 Tror på himmelen, tre verdier

	Troende: Himmelen			Vet ikke			Ikke-troende		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	32.2%	26.9%*	26.0%	15.6%	14.7%	11.5%	52.2%	58.4%	62.5%
	217	176	125	105	96	55	351	382	300
Kvinner	45.9%	40.8%	39.1%	17.8%	17.0%	15.2%	36.3%	42.3%	45.8%
	299	308	216	116	128	84	237	319	253
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	30.5%	32.6%	26.7%	16.7%	12.2%	16.0%	52.8%	55.2%	57.2%
	130	126	50	71	47	30	225	213	107
30-45år	38.1%	31.1%*	36.1%	12.4%	15.5%	10.6%	49.5%	53.4%	53.3%
	148	148	116	48	74	34	192	254	171
46-60år	43.2%	36.4%	30.5%	18.2%	16.4%	10.3%	38.6%	47.3%	59.3%
	114	120	92	48	54	31	102	156	179
61+	50.2%	41.5%	37.2%	21.9%	22.6%	19.7%	27.9%	35.9%	43.0%
	124	90	83	54	49	44	69	78	96
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>									
Grunnskole	46.4%	41.6%	43.5%	22.1%	18.2%	14.5%	31.4%	40.2%	42.0%
	170	121	60	81	53	20	115	117	58
VGS Yrkesfag	37.9%	34.7%	34.1%	17.9%	18.9%	15.6%	44.2%	46.4%	50.2%
	138	140	70	65	76	32	161	187	103
VGS Allmennfag	34.3%	33.8%	28.0%	16.7%	13.3%	23.2%	48.9%	52.9%	48.8%
	80	76	59	39	30	49	114	119	103
Universitet/Høgskole	34.0%	29.7%	30.6%	9.3%	13.1%	7.9%	56.7%	57.2%	61.5%
	114	141	144	31	62	37	190	271	289
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	29.0%	29.9%	-	12.8%	11.5%	-	58.2%	58.6%
	-	97	78	-	43	30	-	195	153
Forstad/utkant av stor by	-	34.0%	29.3%	-	13.0%	14.0%	-	53.0%	56.7%
	-	68	46	-	26	22	-	106	89
Mindre by	-	35.8%	36.6%	-	21.1%	12.9%	-	43.2%	50.4%
	-	102	85	-	60	30	-	123	117
Tettsted	-	35.6%	33.5%	-	17.9%	13.7%	-	46.5%	52.8%
	-	111	71	-	56	29	-	145	112
Spredtbygt strøk	-	38.2%	36.6%	-	14.0%	15.9%	-	47.8%	47.6%
	-	104	60	-	38	26	-	130	78
<i>Bruttoinntekt:</i>									
Laveste 33 %	47.5%	42.2%	37.3%	17.8%	15.1%	19.8%	34.7%	42.7%	42.9%
	227	165	113	85	59	60	166	167	130
Midtre 33%	34.0%	34.2%	33.8%	17.6%	14.7%	11.8%	48.4%	51.1%	54.4%
	164	151	103	85	65	36	234	226	166
Høyeste 33%	31.2%	24.3%*	24.9%	12.1%	15.4%	8.2%	56.7%	60.4%	67.0%
	93	109	85	36	69	28	169	271	229

Vedlegg 3 Tror på helvete, tre verdier

	Troende: helvete			Vet ikke			Ikke-troende		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	18.3%	14.7%	12.1%	11.2%	13.5%	10.0%	70.5%	71.8%	77.9%
	123	95	58	75	87	48	474	463	373
Kvinner	19.7%	17.6%	16.6%	13.2%	15.5%	12.2%	67.1%	66.9%	71.1%
	127	132	91	85	116	67	432	501	389
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	15.9%	18.1%	11.8%	11.7%	11.5%	12.8%	72.4%	70.3%	75.4%
	68	69	22	50	44	24	309	268	141
30-45år	18.9%	15.5%	19.9%	11.1%	13.6%	9.7%	70.0%	71.0%	70.4%
	73	73	64	43	64	31	271	335	226
46-60år	20.9%	14.1%*	10.6%	10.3%	14.7%	8.6%	68.8%	71.2%	80.7%
	55	46	32	27	48	26	181	232	243
61+	22.6%	18.1%	14.3%	16.7%	21.9%	15.7%	60.7%	60.0%	70.0%
	54	39	31	40	47	34	145	129	152
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>									
Grunnskole	20.1%	18.5%	18.5%	15.2%	19.5%	12.6%	64.7%	62.0%	68.9%
	73	53	25	55	56	17	235	178	93
VGS Yrkesfag	19.2%	15.2%	12.3%	11.7%	17.7%	13.3%	69.2%	67.2%	74.4%
	69	60	25	42	70	27	249	266	151
VGS Allmennfag	13.7%	18.3%	11.8%	11.6%	10.3%	17.1%	74.7%	71.4%	71.1%
	32	41	25	27	23	36	174	160	150
Universitet/Høgskole	20.3%	14.4%*	14.5%	9.3%	10.6%	7.1%	70.4%	74.9%	78.4%
	68	68	68	31	50	33	236	353	367
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	15.3%	15.1%	-	8.4%	8.9%	-	76.3%	76.1%
	-	51	39	-	28	23	-	255	197
Forstad/utkant av stor by	-	16.2%	12.2%	-	15.7%	10.3%	-	68.2%	77.6%
	-	32	19	-	31	16	-	135	121
Mindre by	-	14.0%	16.2%	-	18.3%	12.2%	-	67.7%	71.6%
	-	39	37	-	51	28	-	189	164
Tettsted	-	17.5%	13.7%	-	16.2%	12.3%	-	66.3%	74.1%
	-	54	29	-	50	26	-	205	157
Spredtbygt strøk	-	18.9%	14.7%	-	15.6%	12.3%	-	65.6%	73.0%
	-	51	24	-	42	20	-	177	119
<i>Bruttopinntekt:</i>									
Laveste 33 %	23.6%	19.0%	16.3%	13.3%	15.2%	16.6%	63.2%	65.8%	67.1%
	112	74	49	63	59	59	300	256	202
Midtre 33%	15.5%	16.8%	13.3%	10.9%	12.5%	9.3%	73.6%	70.7%	77.4%
	74	74	40	52	55	28	352	311	233
Høyeste 33%	15.8%	11.0%	12.0%	10.4%	13.3%	6.7%	73.7%	75.7%	81.3%
	47	49	41	31	59	23	219	337	279

Vedlegg 4 Tror på religiøse mirakler eller undere, tre verdier

	Troende: mirakler			Vet ikke			Ikke-troende		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	31.1%	28.3%	26.5%	13.8%	12.9%	9.7%	55.1%	58.9%	63.8%
	209	182	126	93	83	46	371	379	303
Kvinner	38.7%	35.6%	38.9%	19.6%	18.2%	12.0%	41.7%	46.2%	49.1%
	252	270	213	128	138	66	272	350	269
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	30.8%	34.6%	25.0%	16.1%	12.9%	13.3%	53.0%	52.5%	61.7%
	132	132	47	69	49	25	227	200	116
30-45år	32.6%	28.3%	37.3%	14.1%	15.4%	9.4%	53.3%	56.2%	53.3%
	127	134	119	55	73	30	208	266	170
46-60år	37.7%	29.8%	30.6%	15.8%	16.7%	10.0%	46.4%	53.5%	59.5%
	100	98	92	42	55	30	123	176	179
61+	42.1%	40.2%	37.7%	22.7%	20.1%	12.6%	35.1%	39.7%	49.8%
	102	88	81	55	44	27	85	87	107
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>									
Grunnskole	36.0%	36.4%	39.6%	24.0%	19.9%	14.2%	40.1%	43.6%	46.3%
	132	106	53	88	58	19	147	127	62
VGS Yrkesfag	34.2%	27.3%	30.2%	14.6%	18.4%	13.9%	51.2%	54.3%	55.9%
	124	108	61	53	73	28	186	215	113
VGS Allmennfag	31.9%	33.0%	33.0%	16.2%	15.2%	13.9%	51.9%	51.8%	53.1%
	75	74	69	38	34	29	122	116	111
Universitet/Høgskole	35.2%	33.0%	32.0%	11.3%	11.4%	7.5%	53.4%	55.6%	60.6%
	118	156	150	38	54	35	179	263	284
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	33.8%	29.2%	-	9.8%	12.1%	-	56.4%	58.8%
	-	114	75	-	33	31	-	190	151
Forstad/utkant av stor by	-	33.7%	31.2%	-	11.7%	11.5%	-	54.6%	57.3%
	-	66	49	-	23	18	-	107	90
Mindre by	-	31.9%	37.6%	-	21.1%	10.5%	-	47.0%	52.0%
	-	91	86	-	60	24	-	134	119
Tettsted	-	31.1%	33.0%	-	18.1%	11.0%	-	50.8%	56.0%
	-	96	69	-	56	23	-	157	117
Spredtbygt strøk	-	31.0%	35.6%	-	17.3%	9.2%	-	51.7%	55.2%
	-	84	58	-	47	15	-	140	90
<i>Bruttopinntekt:</i>									
Laveste 33 %	37.6%	36.9%	36.0%	21.0%	18.6%	14.9%	41.4%	44.5%	49.2%
	179	145	109	100	73	45	197	175	149
Midtre 33%	32.9%	32.8%	31.9%	14.5%	13.9%	10.3%	52.7%	53.3%	57.8%
	159	144	96	70	61	31	255	234	174
Høyeste 33%	30.4%	25.3%	28.7%	12.4%	13.9%	7.9%	57.2%	60.9%	63.3%
	91	113	98	37	62	27	171	272	216

Vedlegg 5 Egendefinert religiøsitet, tre verdier

	Religiøs			Vet ikke			Ikke-religiøs		
	1991	1998	2008	1991	1998	2008	1991	1998	2008
<i>Kjønn</i>									
Menn	29.2%	32.1%	29.1%	46.8%	42.3%	36.6%	24.0%	25.6%	34.2%
	209	225	144	335	296	181	172	179	169
Kvinner	41.2%	43.3%	40.8%	45.0%	42.0%	37.1%	13.8%	14.7%	22.1%
	284	356	231	310	346	210	95	121	125
<i>Aldersgrupper</i>									
18-29år	22.9%	33.3%	21.9%	48.5%	41.7%	32.1%	28.6%	25.0%	46.0%
	99	132	41	210	165	60	124	99	86
30-45år	32.7%	34.1%	34.9%	46.3%	42.8%	34.0%	21.0%	23.2%	31.2%
	134	172	113	190	216	110	86	117	101
46-60år	43.4%	42.0%	34.6%	45.6%	42.5%	42.6%	11.0%	15.5%	22.8%
	122	152	108	128	154	133	31	56	71
61+	49.1%	48.1%	47.7%	41.6%	41.2%	37.1%	9.3%	10.8%	15.2%
	138	125	113	117	107	88	26	28	36
<i>Høyeste fullførte utdanning</i>									
Grunnskole	37.2%	38.6%	37.2%	48.9%	45.3%	46.6%	14.0%	16.1%	16.2%
	149	132	55	196	155	69	56	55	24
VGS Yrkesfag	30.7%	39.3%	33.5%	50.5%	41.9%	44.3%	18.8%	18.8%	22.2%
	118	169	71	194	180	94	72	81	47
VGS Allmennfag	31.8%	36.4%	33.8%	46.3%	43.7%	34.7%	21.9%	19.9%	31.5%
	77	84	73	112	101	75	53	46	68
Universitet/Høgskole	37.4%	36.9%	36.3%	38.0%	40.2%	31.0%*	24.6%	22.9%	32.7%*
	126	184	172	128	200	147	83	114	155
<i>Bosted</i>									
Stor by	-	38.8%	33.5%	-	37.4%	29.7%	-	23.9%	36.8%
	-	85	98	-	133	79	-	138	89
Forstad/utkant av stor by	-	40.2%	34.6%	-	38.3%	39.6%	-	21.5%	25.8%
	-	46	41	-	82	63	-	86	55
Mindre by	-	35.9%	38.8%	-	44.7%	35.4%	-	19.4%	25.8%
	-	60	62	-	138	85	-	111	93
Tettsted	-	38.9%	35.2%	-	42.2%	40.4%	-	18.9%	24.4%
	-	63	52	-	141	86	-	130	75
Spredtbygt strøk	-	37.4%	34.5%	-	48.2%	42.5%	-	14.4%	23.0%*
	-	44	40	-	147	74	-	114	60
<i>Bruttoinntekt:</i>									
Laveste 33 %	39,7 %	39.9%	39.2%	42,5 %	43.8%	38.5%	17,8 %	16.3%	22.3%
	203	174	121	217	191	119	91	71	69
Midtre 33%	34,2 %	37.5%	33.8%	47,4 %	43.3%	40.8%	18,4 %	19.3%	25.5%
	173	175	106	240	202	128	93	90	80
Høyeste 33%	28,4 %	33.5%	30.7%	48,6 %	39.3%	32.8%	23,0 %	27.1%	36.5%
	90	157	106	154	184	113	73	127	126